

İçindekiler

Sunuş...	2
Ülkenin Hızla Yoksullaşması Kent Planlamasının Ana Sorunsalı Haline Gelmelidir <i>TMMOB Şehir Plancıları Odası Yönetim Kurulu</i>	3
AYDIN KOZAK'la Birlikte Datça'yı Düşünmek 5-6 Ağustos 1999 Toplantıları <i>Ali YARDAR - Ömer KIRAL</i>	4
Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme <i>H. Tarık ŞENGÜL</i>	8
Planlamada Yenilik Arayışları Üzerine <i>Sezai GÖKSU</i>	31
Dışlanma Süreçleri ve Kent Mekanı <i>İpek ÖZBEK SÖNMEZ</i>	35
Harita Tahditlerinin İmar Planlamada Yeri ve Önemi <i>Mehmet Ali AÇIKALIN</i>	44
Enerji Kullanımı ve Yerleşme Alanları Planlaması <i>A. Erdem ERBAŞ</i>	56
Kent Merkezinde "Unutulmuş" Olan Konut Alanlarının Yeniden Konut Stokuna Kazandırılması: BEYOĞLU ÖRNEĞİ <i>Hilmya BERKMEN YAKAR - Sırma RAMAZANOĞULLARI TURGUT</i>	65
Avrupa Ülkelerinde Bölge Planlama Yaklaşımları <i>Çeviri; Ergun ERGANİ</i>	74
Değişen "Bölge" Anlayışı'nın Türkiye'ye Yansımaları Üzerine Yapılan Çalışmalar <i>Suna Senem YAŞAR - Murat ÇEVİK</i>	80
Türkiye'de Kırsal Yerleşmeler ve Geliştirilen Politikalar <i>Filiz DOĞANAY</i>	90
Dergilerden Seçmeler	97
Geçmişten Sayfalar	99
İmar Mevzuatı	101
Kitap Tanıtımı	103
Tez Özetleri	105
Basın Açıklamaları	108

Dergiye göndereceğiniz yazıların ve görsel malzemelerin basılı kopyası ile birlikte olanaklı ise bilgisayar ortamında hazırlanmış bir kopyasını da iletiniz.

- Yazı ile birlikte, kısa bir özgeçmişinizi de göndermeyi unutmayınız.
- Yazınızda yer alacak görsel malzeme ve şekillerin; kolaylıkla basılabilecek nitelikte fotoğraf, dia veya baskılı kopya olmasına özen gösteriniz.
- Çeviri yazılar ve fotoğraflar için kaynak belirtmeniz zorunludur.
- Yayın Kurulu, gönderilecek yazıların yayınına ilişkin kararını yazı ile bildirecek; gönderilen yazılar iade edilmeyecektir.
- Yayın Kurulu, gönderilen yazılarda, yazım kurallarına uygun gerekli düzeltmeleri yapma ve dil yanlışlıklarını gidermeye yetkilidir.
- Yazı ve çevirilerin sorumluluğu yazar ve çevirmenlerine aittir. Şehir Plancıları Odası sorumluluk kabul etmez.

**TMMOB Şehir Plancıları
Odası Adına Sahibi
Ü Nevzat Uğurel**

**Yayın Sorumlusu
Nevzat Can**

**Yayın Kurulu
Deniz Altay
Osman Balaban
Kübra Cihangir Çamur**

**Hayriye Çelik
Sezin Demşek
Funda Erkal
Özdemir Gündoğan
Çağatay Keskinok
Tunga Köroğlu
Tutku Doğan
Emre Ögmen
Canan Önem
Pinar Özcan
Binall Tercan
Gülçin Tunç**

**Istanbul
Sırma Turgut
Ebru Küçükler**

**Basım Tarihi
Ekim 2002**

**Dizgi Tasarım ve Baskı
Odak Ofset
Tel: 0312 230 02 49**

Dağıtım

**TMMOB Şehir Plancıları Odası
Hatay Sokak No:24/11
Kocatepe,06640/ANKARA
Tel: 0312 417 84 70
Faks: 417 90.55
e-posta: spo@spo.org.tr
Web Adresi: www.spo.org.tr**

SUNUŞ...

Kıya girerken 'Planlama 2002/2-3'ten merhaba.

Planlama gelişmiş ve gelişmeyi hedeflemiş toplumların geleceğini kurgulama uğraşı olduğu kadar, bugününe ve geçmişine sahip çıkması, değerlerini korumasının da uğraşısıdır. Şehir planlama disiplini ve plancılar, insanın mekan kullanımına ilişkin gereksinimleri ile doğal çevre olanaklarını 'kullanılabilirlik ve yaşam kalitesi' ilkeleri çerçevesinde biraraya getirmeye yönelik bilimsel yöntemleri geliştirmeye ve uygulamaya çalışmakla sorumludur. Ancak, bu çabada 'yaşam çevresini biçimlendirme ve anlamlandırma'ya yönelik araçları ve becerileri çeşitlendirebilen insanın, uygulamada piyasa mekanizmasına yenik düşmesi' ülkemizde henüz çözülemeyen bir sorun alanı olarak toplumun karşısında duruyor. Planlamaya ilişkin beceri ve araçların kamu yararına kullanılabilmesi için, 'planların yapılması, onaylanması ve uygulanması aşamalarında ETKİN DENETİM' keskinlikle göz ardı edilmemesi ve reform tartışmaları içinde yer alması gereken bir mekanizma.

Planlama alanındaki arayışlar tartışması, bu sayıda, Tarık Sengül'ün, ekonominin ve mekanın sonuçta da toplumun liberal politikalarla biçimlendirildiği 1980 sonrası dönemde, planlama kurumu ve anlayışlarının uğradığı dönüşümleri ve planlama kurumuna yöneltilen eleştirilerle birlikte niçin alternatif bir yaklaşım ortaya çıkmadığını ve söz konusu planlama kurumuna ve pratiklerine yönelik bir mücadele stratejisi geliştirmede Marksist bir yaklaşımın ana ilkelerinin neler olması gerektiğini tartıştığı kapsamlı yazısı ile başlıyor.

Bu tartışmanın ikinci yazısında ise, Sezal Göksu, ülkemizde planlamanın kendisinin bir anlayış ya da yaklaşım olarak nasıl ve hangi süreçlerle değiştirilmesi gerektiği sorusuna yanıt arıyor.

İpek Özбек Sönmez, kenttel yoksulluk ya da dışlanmaya bağlı oluşan toplumsal sorun alanlarında plancının ve planlama mekanizmalarının, toplumsal sorunların çözümüne yönelik olarak getirecekleri önerilerin fiziki mekanda da iyileştirme sağlayacağını belirtiyor.

Hali hazır haritaların yapılmasına esas olmak üzere, haritası yapılacak alanların, arazi görülerek ve ayrıntıda incelenerek, sınırlarının belirlenmesi işlemi olan "harita tahdid" sürecinin, imar planlamadaki yeri ve önemi, tarihsel süreç içinde gelişimi konuları Mehmet Ali Açıklan'ın yazısında ele alınıyor.

Erdem Erbaş, mekanın planlanmasında, enerji kaynağı seçim kriterleri ve planlama ilkeleri konusunda bölgesel/yerel özellikleri gözeten düzenlemelere gereksinim duyulduğunu belirterek, enerji üretim biçimi ile konut yerleşmeleri planlaması arasındaki ilişkinin hangi ilkeler ve ölçütler dahilinde buluşturulacağı konusundaki çalışmasını bizlerle paylaşıyor.

ODTÜ Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı Bölge Planlama Stüdyosu'nda gerçekleştirilen ve önceki sayıda ilk üç bölümünü yayınladığımız çalışmanın son iki bölümünü, daha önce belirttiğimiz gibi bu sayımızda yayımlıyoruz.

Filiz Doğanay'ın ülkemizin kırsal yerleşme yapısını analiz ettiği ve öneriler geliştirdiği çalışmasının, bu alandaki boşluğu dolduracağını umuyoruz.

Kent merkezindeki çöküntü alanlarının konut sorununun çözümünde potansiyel bir stok olarak değerlendirilebileceği konusunda Beyoğlu örneğini ele alan çalışma Hülya Berkmen Yakar ve Sırma Ramazanogulları Turgut tarafından sunuluyor. Avrupa ülkelerinin bölge planlama yaklaşımları üzerine çeviri yazı Ergun Ergani'ye ait.

Derginin klasikleşen 'İmar Mevzuatı, Tez Özetleri, Geçmişten Sayfalar, Kitap Tanıtımı, Basın Açıklamaları' bölümlerini bu sayıda da bulacaksınız.

İlk yazımız 'Aydın Kozak'la birlikte Datça'yı düşünmek'te, en verimli çağında kaybettığımız Kozak'ın, Datça'da belediye başkan yardımcılığı görevini yaparken içinde bulunduğu sorunları, farklı alanlarda uzmanlaşmış meslektaşlarıyla paylaştığı; onların deneyimlerinden yararlanarak kentin vizyonu, iklimi, hedefleri, hedeflere nasıl ulaşılabileceği üzerinde düşüncelerin geliştirildiği ve deneyimlerin tartışıldığı 1999 Datça buluşmasının sonuçlarını, Ali Vardar ve Ömer Kırıl'ın kaleminden okuyacağız.

Sevgili Aydın Kozak'ı özlemle anıyoruz.

YAYIN KURULU

Ülkenin Hızla Yoksullaşması Kent Planlamasının Ana Sorunsalı Haline Gelmelidir

Türkiye'de 1980'den sonra uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, başta ekonomik alan olmak üzere siyasal ve toplumsal alanda yaşanan sorunları derinleştirmekten öte bir anlam taşımamıştır. 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlamasından bugüne kadar geçen sürede; gelir dağılımındaki adaletsizliklere, özelleştirme uygulamalarına, sosyal devletin tasfiyesine ve sermayenin üretim yapmak yerine (kentsel) rant sağlamaya dönük alanlara yönelmesine kışkırtarak yoksulluk giderek artmış ve toplumsal çelişkiler derinleşmiştir. Bu dönemde yaşanan krizler, yapısal politikalarla değil para piyasalarına ve borçlanmaya 'endekslı' günlük çözümlerle geçiştirilmeye çalışılmış, toplumun umudunu canlı tutmak içinse seçimler gündeme getirilerek yapay bir değişim havası yaratılmaya çalışılmıştır. Ne var ki tüm bunların sonucunda değişen bir şey olmayacağı da artık bilini hale gelmiştir.

3 Kasım seçimleri de anılan türden bir senaryonun parçasından ibaret algılanmalıdır. Bu seçim süreci de göstermiştir ki, Türkiye'de krizlere ve sosyal sorunlara neden olan politikaların uygulanması siyasal partilerin şiarı haline gelmiştir. Partilerin büyük bölümünün kendilerini merkezde tanımladığı ve birbirinden farklı olmadıkları böylesi bir ortamda seçimler, IMF ve Dünya Bankası'nın sermaye yanlısı politikalarını en iyi uygulama iddiasında olan partilerin yarışı haline gelmiştir. Siyasal iktidar talipleri açısından, ülkenin sorunlarının çözümüne yönelik net bir şey söylememek, sadece söyley gibi yapmak genel bir davranış ve söylem şeklini almıştır.

Türkiye'de yaşanan ve felakete dönüşen deprem ve sel gibi afet olaylarını geride bıraktığımız üç yılın ardından başta siyasal partiler olmak üzere toplumun pek çok kesiminde kentleşme ve planlama politikaları üzerine ciddi ve bilimsel bir tavır geliştirilmesi ve bilincin yaratılması gerekirdi. Tıpkı seçim sürecinde üzerinde en çok durulması gereken konulardan birisinin de Türkiye'nin kentleşme ve planlama politikalarının olması gerektiği gibi. Ne var ki, gerek partilerin programları gerekse de seçim bildirgeleri bu konuyu ustalıkla görmezden gelmektedir.

Ayrıca, ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk, yolsuzluk, işsizlik, biriken iç ve dış borçlar konularında da ciddi bir tavır, farklı bir yaklaşım görmek mümkün değildir. Yoksulluk konusu siyasal partiler ve medya tarafından oy ve rating artırımına temel olacak bir gösteri/malzeme alanı olarak ele alınmaktadır. Yoksulluk sorununun yapısal nedenlerine değinilmemektedir.

Her gün yaşamakta olduğumuz eşitsizlikler, sömürüyü ve yoksulluğu ulusal ve uluslararası boyutta uygulanan yeni sağ politikaları irdelemeden anlamak zordur. Dünya genelinde üretimin ve tüketimin artmasına, bilim ve teknolojinin gelişmesine rağmen yoksulluğun, eşitsizliğin ve çaresizliğin gözle görülebilecek kadar somutlaşması, yaratılan her türden değer paylaşımını ve bölüşümünü belirleyen yapının niteliğinde aranmalıdır. Sosyal adalet anlayışının demode ilan edilmesi ile birlikte yoksullukta mücadele alanının sivil toplumun gönüllü katkılarına bırakılması anlayışı da bu türden bölüşüm politikalarının göstergelerindendir.

'Gelişmekte olan' ülkemiz ise ekonomik anlamda giderek küçülmekte ve uluslararası finans kuruluşlarına bağımlı hale gelmektedir. 1980'li yıllarda uygulamaya başlanan politikalar ile tarım alanları rant sağlayacak kullanımlara açılmakta, tarımda verim azalmakta, büyük ölçüde kar eden kuruluşlara verilen sübvansiyonlar ortadan kaldırılmakta ve tarım sektörü çözüme ve dönüşüm süreci içine girmiş bulunmaktadır. Kırdan yaşanan dönüşüm aynı oranda ve zamanda kentte yaşanmadığından kırdaki yoksullaşma kentlere taşınmaktadır. Kentler işsizlik mekanına dönüştüğünden ve devletin bireyin temel ihtiyaçlarına yönelik sosyal harcamalarını, yani eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları da kısıldığından kırdan taşınan yoksulluk kentte sadece yeni biçimler alarak çeşitlenmekte ve derinleşmektedir.

Bütün veriler ve yaşananlar ülkemizde yoksulluğun geniş kitlelere yayıldığını gösteriyor. Yoksulluk artık sadece bir gelir eksikliği olarak ele alınmamakta, parasal olmayan somut göstergelere göre de tanımlanmaktadır. Nüfusun ciddi bir oranının temel insani varoluş haklarını yerine getiremediği; beslenme, barınma, giyim, eğitim, sağlık, kültür, haberleşme, ulaşım gibi insanca yaşam olanaklarından yoksun olduğu açık biçimde gözlenmektedir. Birey kentsel toplumsal hayata katılamamakta, kendisine ve topluma müdahale edememekte, toplumsal gelişimden dışlanmaktadır. Bu çerçevede yoksulluğun ekonomik olduğu kadar toplumsal, siyasal ve tarihsel bir olgu olarak kavranması gerekmektedir.

Yaşanan bu olumsuzluklardan mühendis, mimar ve şehir plancıları da etkilenmekte, yoksullaşmaktadır. Yeni iş olanaklarının yaratılamaması, iş olanaklarının azalması meslektaşlarımızın çalışma ve yaşam standartlarını düşürdüğü gibi planlamanın ülke gündeminden tasfiyesi mesleki faaliyette bulunmayı da olanaksız hale getirmeye başlamıştır.

Gelinen nokta yoksullukta her alanda mücadele etmekten geçmektedir. Plancılara düşen görev de yoksulluğun giderilmesine yönelik hedefler ile bunların uygulanmasını sağlayacak araçları ortaya koymaktır. Öncelikle kente ve planlamaya bakış açılarında bir siyasallaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Planlamanın bir hegemonya aracı olduğu unutulmamalı, planlamanın insanların yaşam kalitesini artırdığı, sosyal adaleti sağladığı ve eşitsizliği azalttığı ölçüde yeni bir çıkış yolu olacağı hatırdta tutulmalıdır. Planlama konularında verilen hizmet ve faaliyetlerde yoksulluk, plancıların gündeminde her zaman yer alacağı gibi bu konuda inceleme ve araştırmalara öncelik vermek de artık önemli bir görev haline gelmiştir. Odamız tarafından düzenlenecek olan 26. Dünya Şehirliklik Günü Kolokyumunun bunun için bir başlangıç ve sorunları ortaklaştırma aracı olacağına duyduğumuz ümidi burada bir kez daha vurgulamak isteriz.

AYDIN KOZAK'la Birlikte Datça'yı Düşünmek 5-6 Ağustos 1999 Toplantıları

Ali VARDAR
Ömer KIRAL

26 Aralık 2001 tarihinde meslektaşımız Aydın Kozak'ı en verimli çağında Datça'da kaybettik. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun olduğu 1974 senesinden sonsuza dek Datçalı olana kadar süren 27 yıllık meslek yaşamı boyunca hep gerçek şehircilik sorunları ile uğraştı. Ankara'da Batıkent planlamalarında, Denizli'de deprem sonrası planlama çalışmalarında yerel yönetimler içinde şehir plancısı kimliğiyle yer aldı. Şehir planlamasının yerel ölçekte bir yönetim işlevi olduğu ve yerel siyasetle sıkı bir bağlantısı bulunduğunu meslek yaşamının ilk yıllarında farketmişti. Bu deneyimler onu 1999 senesinde Datça Belediye Başkan Yardımcılığına kadar götürdü. Ömrü vefa etseydi sevgili "Jumbo Aydın"ımızı muhtemelen Belediye Başkanlığı yaparken de görebilecektik.

1999 seçimlerinden sonra Datça Belediyesi'nde planlamadan sorumlu Başkan Yardımcısı olarak göreve başlayan Aydın Kozak'ı, bir çok şehircilik sorununun yanında, çarşı içinde iki katlı küçük bir yapıda bulunan ve borç içinde yüzen güçsüz bir belediye bekliyordu. 1999 Haziran ayında düzenlenen ODTÜ Mezunlar Gününde meslektaşı Ömer Kırıl'la uğraşmakta olduğu sorunları paylaştı ve yaz tatilinde bazı şehirci dostlarının Datça'ya yakın yerleşmelerde tatil yapacağını öğrendi. İçinde bulunduğu sorunları farklı alanlarda uzmanlaşmış meslektaşlarıyla paylaşmak, onların deneyimlerinden yararlanmak ve Datça'nın geleceğiyle ilgili yeni düşüncelere ulaşmak için 5-6 Ağustos 1999 tarihlerinde iki günlük bir çalışma düzenledi. Katılacakların örgütlenmesi görevini Ömer Kırıl'a verdi. Hamburg Belediyesi'nde kent yenilemesi konularında çalışan Ali Vardar ve Paris'te özel bir mimarlık ve şehircilik kuruluşunda mimarlık, kentsel tasarım ve şehircilik projelerinde çalışan Ferhan Teber, İstanbul'da kentsel gayrimenkul proje uygulamaları yapan kuruluşlarda çalışan Haluk Elver ve Gökhan Menteş, Ankara'da ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü hocalarından Raci Bademli ve Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü hocalarından Sevil Ataz ile şehir plancısı meslektaşları Özer Sarımanoğlu ve Ömer Kırıl tatil programlarını gözden geçirdiler ve belirlenen tarihlerde Datça'da Aydın Kozak'la buluşmak üzere anlaştılar.

5 Ağustos Perşembe günü öğleden sonra Belediyenin toplantı salonundaki buluşmada Aydın Kozak gönüllü dost meslektaşlarına Datça kenti

ile ilgili bilgiler verdi, kentsel sorunları imar planları üzerinde açıkladı, sorunlar ve planlar üzerine karşılıklı görüşmeler yapıldı. Toplantıdan sonra herbir sorun alanın yerine gidildi ve tartışmalar mekansallaştırıldı. Akşam yemekli toplantıda ele alınan konularla ilgili genel değerlendirmeler yapıldı, 6 Ağustos sabahı ise Belediye Başkanı Erol Karakullukçu'nun da katılımıyla kent vizyonu ve kimliği, hedefleri, hedeflere nasıl ulaşılabilirliği üzerinde düşünceler geliştirildi, deneyimler tartışıldı.

Bir çalıştay (workshop) olarak nitelenebilecek çalışma sonuçlarını Kozak'ın anısına burada -toplantıdan 3 yıl sonra- meslektaşlarla paylaşmak istiyoruz. Yazının bundan sonraki bölümü 5-6 Ağustos 1999 tarihlerinde yapılan toplantılar esnasında Ali Vardar tarafından tutulan notlardan derlenmiştir.

GENEL BİLGİLER

Yaz nüfusu 40.000 kişiye ulaşan Datça'da kışın 6.000 kişi yaşamaktadır. Turizm bölgesi Datça Yarımadası'nda 1200'ü belgeli olmak üzere 4800 yatak kapasitesi vardır. Bunlardan 2800'ü belediye sınırları içindedir.

Datça 3 mahalleden oluşmaktadır: İskele, Eski Datça ve Reşadiye. İskele mahallesinde bir yerleşme çekirdeği bulunmamaktadır. İskeleyle ilgili olan birkaç yapının da sonradan yıkılmış olduğu saptanmaktadır. O bakımdan kıyıda oluşan bugünkü Datça merkezi tamamen yeni, eski çekirdeğe bağlı olmadan gelişen bir yapılaşmadır. Kentsel gelişme için ölçü ve çekirdek oluşturacak bir eski kıyı mahallesinin olmaması sonucu, kıyıda modern kasaba kimlik arayışı içindedir. Eski Datça ve Reşadiye'de tarihi kent dokusu büyük ölçüde korunmuş durumdadır.

Harita Mühendisi olan Belediye Başkanının görevi Nisan 99 Seçimi sonucu devralmıştır. Yani belediye henüz (Ağustos 99) işin başında olup çalışma programını hazırlamaktadır.

GÜNCEL SORUNLAR

• Datça Yarımadasının planı belediye sınırlarının içi dahil olmak üzere Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nca ihale edilmek suretiyle yaptırılmıştır. Belediye sınırları içindeki alan için 1:1000 ölçekli plan onanmıştır.

İmar planı bir çok bölgede sorun yaratmaktadır.

- Bazı sel yataklarına, yağmur suyu drenaj yataklarına imar verilerek yapılaşmaya açılmıştır;

- Deniz kenarındaki doğal sit niteliğindeki doğal havuzun kuzeyinin ve doğusunun turizm tesis alanı ve konut olarak yapılaşmaya açılmıştır; Oysa bu alanların da doğal sit olarak korunması gerekirdi.

• Turizm Bakanlığınca mücavir alan içinde onanmış olan 1:5000 ölçekli Kızlanaltı planı ise başlı başına bir sorun olup Plan Datça'ya komşu çok geniş bir kıyı bandına ikinci konut ağırlıklı yapılaşma hakları vermiştir. Gerek getirdiği yerleşim ve ulaşım şeması, gerekse de imara açtığı alanların büyüklüğü ileride Datça'ya büyük sorunlar getirecek niteliktedir.

• Belediyenin mali olanakları çok sınırlıdır. 700 milyar TL (1,6 milyon dolar) civarındaki belediye bütçesinin hemen hemen tamamı işletme giderlerini karşıladığından, yatırım harcamaları için kaynak bulunmamaktadır. Belediyede 40'ı idari olmak üzere 150 personel çalışmaktadır.

• Kasabanın en önemli altyapı projesi, inşaatı 9 yıldan beri süren ve inşası için şimdiye kadar 3 trilyon TL harcanan kanalizasyon projesidir. İller Bankası'nın hazırladığı projeye göre arıtma tesisinin yeri kentin güneyindeki bir arkeolojik bölgede öngörülmüştür. Yer seçiminde, ön arıtmaya tabi tutulan atık suların deniz altından giden borularla derin deniz deşarjı için uygun konum ön plana alınmıştır. Ancak İller Bankası'nın planladığı arıtma tesisi Özel Çevre Kurulunca saptanan standartları sağlamadığı için işletmeye geçememiştir. Her ne kadar Belediye de arıtma tesisinin yer seçimini yanlış bulsa da, tesisin bir an önce gerçekleştirilmesini istemektedir. Büyük paralar harcanarak yapılan sistem daha işletmeye girmeden tahrip olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira yağmur ve sel suları, kaçak bağlantılar sistemde tıkanmalara yol açmaktadır. Belediye %95 arıtma sağlayan sistemin bir an önce açılmasından yanadır.

• Kasabaya büyük canlılık getirmesi beklenen önemli bir proje de marina projesidir. Mevcut limanın ihtiyaçları karşılayamaması sonucu yeni bir yat limanı kurulmak istenmektedir. Marina yeriyile ilgili olarak iki öneri bulunmaktadır:

1. Kargı Koyu (3. derece sit)

2. Kızlanaltı turizm planında öngörülen doğal sit alanın önü.

Şehir planlaşmasının yerel ölçekte bir yönetim işlevi olduğu ve yerel siyasetle sıkı bir bağlantısı bulunduğunu meslek yaşamının ilk yıllarında fark etmişti.

PLANLAMA
2002/2-3

Datça'nın doğal ve kültürel çevresini dikkatle koruyan, bir ekolojik turizm merkezi kimliği oluşabilir. Kent gelişmesine esas olacak mimari ve tasarım dili örnek çalışmalarla geliştirilip yaygınlaştırılmalıdır.

TARTIŞMA BAŞLIKLARI VE KATILIMCI PLANCILARIN TAVSİYELERİ

İki gün boyunca konuk plançılarla Aydın Kozak ve Belediye Başkanı arasında yapılan görüş alış-verişi sonucunda ortaya çıkan tavsiyeler önem sırasına göre dizilmeksizin şöyle sıralanabilir:

Datça'nın vizyonu ve gelişme hedefleri

Yeni belediye yönetimi kent planlama çalışmalarının yanında kentin sadece mekansal değil, ekonomik ve sosyal hedeflerin de yer aldığı vizyonunun tartışılmasını sağlayacak ortamı yaratmalıdır. Bu tartışmalarla 4 yıllık icraat önceliklerinin yanında kasabayla ilgili uzun dönemli bir vizyon da oluşturulmalıdır.

Nasıl bir ekonomik büyüme? Nasıl bir mekansal gelişme hedefleniyor?

Datça için bir "Gündem 21" saptanabilir mi?

İmar programının gerekliliği:

Belediyenin sınırlı kaynakları her bir tarafa yetiştirmez. Yatırım ve eylem öncelikleri belirlenmelidir. Hangi bölgeye hangi hizmet gidecektir? Nerelere hizmet götürülmeyecektir?

Ayrıca İmar Yasası 10. Maddesinin ön gördüğü İmar programları hazırlanmalıdır.

Kasaba kimliği

Datça akla bazı olumlu kavramlarla birlikte gelmelidir. Özgün doğal ve tarihi yapıya uyumlu, Datça'ya özel bir kentsel tasarım dili bulunmalıdır. Mekansal kimlik henüz oluşmamış; ne yazık ki Türkiye'nin herhangi bir yerinde görülen bir mekansal yapıdan farkı bulunmamaktadır. Kent kimliğinin oluşmasında önemli katkı sağlayabilecek mekanları (örneğin rıhtım) ve konuları (örneğin konut, peyzaj) tanımlamak ve bunlarla ilgili proje geliştirmek gerekir. Karayoluyla ulaşımın zorlukları sonucu yapılaşma baskısı diğer kıyı kesimlerimize göre sınırlı kalmıştır. Bu, şimdiye kadar nisbeten az bozulma, nisbi hafif imar baskısı ilerisi için kimlik oluşturmada bir şans olabilir. Datça'nın doğal ve kültürel çevresini dikkatle koruyan, bir ekolojik turizm merkezi kimliği oluşabilir. Kent gelişmesine esas olacak mimari ve tasarım dili örnek çalışmalarla geliştirilip yaygınlaştırılmalıdır. Bu konuda istenen yerel yapı öğelerinin tanımlandığı inşaat rehberleri/katalogları yararlı olabilir. Böyle çalışmaların hazırlanmasında üniversitelerle işbirliğine gidilebilir. Kasaba kimliğine katkıda bulunan girişimler ödüllendirilmelidir.

Kent ekonomisinde çeşitlilik

Kent ekonomisinin sadece imar baskısı sonucu olan arsâ değer artışına, ya da sadece bilinen turizm hizmetlerine dayanması yeterli değildir. Kasabanın diğer ekonomik potansiyellerini harekete geçirebilecek yeni ve özgün yaklaşımlar teşvik edilmelidir. Bu çerçevede ilk akla gelenler şunlardır:

- *Yarımadanın özgün tarımsal ürünü bademle ilgili yan sanayi teşvik etme, yeni ürünler ve pazarlar yaratma (badem ezmesi, badem yağı, badem şekeri, vs)*

- *su sporlarıyla ve limanla ilgili faaliyetler ve servisler (sörf, yelken, dalma, vs);*

- *şarapçılık*

- *turizm hizmetlerinin niteliğinin artırılması ve çeşitlendirilmesi, ekolojik turizmle ilgili etkinlikler (binicilik, bisiklet, arkeoloji, doğa gözlemi ve trekking parkurları); katılma açık uygulamalı sanat etkinlikleri (resim, heykel, seramik vs işlikleri ve kursları); yaz okulları*

Sürdürülebilir bir turistik büyüme

Kaynak ve alan ısrafına gitmeyen, farklılaşmış, özel pazarlara yönelik, kısa zamanda işletme amortismanını hedeflemeyen, yarımada kimliğiyle Akdeniz'in diğer turistik merkezleriyle yarışabilecek bir ortam yaratılmalıdır. Şimdiye kadar tüm planlamalara esas alınan ve yatak kapasitesiyle ifade edilen niceliksel büyüme yerine, günümüzün farklılaşmış doğal ve kültürel turizm taleplerine yanıt verebilecek, kentin doğal ve kültürel eşiklerini göz önünde tutan nitelikli tesislerin gelmesini teşvik edecek bir planlama gerçekleştirilmelidir.

Marinanın yer seçimi tek başına ele alınmamalı çevresiyle birlikte bir gelişme odağına dönüştürülmelidir.

Kızılalıtı planının revizyonu

Sürdürülebilir turizm gelişmesi hedefinden hareketle Turizm Bakanlığınca onanmış Kızılalıtı planının yeniden gözden geçirilerek çağdaş gereksinimlere yanıt verecek şekilde revize edilmesi ve sözde turizme ve ikinci konuta açılmış alanların daraltılması gereklidir.

Datça'nın imajı ve bu imajın aktarımı

Yukarıda söz edilen Datça kimliğinin (ve logosunun) medyada dolaylı ve dolaysız sürekli tanıtılması, gündemde tutulması. Bu bağlamda Datça'yı seven ünlü-

lerden; yaz döneminde Datça'da yaşayan misafirlerinden yani geleceğin Datçalılarından; sanatçı ve reklamcılardan gönüllü olarak yararlanma ve bu katılımın sağlanması için tartışma ortamı hazırlanmalı, Datçalılık düşüncesi yaygınlaştırılmalıdır.

Danışma kurulu

Belediye Meclisinin yanında kentin önemli meslek gruplarının temsil edildiği bir danışma kurulunun oluşturularak, çeşitli konularda bu kurulun tavsiyelerinden meclis kararları için yararlanılmalıdır. Böylece hem meclis kararlarının niteliği artırılarak ve kararların daha geniş bir çevrede benimsenmesi sağlanacak, kent diyalogları oluşturulabilecektir.

İnsan kaynaklarından yararlanmak

Konusunda uzman yaz misafirlerinden (ikinci konutta yaşayan yaz hemşerilerinden) Datça'nın meselelerinin çözümünde yararlanılabilir. Bu sosyal grup Datça'nın büyümesi ve gelişmesi için harekete geçirilebilir.

Planlamada merkezi ve diğer yerel kurumlarla işbirliği

Yarımadayı planlayan Özel Çevre Kurulu'yla sıkı bir diyalog geliştirmek ve yarımadanın esas sahibinin belediye olduğunu her fırsatta merkezi idareye hatırlatmak, kararların dayatmayla değil karşılıklı ikna yoluyla alınmasına katkıda bulunmak. Ayrıca komşu kent Bodrum ve Marmaris Belediyeleriyle başta deniz ulaşımı olmak üzere çeşitli konularda işbirliğine giderek ortak bölgesel projeler ve planlamada ortak yaklaşımlar geliştirmek.

Tanıtmada ve katılımcı karar almada elektronik ağ ortamından yararlanmak

Yarımadanın tanıtılmasında ve dışarıdaki kurumlarla seri haberleşmenin sağlanmasında modern teknolojiden yararlanmak. Bu çerçevede Datça'yla ilgili bir web sayfası hazırlayarak, kasabaya merak duyanları ilk etapta bilgilendirecek bir dünya penceresi açmak. Bu konuda gönüllü kuruluşlarla, gönüllü dostlarla işbirliğine gitmek. Datça'nın sorunlarına çözüm bulabilmede elektronik posta yoluyla gönüllü meslektaş bağı kurmak.

Hizmet sunumunda verimlilik

Modern işletmecilik esaslarını değerlendirerek hangi hizmetlerin en iyi ve verimli nasıl yapılabileceğini önyargısız, uzman kuruluşların yardımlarını da alarak yeniden değerlendirmek, değerlendirme sonuçlarını uygulamak.

Küçük projelerle büyük işler başarmak

Bütünlüğü olan küçük projeler tanımlayarak bu işleri kısa sürede bitirmek ve böylece kamuoyunu ikna etmek, güven vermek. Bu projeler yoluyla kentsel kimliğe katkıda bulunmak. Örneğin ritim promenaının iyileştirilmeli, güzelleştirilmelidir.

Azalan iniar baskısını bir şans olarak değerlendirmek

Genel ekonomik bunalım sonucu tarım alanlarına olan ikinci konut ve turizm tesisi baskısının nisbeten hafiflemesi kentsel gelişmeyi planlamak için yeni bir şans olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda inşaat halindeki konutların hiç olmazsa dış görünüm itibariyle bir an önce tamamlanmasını sağlayıcı önlemler ve boş duran ikinci konutların daha uzun süreli kullanılmasını sağlayıcı teşvikleri belirlemede yerel yönetimlerin yetkisi yetersiz kalmaktadır. Bu konuda merkezi yönetimce de düzenlemelere ihtiyaç vardır.

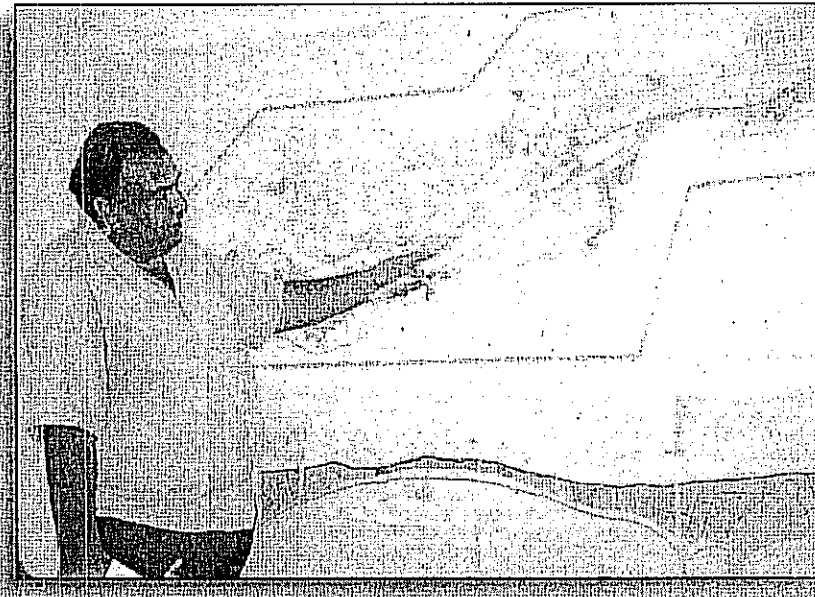
SON SÖZ

Aydın Kozak'ın düzenlediği bu toplantılar sonunda tüm katılımcılar bu gönüllü sürecin tekrarlanan bir modele "Kozak Modeli"ne ve bir geleneğe dönüşmesini istedilerse de ne yazık ki bu mümkün olmadı.

O bir başka geleneğe uydu ve Can Yücel'in, Fehmi Yavuz'un yanına yerleşti, sonsuza dek Datçalı oldu.

Arkasında sevecen anı bırakabildiği için ne mutlu iyi insan Aydın'a....

Kaynak ve alan israfına gitmeyen, farklılaşmış, özel pazarlara yönelik, kısa zamanda işletme amortismanını hedefleyen, yarımadaya kimliğiyle Akdeniz'in diğer turistik merkezleriyle yarışabilecek bir ortam yaratılmalıdır.

Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

H. Tarık ŞENGÜL

Doç. Dr.,
ODTÜ Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönelimi
Bölümü Öğretim Üyesi

Son yirmi yıl liberalizm açısından önemli mevzilerin kazanıldığı bir dönemi temsil etmektedir. Liberal kapitalizmin alternatifleri olarak gösterilen reel sosyalizm ve refah devleti uygulamaları bir biri ardına tepe taklak oldular. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku çözüldü, çökerken, bu ülkelerde piyasa kapitalizminin hızlı inşasına şahit olundu. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeyse, İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilen refah devleti benzer bir çözülme sürecini yaşayıp, yerini yeni sağ iktidarların öncülüğünde, piyasa koşullarına öncelik veren gelişme stratejilerine bıraktı. Çevre ülkelerdeyse, ulusal devletlerin öncülüğünde uygulanan ithal ikameci gelişme stratejileri, Dünya Bankası ve İMF'nin kontrolünde, yerini dışa açık 'büyüme' stratejilerine bıraktı. Kuşkusuz, bu dönüşümden cesaret alarak, Fukayama liberal kapitalizm karşısında tüm diğer ideolojilerin ve dolayısıyla da tarihin sonunun geldiğini ilan etti (Fukayama 1992).

İster reel sosyalizm biçiminde ortaya çıksın, ister Keynesci refah devleti uygulamaları biçiminde toplumsal yaşamı şekillendirsin, isterse de ithal ikameci bir form alsın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1980'li yılların başına kadar hakimiyetini sürdüren kalkınma stratejilerinin iki temel ortak özelliğinin var olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi devletin bu süreçler içindeki merkezi rolüdür. İkinci ortak özellikse, bunu bağlı olarak, devletin elinde, planlama kurumunun gelişme sürecine yön vermenin en stratejik aracı olarak işlev görmüş olmasıdır.

Bu nedenle, devlet merkezli gelişme stratejilerinin yerine, piyasa merkezli stratejileri yerleştirme sürecinde, devlet merkezli stratejilere yönelen yoğun saldırının planlama kurumuna odaklanması bir sürpriz olarak görülmemelidir.

Söz konusu saldırının sadece iktisadi planlama alanıyla sınırlı kalmadığı açıktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ulusal devletler kentlerin şekillendirilmesi sürecinde de oldukça iddali konumlar belirlemişler, kentleri uzun vadeli olarak planlayıp, şekillendirebileceklerine inanmışlardır. Kapsamlı ve uzun erimli planlama anlayışı bu tür bir yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkıp, bir çok gelişmiş ve çevre ülkede planlama kurumunun resmi ideolojisi haline gelmiştir. Yeni sağ bir çok alanda olduğu gibi, bu alanda da kapsamlı bir saldırıya girişmiş ve bir çok ülkede uzun erimli ve kapsamlı planlama anlayışı hegemonik konumunu bu saldırı sonucu yitirmiştir (Thornley, 1991).

Son dönemde planlama kurumunun bu çerçevede dahilinde uğradığı eleştiri sadece yeni sağla sınırlı değildir. Son dönemde 'modernite' eleştirisi çerçevesinde gelişen tartışmalar içinde de, planlama kurumunun bugüne kadar ki pratiklerine çeşitli boyutları ile dikkate değer eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilerin odağında planlama kurumunun yukarıdan aşağıya ve tekleştirici niteliği vardır. Söz konusu eleştiriler, her ne kadar kapsamlı planlama anlayışına yöneliyorsa da, eleştirilerin modernite olarak adlandırılan ve aydınlanma düşüncesini temel alan büyük ölçekli ve kendi içinde bir toplum tasarımı da içeren tüm geniş kapsamlı planlama çabalarına yönel-

ildiği açıktır. Bu çerçevede, kapsamlı planlama yanında, Ebenezer Howard'ın 'Bahçe Kent' tasarımından, Le Corbusier'nin kentsel tasarımlarına kadar 'yukarıdan aşağıya' kurgulanmış tüm kentsel planlama ve tasarım çabaları söz konusu eleştiriden nasibini almıştır (Deckker, 2000).

Bu tür bir eleştirel yaklaşıma paralel olarak, 1980 sonrası dönemde, planlama kurumu ve anlayışları gerek gelişmiş, gerekse de az gelişmiş ülkelerde önemli dönüşümlere uğramıştır. Uzun vadeli ve kapsamlı planlama anlayışları yerini parçacı, kısa erimli ve eğilimleri değiştirmektense, düzenlemeye çalışan yeni anlayışlara bırakmaktadır.

Bu yazıda, yukarıda sözü edilen eleştiriler çerçevesinde, planlama anlayışlarının ve planlama kuramının geçirdiği evrim, modernite ve postmodernite olarak tanımlanan iki döneme ayrılarak değerlendirilecektir¹. Daha sonra, farklı paradigmalarının planlama kuramlarının ve eleştirilerinin, somut planlama deneyimleri karşısında geçerliliklerini ve zayıflıklarını göstermeye yönelik olarak, Türkiye kentlerinin gelişimi çerçevesinde, birbirinden farklı iki kentleşme modeli tartışılacaktır. Birinci tartışacağımız model yukarıdan aşağıya bir planlama deneyimi olan Jansen Planı'dır. İkinci model ise aşağıdan yukarıya bir kentleşme ve 'planlama' deneyimi olan gecekondulaşmadır.

MODERNİTE VE KENT PLANLAMASI

Bu bölümde, yukarıda da değindiğimiz gibi, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki planlama çabalarını değerlendirdikten sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısında hakim hale gelen kapsamlı planlama çabalarını değerlendireceğiz. Daha sonraysa, bu anlayışlara tepki sayılabilecek savunucu planlama anlayışı ve marksist eleştiriyi gözden geçireceğiz.

Erken Modernite ve Kent Planlaması

İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu' başlıklı çalışmasında Engels kapitalizmin gelişimi içinde kendi mantığına uygun olarak kentleri şekillendirdiğini,

sömürü, eşitsizlikler ve yoksulluğun kapitalizmin bir ürünü olarak kendisini en yalın biçimde kentte gösterdiğini, kapitalizmin kentinin yoğun çelişkilerinin ve sefaletin mekanı olduğunu vurgulamıştır (Engels, 1968).

Erken modernite dönemi olarak adlandırılan döneme ait planlama çabaları ya da tasarımları, kapitalizmin yarattığı kentsel sefalet ve sorunlara bir tepki niteliği taşımaktadır. Ebenezer Howard'ın 'Bahçe Kent' tasarımı, Le Corbusier'nin 'Radiant Kent' ve Frank Lloyd Wright'ın 'Broadacre Kent' tasarımları bu türden 'modernist' çabaların öne çıkan örnekleri olarak gösterilebilir. Howard'ın kent ütopyası büyük kentin yarattığı sorunlar karşısında, 35,000 kişilik birbiriyle kooperatif tarzı bir örgütlenme içinde işbirliği yapan 'köylerden' oluşurken, Le Corbusier'in önerisi, yoğun, çok katlı ve hiyerarşik bir kent örgütlenmesini ön plana çıkartmaktadır. Öte yandan, Wright'ın önerisi birbirine otoyollarla bağlanmış kırsal görünümü yerleşme sistemi önermektedir (Fishman, 1996; Campbell ve Fainstein, 1996)². Söz konusu ütopyik planlama çabalarının ortak paydasında yukarıdan aşağıya doğru kurgulanmış, kapitalist kentin yarattığı sorunları mekan aracılığıyla aşma çabası vardır. Diğer bir anlatımla, kapitalist kente için eşitsizlikler ve sorunlar mekansal düzlemde sorun olmaktan çıkartılmakta, yaşanılabilir kentlerin yaratılması hedeflenmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesi döneme ait bu çabaların bir diğer ortak özelliği ise, ki bu özellik Savaş sonrası planlama çabalarında önemli bir ayrışmayı sağlamaktadır, birer ütopya olarak, devletin dışından gelen çözüm önerileri niteliğini taşımalarıdır.

Söz konusu kent tasarımlarına yönelik olarak kapsamlı eleştiriler yapılmıştır (Deckker, 2000). Bu eleştirilerin en can alıcı olanı söz konusu ütopyacıların mekan aracılığıyla toplumsal sorunları çözmeye çalışmalarına yöneliktir. Bu tür bir yaklaşım dikkate değer bir mekan fetişizmi içermektedir. Toplumsal ilişkileri sorgulamadan, mekansal yapıları değiştirmenin yetersiz kalacağı, bu çerçevede vurgulanan temel eleştiridir.

Uzun vadeli ve kapsamlı planlama anlayışları yerini parçacı, kısa erimli ve eğilimleri değiştirmektense, düzenlemeye çalışan yeni anlayışlara bırakmaktadır.

¹ Toplumların gelişmesini modernite ve postmodernite çerçevesinde değerlendirmenin, planlama süreçleri de dahil olmak üzere, sağlıklı bir yaklaşım olup olmadığı konusunda belli bir kuşkuyla taşınmakla birlikte, ilgili yazında yapılan değerlendirmelerin büyük ölçüde bu tür bir çerçeveye oturtulmuş olması nedeniyle, bu yazıda planlama kuramlarını tartışırken söz konusu ayrıştırma kullanılmıştır.

² Bu yaklaşımın tümünü katıksız modernist çabalar olarak görmek bir ölçüde yanıltıcıdır. Yukarıdan aşağı toplum ve mekan tasarımlarına rağmen, örneğin Howard ve Wright'ın kapitalizmin yarattığı büyük ve sorunlu kentler yerine neo kırsal unsurları ağır basan nostaljik bir kent tasarımı anlayışları vardır.

...plancılar uzun vadeli ve kapsamlı bir planlama anlayışı olmadan piyasanın yarattığı kaostan önlenmesinin olanaklı olmadığını savunmuşlar, planlamayı düzenli ve sağlıklı bir kentleşmeyi sağlamanın güvencesi olarak görmüşlerdir.

Bir diğer eleştiriye, söz konusu yaklaşımların yukarıdan aşağıya toplum ve mekan tasarımına yöneliktir. Söz konusu ütopacıların hepsi belli bir sosyo-mekansal tasarımı tüm topluma empoze etme anlayışındadır ve bunu yaparken mevcut sosyo-mekansal yapıları hemen hiç gözlemlemektedir (Holston, 1991).

Kuşkusuz bu çabaların bir kısmı, Le Courbiser'in önerilerinde olduğu gibi, belli uygulamaların çıkış noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte, söz konusu ütopaların kapsamlı uygulama alanı bulunduğunu söyleyebilmek zordur. Ne var ki, söz konusu 'kent kuramcılarının' işaret ettiği ve tepki duydukları kapitalist kent ve bu çerçevede ortaya çıkan sorunlar, giderek artan biçimde siyasa yapıcılarının da gündemine gelmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kentin düzenlenmesi fikri, Keynesci gelişme stratejilerinin hakim hale gelmesiyle, devlet siyasalarının da merkezine taşınmıştır. Savaş sonrası hakimiyet kazanan kapsamlı planlama anlayışı bu tür bir gelişmenin ürünü olmuştur.

Kapsamlı Planlama Yaklaşımı

Kapsamlı planlama anlayışının temel ilkeleri ABD'de Şikago Üniversitesi'nden bir grup planlama uzmanı tarafından geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin her alanda artan etkinliğine koşut olarak, bu anlayış giderek artan biçimde kurumsal düzeyde kabullenilen 'resmi' planlama anlayışı haline gelmiştir. Tanımı konusunda önemli belirsizlikler bulunsa da, devletin öncülüğünde kentlere yön verme kaygısını temel alan bir yaklaşımın gerekliliği genel geçer bir görüş haline gelmiştir. Kamu yararı kavramını planlama eyleminin merkezine konulurken, planlamanın uzun vadeli ve kapsamlılığı gibi ilkeler ortaya çıkan oydaşmanın öbeğinde yer almıştır³.

Bu çerçevede, kapsamlı planlama bir dizi temel kabul üzerinde yükselmektedir. Bu ilkelerden en önemlisi, planlama sürecinin *uzun erimliliği ve geniş kapsamlılığıdır*. Bu bağlamda planlama kurumları, kentsel süreçlere yön vermede görev alan çok sayıda kurum ve aktör arasında eşgüdüm sağlama görevini de üstlenmektedir. Bu tür bir yaklaşımın normatif boyuttaki temelinde ise *kamu yararı* kavramı vardır. Plancıların bu türden merkezi bir konuma konulmasının meşruiyetiye, kamu yararının gözeticileri olduklarına yönelik inanç üzerinden kurulmaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında, planlamanın doğusunda piyasanın her düzeyde yarattığı kaos ve karmaşanın düzenlenmesi kaygısının temel belirleyici olduğu açıktır. Bu nedenle planlama ile piyasa arasında, bir yanda birlikte yaşama zorunluluğu, diğer yanda ise bir çelişki ve gerilimin olduğu söylenebilir. Bu çerçevede plancılar piyasa karşısında planlamanın düzenleyici rolünü önemserken, piyasa kurumu karşısında planlama kurumunun ağırlığını sürekli artırmayı da temel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Plan tanımı gereği, geleceğe yön verme aracıdır. Bu nedenle, plancılar uzun vadeli ve kapsamlı bir planlama anlayışı olmadan piyasanın yarattığı kaostan önlenmesinin olanaklı olmadığını savunmuşlar, planlamayı düzenli ve sağlıklı bir kentleşmeyi sağlamanın güvencesi olarak görmüşlerdir.

Kapsamlı Planlama yaklaşımı pozitivist bir bakış açısıyla, toplumsal ilişkilerin ve mekansal yapıların bilimsel araçlar ve teknikler kullanılarak analiz edilebileceğini ve bu çerçevede sorunlarının ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin teknik bir süreç içinde belirlenebileceği iddiasındadır. Bu çerçevede hazırlanan planların ve sonuçlarının da önceden kestirilebileceği önerilmektedir⁴.

³ İkinci Dünya savaşı sonrası planlamaya hakim olan bakış açısının temel varsayımları, tüm eleştirilere karşın, bir çok planlama çevresi için halen geçerli görünmektedir. Amerikan Planlama Birliğinin (APA) 13 maddeden oluşan 'Planlamanın Etik Kuralları' başlıklı yönergesi söz konusu etkinin en iyi örneklerinden birisidir. Bu ilkeler şunlardır.

1. Kamu yararına hizmet et
2. Planlama süreçlerine vatandaşların katılımını destekle
3. Planlamanın uzun vadeli ve kapsamlı niteliğini benimse
4. Fırsatları ve seçenekleri herkes için genişlet
5. Eşgüdümlü planlama süreçleri aracılığı ile sağla

Amerikan Planlama Birliği'nin kabul ettiği ve halen benimsediği bu ilkeler, Türkiye de dahil olmak üzere bir çok ülkede, gerçek planlama örgütlerinin gerekse de bireysel olarak plancıların halen savunduğu ilkeler olmaya devam etmektedir.

⁴ Bu çerçevede kapsamlı planlama anlayışının Parsons'un sistem yaklaşımından etkilendiği açıktır. Toplumsal yapılarda doğadaki düzenliliklere benzer özellikler göstermektedir. Bu düzenliliklerin tespiti ve gelecekteki sonuçlarının belli müdahaleler çerçevesinde önceden kestirilebileceği Parsons'un yaklaşımının temel özelliklerinden birisidir.

Bu çerçevede planlama süreci birbirini izleyen bir dizi alt süreçten oluşmaktadır. Planlama sürecinin ilk aşamasını amaç ve hedeflerin tespiti oluşturmaktadır. İkinci aşamada, bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik alternatiflerin tespiti yapılmaktadır. Üçüncü aşamada, her alternatifin yol açacağı sonuçlar kümesi belirlenmektedir. Dördüncü aşamada, bu alternatiflerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmakta, beşinci aşamadaysa, alternatifler arasında bir tercih yapılmaktadır. Altıncı aşama uygulama aşamasını, yedinci aşamaysa, uygulamadan ve bu uygulamaya yönelik yapılan değerlendirmelerden doğan geri besleme sürecini içermekte ve yeni durum karşısında yapılacak değişiklikler belirlenmektedir (Friedmann, 1987).

Bu tür bir planlama anlayışında, plancılar bilimsel bir dizi aracı kullanarak, çeşitli düzeylerde, mekansal birimlerin sorunlarını belirleyip, bu sorunların çözümüne yönelik uzun erimli, sonuçları önceden kestirilebilecek bir dizi siyasa önerisini plan çerçevesinde geliştirebileceği varsayılmaktadır. Bilimsel bilgi ve teknikler etrafında kavranan bu süreç içinde, plancının mevcut sorunların çözümüne yönelik en iyi alternatifini tespit etme yetisine sahip olduğu varsayılmaktadır. Bu yetinin gerisindeyse, bilimsel bilgi ve aklın yer aldığı öngörülmektedir. Bu çerçevede, planlama süreci 'teknik' bir süreç olarak, yukarıdan aşağıya tanımlanan bir niteliğe sahiptir⁴.

Söz konusu alternatifin seçiminde, tarafsızlığı şorgulanmayan plancının temel kaygısı kamu yararının korunmasıdır. Diğer bir anlatımla, kamu yararının korunması tüm planlama kurumunu ve eylemlerini meşru bir temele oturtan ilkedir. Liberal ideoloji, kentlerin biçimlenişinde bireylerin kendi çıkarlarına yönelik eylemlerinin en güçlü belirleyici olduğunu olumlayıcı bir tavırla kabul etmişlerdir. Kapsamlı planlama anlayışının öne çıkardığı kamu yararı kaygısı bu anlayışa bir tepki niteliğindedir (Simmie, 1974). Bireylerin çıkarları karşısında kamu yararını savunarak,

liberalizmin en temel kaygılarından birine karşı da bir anlamda bir cephe oluşturulmuş olmaktadır. Kuşkusuz bu cephenin merkezine devlet konulmaktadır. En genel tanımıyla, kamu yararı kısmi çıkarlar karşısında, toplumun bütününe çıkarlarını savunmaktır. Bir planlama eylemi toplumun genel çıkarları karşısında toplumun sınırlı bir kesiminin çıkarlarına hizmet ediyorsa, bu eylem kamu yararına değerlidir. Oysa, toplumun belli bir kesimi yerine, toplumun tamamına hizmet ediyorsa, yapılan eylem kamu yararına değerlidir (Mayerson ve Banfield, 1969; Altshuler, 1970).⁵

Kapsamlı planlama anlayışı, gerek devlete bakışı, gerek plancıların toplum üstü ve rasyonel aktörler olarak uzun erimli ve toplumun genel iyiliğine hizmet eden kararlar alan kişiler olarak tanımlanması, gerekse kamu yararının kavranışı itibarıyla, Weberci paradigmanın sınırları içinde değerlendirilebilir. Weberci yaklaşım, başka bir yerde de tartıştığımız gibi (Şengül 2001), toplumsal süreçlerin merkezine, toplumsal güçlerden bağımsız bir güç olarak gördükleri, devleti yerleştirmektedir. Diğer bir anlatımla, devlet toplum içindeki çelişkilerden bağımsız siyasa yapma gücüne sahiptir. Kapsamlı planlama anlayışının çıkış noktasında da bu tür bir devlet anlayışı vardır. Planlama kurumu devlet aygıtının stratejik bir parçası olarak toplumdaki bağımsız bir biçimde işlev görmektedir. Yine Weberci anlayışa içkin olan değerlerle (values), toplumsal olgular (facts), siyasetle bürokrasi arasındaki ayrımın kapsamlı planlama anlayışı içinde yansımaları bulunduğunu görüyoruz. Kapsamlı planlama anlayışı, planlama sürecini siyasetten arındırılmış, bilimsel ve teknik bir sürece indirirken, bu tür bir ayrımın altını çizmektedir. Plancılar, planlama sürecinde kararlarını bilimsel bilgi ve tekniklerin ışığında verdikleri ve siyasal süreçlerin dışında oldukları ya da olmaları gerektiği varsayılmaktadır.

Planlamanın rasyonel bir eylem olduğu ve rasyo-

⁴ Plancılara atfedilen bu tür bir 'sınırsız rasyonaliteye' sahip olma yetisi dikkate değer eleştirilere hedef olmuş, bu eleştiriler karşısında, sınırsız rasyonalite yetisi yerini 'sınırlı rasyonalite' yetisine bırakmıştır. Diğer bir anlatımla, plancıların var olan tüm alternatifleri görebilmesinin olanaklı olmadığı, bununla birlikte, verili koşullar içinde ve belli bir bilgi kümesi içinde, plancılarının en optimum alternatifi seçebilme yetisine sahip oldukları varsayılmıştır (Simon, 1945).

⁵ Bu genel tanımın varlığına karşın, kamu yararının farklı tanımları mevcuttur. Toplumun tamamının çıkarlarını temel alan bütüncül kamu yararı anlayışı -ki bu anlayışta toplum yararı toplumu oluşturan bireylerin kısmi çıkarlarının toplamı olarak alınmaz- karşısında, birey temelli bir tanımlamanın varlığından da söz edilebilir. Bu bakış açısında kamu yararı bireysel ve kısmi çıkarların bir toplamı anlamına gelmektedir. Birinci görüşte tek tek bireylerin çıkarlarını gözetmek yerine, toplumun, bireyler üstü tek bir organizma olarak, bütüncül çıkarı savunulurken; ikinci görüşte, bireysel çıkarların her birinin kendi başına önemli olduğu savunulmakta ve bu çoğul çıkarların bir toplamının elde edilmesi temel hedef haline gelmektedir (Simmie, 1974).

nelleşme sürecinin parçası olduğu varsayımı da, Weberci bir edininim olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber ve onu izleyerek Manheim modern toplumların bir rasyonelleşme sürecinde olduğunu ve bu süreç içinde bilimsel etkinliklerin rasyonel olanın irrasyonel üzerindeki hakimiyetini sağlamanın bir aracı haline geldiğini öne sürmektedir (Weber, 1964). Weber bürokrasinin işlevsel olarak uzmanlaşmış bir kesim olarak, evrensel düzeyde uygulanabilecek soyut kuralları ortaya koyduğunu, kararlarının verili bir amaca yönelik olarak önceden hesaplandığını ve devletin amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik olarak kendisine tabi olan sıradan vatandaşların eylemlerinin denetim ve eşgüdümünü sağladığını söylemektedir. Kapsamlı planlama anlayışı, yukarıda kısaca özetlediğimiz planlama etkinliğinin aşamalarında da görülebileceği gibi, bu tür bir anlayışa sahiptir. Kısaca rasyonelleşme süreci aynı zamanda bir bürokratikleşme sürecidir. Bu çerçevede bürokratikleşme sürecinin asli unsurlarından olan planlama etkinliği, modern toplumlarda insanlık üzerinde belli bir denetim kurmanın da en rasyonel araçlarından birisi haline gelmektedir.

Söz konusu ilkelerin planlama ile ilgili kurumların ortak kaygısı olarak seslendirilmeye başlanmasına koşut olarak, söz konusu ilkeler farklı bakış açıları dikkate değer eleştirilere de uğramıştır. Hakim planlama anlayışına yöneltilen eleştiriler, tarihsel olarak her dönemde varlığını koruyan liberal eleştiri -ki bu dönemde oldukça marjinal bir konumda kalmıştır- bir yana bırakılırsa, iki farklı ancak birbiriyle iletişim içinde bulunan anlayıştan gelmiştir. Bunlardan birincisi, planlama kurumunun ezilen ve dışlanan kesimlere karşı duyarsızlığını eleştiren savunucu planlama (advocacy planning) anlayışıdır. İkinci eleştiri çizgisi ise planlamanın sınıfsal karakterini gündeme getiren marksist perspektiftir.

Savunucu Planlama Anlayışı

Kapsamlı planlamayı savunan anlayış kendisini toplumun üzerinde bir konuma koyarken, bu konumunu meşrulaştırma temelini kamu yararını gözetme işlevi üzerine kurmuştur. Ne var ki, özellikle uygulamada ortaya çıkan sonuçlar, gerek akademik, gerekse planlama kurumu içinde rol alan bir kesimi, toplum içindeki farklı gruplar açısından yol açtığı eşitsizliklere işaret etmeye

itmıştır. Soyut bir kamu yararı ilkesine karşın, planlamanın her kesimi eşit olarak gözetmediği ve toplumun güçsüz kesimlerini dışladığı yönünde bir eleştiri bu çevrelerde ağırlık kazanmıştır. Bu yaklaşımı sistematik bir çevreye oturtan Davidoff, kapsamlı planlamanın planlama sürecini tekniğin bir süreç olarak algılayıp, planlama sürecinin siyasal içeriğini göz ardı ettiğini ve bu çerçevede de, araçları vurgularken, amaçları ve planlamanın çıktılarını dışladığını öne sürmektedir (Davidoff 1965).

Bu sorunu aşmaya yönelik olarak Davidoff plancıların siyasallaşması gerektiğini öne sürmektedir. Planlılar, teknisyen olarak değil, siyasal bir sürecin içinde aktif aktörler olarak yer almalıdır. Bunun yoluysa, tek bir plan yerine, çok sayıda planın hazırlanması ve her bir planın toplumun farklı kesimleri için ne anlama geldiğinin açık hale getirilmesidir. Kuşkusuz planlamanın siyasal bir süreç olduğunun farkına varılmasında, 1960'lı yıllarda özellikle orta sınıfların radikalleşmesine yol açan siyasallaşmanın ve yoksul gettolarında patlak veren ayaklanmaların önemli etkisi vardır.

Bu yaklaşımdan etkilenen bir dizi plancı, planlama sürecinden dışlanan ve sonuçlarından etkilenen kesimlerin sözcüsü ve temsilcisi olmaya yönelmişler, özellikle yoksul kesimlerin yaşadığı alanlara yönelerek bu kesimin çıkarlarını savunan stratejilerin geliştirilmesi çabasına girmişlerdir. 1960'lı yılların sonlarında Amerikan büyük kentlerinin yoksul semtleri söz konusu planlıların eylem alanlarına dönüşmüş, bu kesimleri savunmaya yönelik önemli planlama faaliyetlerine girişilmiştir.

Savunucu planlama anlayışının kapsamlı planlama anlayışına yönelttiği önemli eleştirilere ve bu eleştiriler çerçevesinde attığı somut adımlara karşın, söz konusu eleştirinin kapsamlı planlamanın bazı temel sorunlarını aştığını söyleyebilmek mümkün değildir. Savunucu planlama anlayışı, kapsamlı planlamanın güçsüz kesimleri dışladığı eleştirisini seslendirirken, bu sorunu aşağıda temsil edilmeyenlerin sesi haline gelerek çözmeye çalışmış, ancak bunu yaparken, söz konusu sorunların temelinde yatan iktidar sorununa dokunmamıştır. Dahası, güçsüz kesimlerin sürece kendi adlarına katılmaları ve kendi sorunlarını seslendirmeleri yerine, savunucu planlılar bu kesimin sorunlarını

ve taleplerini kendi algıladıkları biçimiyle planlara yansıtılmışlardır. Bu nedenle, savunucu planlama anlayışının kapsamlı planlama anlayışına içkin elitizm sorununu ve yukarıdan aşağı planlama anlayışını aşabildiği söylenemez.

Marxist Eleştiri

Planlama sürecinin teknik olduğu kadar siyasal da bir süreç olduğu konusundaki vurgu sadece savunucu planlama anlayışına özgü değildir. 1970'li yılların başından itibaren, giderek artan bir biçimde, Marxist bakış açısından hareket edenlerin de, planlama sürecinin siyasallığı üzerine yaptıkları değerlendirmeler dikkat çekmektedir (Harvey 1973, 1978, Castells 1977, Pretteceille, 1974, Fainstein ve Fainstein 1971, 1979, Pickvance, 1977).

Savunucu planlama anlayışının tersine, marxist perspektif planlamanın içinde bulunduğu bağlam ve yapısal ilişkileri sorgulayan bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede, marxist eleştirinin başlangıç noktasını kent planlamanın kapitalist toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesindeki rolü oluşturmaktadır. Erken eleştirilerde, ana vurgu kent planlamanın kapitalist kent in işlerliği ve işlevselliğini sürdürbilmesi açısından gerekliliği üzerinedir. Bu tür bir analizin çıkış noktasında belli bir devlet kuramsallaştırmasının yattığı açıktır. Söz konusu yaklaşıma göre, aralarındaki farklı ve çelişen çıkarlar, burjuvazinin devlet biçiminde örgütlenerek, genel çıkarlarını savunabilmesini gerektirir. Benzer biçimde, planlama da hakim sınıflar için kendi ortak çıkarlarına hizmet edecek bir biçimde, sermaye birikim sürecini sürekli kılacak ve toplumsal kontrolü sağlayacak bir araç olarak işlev görmektedir. Kentlerin gerek sermaye birikimi, gerekse emeğin yeniden üretimi çerçevesindeki merkeziliği dikkate alındığında, sermaye sınıfının kentleri devlet müdahalesi (planlama) olmadan üretmesi mümkün olmadığı gibi, sermaye birikiminin olanaksızlaştığı bir kaosa sürüklenmesi de kaçınılmazdır (Dear ve Scott, 1981). Kentsel bağlamda sermayenin genel çıkarları ile özel çıkarlar arasındaki çelişki devlet müdahalesi, diğer bir anlatımla planlama kurumu aracılığıyla çözülmektedir. Bu çerçevede, sınıf çelişkilerinin derinleşmesi ve sınıf mücadelesinin keskinleşmesi de önenebilmektedir. Castells benzer bir değerlendirmeyi şu sözlerle yapmaktadır:

"Devlet aygıtının tüketim süreçleri ve birimlerindeki sürekli genişleyen müdahalesi devleti günlük yaşamdaki düzenin gerçek kaynağı haline getirmektedir. Devlet aygıtının bu müdahalesi çerçevesinde, ki bunu geniş anlamda kent planlaması olarak tanımlıyoruz, tüm kentsel sorunun, yöneticilerin ve toplumsal talep ve isteklerin yanıtlayanların, son tahlilde, hakim sınıfların siyasal aygıtı olmaları nedeniyle, hemen siyasallaşmasını getirmektedir. Bununla birlikte, bu biçimde siyasallaşmanın çelişkilerinin ya da değişiminin kaynağı olması zorunlu değildir. Çünkü, bu durum bütünlük ve katılımın da bir mekanizması haline gelebilir (Castells, 1977; 463).

Harvey (1978) planlıların işlevini tanımlarken bu tür bir çerçeveden hareket etmektedir.

"Kent planlılarının görevi toplumsal yeniden üretim sürecine katkıda bulunmaktır... Bu işlevi yerine getirerek, planlılar yapılı çevrenin üretimi, yönetimi ve bakımı karşısında belli bir güce sahip olmaktadır. Bu güç onlara belli bir stabilizasyonun sağlanması, 'dengeli büyümenin' koşullarının yaratılmasına ve sivil direnişlerin ve farklı kesimler arasındaki mücadelelerin etkisizleştirilmesine, baskı, bütünlük ve entegrasyon yollarıyla müdahale edebilme olanağını sağlamaktadır." (Harvey 1978, s. 223).

Bu nedenle, planlıların ister kapsamlı planlama anlayışı çerçevesinde kamu çıkarlarının savunulabileceğine yönelik inançları olsun, isterse savunucu planlama anlayışında olduğu gibi, dışlananların çıkarlarının savunulabilirliği yönündeki kaygıları olsun, kapitalist toplumsal ilişkilerin yapısal sınırlayıcılıklarını görmezlikten gelmektedir. Bu tür bir yaklaşım planlamaya sahip olmadığı bir gücü atfederken, aynı zamanda, kentlerde ortaya çıkan çarpıklıklar ve sorunlardan da planlama kurumunun sorumlu tutulmasına neden olmaktadır. Planlama kurumuna yöneltilen kentleri şekillendirmekte başarısız kalma suçlamasına, Pickvance yukarıda tartıştığımız çerçevede karşı çıkmakta ve kentleri şekillendiren gücün planlamadan çok, piyasanın mantığı olduğunu, bazı görgül örneklerle de başvurarak göstermektedir. Bir anlamda kapitalist piyasa mekanizmasının ve kar/rant arayışlarının yarattığı kentsel sorunların kaynağında, yanıtıcı bir biçimde piyasa meka-

Kuşkusuz planlamanın siyasal bir süreç olduğunun farkına varılmasında, 1960'lı yıllarda özellikle orta sınıfların radikalleşmesine yol açan siyasallaşmanın ve yoksul gettolarında patlak veren ayaklanmaların önemli etkisi vardır.

...kapita-
list piyasa
ve devlet,
günlük hayatın
somut mekanı
karşısında,
bu mekana
düşman soyut
mekanlar üret-
mektedir...

nizması değil planlama kurumu görülmektedir (Pickvance, 1977).

Belli belirsizlikleri içinde taşısa da, marksist çerçeve içinde, belki de en kapsamlı yaklaşım Lefebvre'in çalışmalarında bulunabilir (Lefebvre 1976, 1979, 1996). Lefebvre'e göre, kapitalist piyasa ve devlet, günlük hayatın somut mekanı karşısında, bu mekana düşman soyut mekanlar üretmektedir (Lefebvre 1979). İnsanların kendi ürettikleri yaşam mekanları ve sokaklara karşılık, kapitalizm ve devlet taşıt araçları tarafından işgal edilen oto yolları inşa etmekte, insanların yaya olarak kullandığı yolları ele geçirmekte ve kent mekanını sömürgeleştirmektedir. Lefebvre göre, bu süreçte kentin en büyük düşmanı devletin elinde kent planlamasıdır.

Planlama sürecinde üç tür aktörün etkili olduğunu belirten Lefebvre, bunların birbiriyle ilişki içinde kent mekanına yön vermeyi hedeflediğini söylemektedir. Birincisi, mimarlar, yazarlar ve felsefecilerin planlama anlayışı ve çabalarıdır. Söz konusu grup genel olarak mevcut kent sorunları karşısında, liberal bir hümanizmin izinde ve geçmişi nostaljik bir biçimde kutsayarak ideal bir kent yaratma çabasına girmekte, kırsal yaşamı, yerel toplulukların özgünlüğü, komşuluk birimin insancılığı gibi modeller çerçevesinde, kenti sorunlarından arındırıp, yaşanılabilir mekanlar yaratmaya çalışmaktadır. Bir anlamda mekan aracılığı ile toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. İkinci bir grup, devlet içinde ve etrafında örgütlenen planlama kurumudur. Bilimsel rasyonaliteyi ön plana çıkararak bu anlayış, kentsel yaşamın insan boyutunu neredeyse tümüyle görmezlikten gelirken, kentin mal ve bilgi akışından oluşan bir rasyonel sistem olduğunu öngörmektedir. Planlama sürecinin üçüncü önemli ayağında ise, kentsel taşınmazların değerini maksimize etmeye çalışan müteahhitler ve benzeri türden-piyasa aktörleri vardır. Piyasa çerçevesinde kentsel büyümeyi temel hedef olarak belirleyen bu kesim için planlama değişim değerini maksimize etmenin bir aracıdır. Temel amaç planlama yoluyla bir tüketim toplumu inşa etmektir. Bu kesimin bir bölümü için alışveriş merkezleri, ticaret yönelimli kültür ve dinlenme alanları inşa etmek bir uzmanlık alanı haline gelirken, bir diğer kesim için hedef kentsel yaşamı denetleyip, yönlendirmeyi sağlayacak

karar verme merkezlerinin kurulmasıdır. Sonuçta, bu üç farklı, ancak ilişkili planlama yaklaşımı, yer yer birbiriyle çatışarak, kent mekanına kendi imajını empoze etmeye çalışmaktadır. Sonuç kentin, yaşayanlara ve yaşayanların kente yabancılaştığı bir sömürgeleştirme sürecidir (Lefebvre, 1996: ss. 83-85).

Bu çerçevede Lefebvre, planlama kurumunu da karşısına alan bir toplumsal mücadele perspektifi önermektedir. Söz konusu mücadele günlük hayatın ve mekanın sömürgeleştirilmesi karşısında, günlük yaşamın ve mekanın özgürleştirilmesini hedeflerken, soyut mekanın yerine somut mekanın önceliğini vurgulamaktadır. Bu tür bir mücadele, sadece kültürel ve farklılıkların kutsanmasına yönelik bir mücadele değildir. Bunun ötesinde, kapitalist devletin ve kapitalist sınıfların mekanı sürekli sömürgeleştirdiği bir ortamda, somut mekanın yeniden özgürleştirilebilmesinin ön koşulu değişim değerinin ve mülkiyet ilişkilerinin hegemonyasının sorgulanmasıdır (Lefebvre, 1976).

Marksist bakış açısından kent planlamasının sorgulanması, daha önceki yaklaşımların ihmal ettiği yapısal boyutu gündeme getirerek, tartışmaya önemli bir katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, özellikle erken eleştirilerin önemli bir sorunu devletin analizinde araççı bir görüşü benimsemeleridir. Bu çerçevede dikkat çekilmesi gereken bir diğer sorunsal, bu yaklaşımın içkin olduğu işlevselcilikten kaynaklanmaktadır. Gerek devlet gerekse devletin bir parçası olan planlama kurumu sermayenin doğrudan bir aracı durumuna düşürülürken, planlama kurumunun eylemleri her durumda sermayenin yeniden üretimine hizmet eden müdahaleler olarak algılanmıştır. Bu anlayışın doğrudan bir sonucu ise planlıların sermaye sınıfının hizmetinde bir kesim olarak tanımlanmasıdır.

Marksist yaklaşımın 1970'li yılların ikinci yarısında planlama kurumuna yönelttiği eleştiriler, aynı zamanda bir özleştirme niteliği de taşımaktadır. Gerek araççı görüş, gerekse kurama hakim olan işlevselciliğe karşı, eleştirel bir konum alınırken, devlete ilişkin değerlendirmelerde, görece özerklik kavramı önemli bir değerlendirme noktası olarak öne çıkmıştır. Bu bakış açısıyla devlet, genel olarak sınıflar, özel olarak da sermaye karşısında, belli bir görece özerkliğe

sahiptir. Bu görece özerklik alanının varlığı, gerek devletin, gerekse planlama kurumunun yer yer sermaye karşıtı kararlar üretebilmesini de olanaklı kılmaktadır. Diğer bir anlatımla, planlama kurumunun müdahaleleri, sınırlı örnekte de olsa, çalışan sınıflar lehine olabilmektedir. Bu çerçevede, bu kurum içindeki ana aktör olan planlılar, görece özerkliğin tanımladığı sınırlar içinde çalışan sınıflar lehine müdahalelerin geliştirilmesine hizmet edebilmektedir (Feinstein ve Feinstein 1979) ⁷. Böylece, planlama kendi içinde karmaşık, çelişkili ve sonuçları siyasal mücadeleler tarafından belirlenen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni sağ anlayışın 1980'li yıllarda başat hale gelişi, markist yaklaşımın dikkate değer bir gerilemesi ve marjinalleşmesini de gündeme getirmiştir. Diğer bir anlatımla, kapsamlı planlamaya çerçeve oluşturan devletçi/sosyal demokrat anlayış ve bu anlayışın ayrıntılı bir eleştirisini sağlayan Markist yaklaşım önemli bir çözümlüş yaşarken, 1980'li yıllar yeni sağın ve onu izleyen bir biçimde de modernite eleştirisi yaklaşımının hakim hale gelmesini sağlamıştır.

MODERNİTE ELEŞTİRİSİ VE PLANLAMA

Bu bölümde, Neo-Liberal/Yeni Sağ yaklaşımların modernist planlama anlayışına yönelttikleri eleştirileri gözden geçirdikten sonra, modernite eleştirisi yaklaşımlarının postmodernist ve yapısalcılık sonrası sürümlerinin modernist planlama anlayışına yönelik eleştirileri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Daha sonra da, bu eleştirilerin büyük bölümünü paylaşmakla birlikte, bir orta yol bulma çabası içindeki, müzakereci planlama anlayışı üzerine bir tartışma yürütülecektir.

Neo-Liberal/Yeni Sağ Eleştirisi

Planlama kurumunun yükselişi devletin etkinliğinin artışına koşut olarak gerçekleşiyse, düşüşü de devlet merkezli büyüme stratejilerinin çözülüp, yerini neo-liberal stratejilere bırakmaya başlamasıyla olmuştur. 1970'li yıllar gerek Keynesyen, gerekse de ithal ikameci gelişme stratejilerinin içine düştüğü krize tanıklık etmiştir. Ekonomilerin genel krizi ve bu krizin en önemli ögesi haline gelen devletin mali krizi, neo-liberal ideolojileri

güçlendirirken, devlet merkezli stratejilere yönelik eleştirileri de yoğunlaştırmıştır. Bu eleştirinin odağında her düzeyde planlama kurumları vardır. Liberal perspektiften bakanlara göre, devlet ve devletin en önemli müdahale araçlarından birisi olan planlama kurumu piyasanın devingenliği ve bireyin yaratıcılığı önünde bir engel haline gelmiş ve durağan ekonomik ve toplumsal yapıların ortaya çıkışını ve ataleti yaratmıştır.

Yukarıda özetlediğimiz ve planlama kurumunun yapı taşları haline dönüşen ilkelerin hemen tamamı liberal eleştiriden nasibini almıştır. Liberal eleştiriye göre, toplumun temel yapı taşı birey ve bireysel girişimciliktir. Bireysel girişimciliği temel alan piyasa ekonomisi toplumların refahını sağlamada ve özgürlükleri en üst düzeye çıkartmada, devlet müdahalesi ile karşılaştırıldığında, dikkate değer bir üstünlüğe sahiptir. Planlama ile karşılaştırıldığında piyasa mekanizması karar verme süreçlerinde çok daha rasyonel sonuçlar sağlamaktadır (Hayek, 1960). Bu yaklaşımın temsilcilerinden Denman'a göre, toplumsal eşitlik anlayışını merkezine koyan planlama anlayışı, bu amacı gerçekleştirmenin çok gerisine düştüğü gibi, modern toplumların en önemli kurumlarından birisi olan özel mülkiyet hakkını da önemli ölçüde sınırlamıştır (Denman, 1980). Aynı temelde, Pearce planlamanın kentsel arsaya ilişkin kararlarında, piyasa aktörleriyle karşılaştırıldığında, kentsel arsa etrafında oluşan karmaşık süreçleri ve ilişkileri çözümlenme ve bu çerçevede akılcı kararlar verme konusundaki başarısızlığını vurgulamaktadır. Pearce'e göre, kendi çıkarlarını savunan piyasa aktörleri bu ilişkileri anlama ve bu çerçevede hareket etme konusunda çok daha yetkindir (Pearce ve diğerleri, 1978). Planlamaya bu çerçevede yöneltilen bir diğer eleştiri ise, planlama kurumunun kentsel arsa üretimde yarattığı yapay sınırlamaların kentsel arsanın pahalıya mal olmasını ve bu nedenle de dışlama sorununa yol açtığı yönündedir (Walters, 1974). Liberal eleştirinin planlama kurumuna yönelttiği ve biçimsel anlamda marksist eleştiriyle paylaştığı bir başka eleştiri ise planlama sürecinin öne sürüldüğü gibi teknik bir süreç olmadığı, planlıların siyasetçilerin baskılarına açık olduğu ve bu nedenle de aldık-

... kapitalist devlet ve kapitalist sınıfların mekanı sürekli sömürgeleştirdiği bir ortamda, mekanın yenisinden özgürleştirilmesinin ön koşulu değişim değerinin ve hakim mülkiyet ilişkilerinin hegemonyasının sorgulanmasıdır.

⁷ Görece özerklik anlayışından yola çıkarak, yukarıdaki anlayışla belli bir çelişki içinde de olsa, Castells de planlıların kentsel çelişkilerin çalışan sınıflar lehine şekillendirilmesinde ilerici bir rolünün olabileceğini kabul etmektedir (Castells, 1977: s. 88)

Liberal/Yeni Sağ eleştiriye göre, kamu yararı merkezli anlayış, bireyin üzerine toplumu koyarak bireysel özgürlükleri ve girişimciliği sınırlamakta ve ortaya baskıcı bir toplumsal yapı ve planlama anlayışı çıkartmaktadır.

ları kararların rasyoneliteden çok belli kesimlerin baskılarını yansıttığıdır (Walters, 1974).

Sonuç olarak, liberal/Yeni Sağ eleştiriye göre, kamu yararı merkezli anlayış, bireyin üzerine toplumu koyarak bireysel özgürlükleri ve girişimciliği sınırlamakta ve ortaya baskıcı bir toplumsal yapı ve planlama anlayışı çıkartmaktadır. Bu nedenle planlama ilkelerinin öngördüğü katılım hedefi de gerçekleştirilememekte, planlama bir grup teknokratın diğer çıkar gruplarını dışladığı demokratik olmayan bir etkinliğe dönüşmektedir. Benzer biçimde planlamanın uzun erimli ve kapsamlı niteliği de, girişimci bireyi hareket alanı bulunmayan bir düzlemde hapsedmektedir. Piyasa mekanizmasının dinamikmi ve sürekli kendisini ve kenti yenileyen doğası karşısında, uzun erimli planlama anlayışı katı ve sınırlayıcıdır. Bu nedenle, planların kentleri yönlendirmesi mümkün olmamış, çoğu durumda anlamsız dökümanlar olarak raflarda kalmışlardır. Bu çerçeveden hareket edenlerin bir çoğu planlamanın, ya tümüyle terk edilmesini ya da oldukça sınırlı güçleri olan bir yapıya dönüştürülmesini, boşalan alanın ise piyasa güçlerince doldurulmasını önermektedir.

1980'li yıllarda siyasal ve ekonomik yapılar da yaşanan dönüşüm, bu eleştirilerin belli ölçülerde uygulanmasına da ortam hazırlamıştır. Özelleştirme ve kuralı dışılaşmayı temel alan bir biçimde devletin geri çekilmesi ya da etkinlik alanlarını ve biçimini yeniden düzenlemesi, planlama kurumunu yeniden tanımlarken, kent mekanının biçimlendirilmesinde planlamanın rolü daha da sınırlanmış ve piyasa güçleri bu süreçte daha güçlü bir konum kazanmıştır. İngiltere'de Thatcher, Amerika Birleşik Devletlerinde Reagan yönetimlerinin devletin yeniden yapılandırılması projelerinde temel hedeflerinden birisi planlamadan sorumlu kurumlar olmuştur.

Modernite Eleştirisi Yaldaqımı

Planlamaya son dönemde yöneltilen eleştiri sadece yeni sağ anlayışla sınırlı kalmamıştır. Akademik düzeyden başlayıp, toplumun diğer ilgili kesimlerine de yayılan bir biçimde, kamu yararı merkezli uzun erimli planlama anlayışına dikkate değer eleştiriler yöneltilmeye başlanmıştır. Modernite projesinin eleştirisini temel alan bu yeni eleştiri dalgasının mantığını anlayabilmek

için önce modernite projesine yöneltilen temel eleştirileri kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Bu bakış açısına göre, modernite projesi bir toplum tasarımı olarak bir büyük anlatı niteliği taşımakta, toplumların zenginliğini tek boyutlu ve uzun vadeli bir tasarımın içinde hapsedmektedir. Modernite projesi özü itibarıyla baskıcı ve yukarıdan aşağıya örgütlenmiş seçkin bir projedir. Rasyonalist bir bakış açısıyla, tüm toplumu tek bir ana anlatı etrafında biçimlendirmeyi hedeflemekte, bunu yaparken, toplumların içerdiği farklılıkları da aynılaştırıp, hiçleştirilmektedir. Bilimsel gelişme etrafında kurgulanan bu tür bir tasarımın toplumsal yaşamın öznel dinamiklerine kapalılığı, rasyonel düşüncenin öngördüğü ve kabul ettiği değerler sistemi dışındaki tüm öğeleri akıl dışılık suçlamasıyla dışarıda bırakmaktadır.

Bu çerçevede planlama kurumu modernitenin bir çocuğudur. Aklı ve bilimsel bilgiyi merkezine koyan ve yukarıdan aşağıya toplumu şekillendirmeye çalışan modernite projesinin en önemli araçlarından birisinin planlama kurumu olması kaçınılmazdır. Kentel düzeyde bu anlayış kendisini çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Kentleri bir ana anlatı ya da senaryo etrafında uzun vadeli bir bakış açısıyla şekillendirmeyi hedefleyen planlama kurumunun kentten bir farklılıklar mozaiki olduğunu görmezlikten geldiği, bu nedenle de bu farklılıkları ve zenginliği ortadan kaldırdığı söz konusu eleştirinin en temel vurgusudur (Dear 2000).

Planlama, bir grup planıcının elinde, toplumun geriye kalanına onlara ilişkin tasarımını dayatırken, bu süreçten etkilenen kesimlerin düşüncelerini, beklentilerini ve sorunlarını kendi algıladığı gibi formüle etmekte, bu süreçten etkilenenlerin kendilerini dinlemeyi, onların kendi sorunlarını nasıl algıladığını ve formüle ettiğini anlamayı bir kenara bırakmaktadır. Bu tür bir yukarıdan aşağıya tasarımın baskıcı bir sosyo-mekansal proje olması kaçınılmaz olduğu gibi, başarısız kalması da kaçınılmazdır (Scott, 1998). Çünkü yerel toplulukların sorunlarına dışardan bakan bir anlayışın, yaşanan sürecin özelliklerini kavrayabilmesi mümkün değildir.

Toplum homojen bir oluşum değildir. Eşitlik, hakkaniyet gibi kaygılarla da olsa, bu yapılanmanın bir anlamda zenginliği olan farklılıkları görmezlikten gelmek, daha da kötüsü ortadan kaldırmaya

çalışmak, ortaya tek boyutlu, demokratik olmayan ve çoğulculuğu reddeden bir toplum ve kent mekanı çıkartmaktadır. Bu tür eleştiriler her ne kadar 1980 sonrası dönemde yoğunluk kazanıp, hegemonik hale geldiyse de, yukarıdan aşağı planlama anlayışına yöneltilen eleştiriler çok daha gerilere gitmektedir. Modernist planlama yaklaşımına yönelik en kapsamlı erken eleştiriler, Jane Jacobs'ın çalışmalarında bulunabilir (Jacobs, 1961).

Jacobs farklılıkları bastıran, aynılaştırıcı kent mekânının yaratılmasından planlıları sorumlu tutan bir yaklaşım sergilemektedir. Planlılar ne yaşamı çerçeveleyen ekonomik ve toplumsal ilişkilere, ne de yerel toplulukların gereksinimlerine duyarlılık göstermedikleri için, kent formunu sadeleştirilen ve türdeşliği vurgulayan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu tür bir stratejinin gerisindeki kaygı bütünüyle estetik temelli bir kent düzeni yaratmaya yöneliktir. Bölgeleme (zoning) söz konusu stratejinin temel öğesi olarak belirginleşmektedir. Kentteki farklı işlevlerin farklı mekânlara sınırlanması ve birbirinden yalıtılması, planlılar için, kentteki karışık işlevli kent mekânının sözde kaostan ve karmaşasından kaçma isteğinin bir ürünüdür. Böylece görüntüde işlevsel ve nerede hangi işlevin yer aldığı belli olan düzenli bir kentsel form elde edilmektedir. Oysa bu tür bir türdeşleştirme ve sadeleştirme çabasının kent yaşamının zenginliği aleyhine önemli maliyetleri vardır (Jacobs, 1961; 370-5).

Jacobs'a göre yukarıdan aşağı müdahalelerle sağlanan kentsel düzen sahte ve kısa erimli bir başarıdır. Farklı işlevlerin birbiriyle karışık bir biçimde yaşadığı mekânlar insanların aşağıdan yukarıya organik bir biçimde inşa ettiği, kendi geliştirdikleri yöntem ve stratejilerle denetlediği bir yapılanmadır. Yaşayanların inşa ettiği bu türden mekânların düzeni çok daha kalıcı ve güvenlidir. Bu çerçevede sokak olgusu Jacobs'ın analizinde merkezi bir konumdadır. Çünkü kentsel yaşamın en stratejik kamusal mekânı ve kentteki farklılıkların buluşma noktası olan sokak, Jacobs'un eleştirdiği modernist planlama çabalarının ve özellikle de bölgelemenin, ana kurbanı olmuştur. Dükkanların ve ticaret merkezlerinin konutla karışık biçimde yer aldığı alanlarda, sokak ve caddeler farklı kesimlerden insanların bir araya geldiği, canlı, katılımcı ve herkesin sahip çıkıp, gözettiği kamusal mekânlara dönüşmekte, her-

kesin isteyerek geldiği ve katkıda bulunduğu bir kullanım kazanmaktadır. Oysa, işyeri ile yaşam mekânların birbirinden yalıtıldığı, eğlence ve dinlenme mekânlarının bölgeleme içinde belirlendiği durumlarda sokaklar sessizliğin ve güvensizliğin kol gezdiği alanlara dönüşmektedir. Kendi katkıları alınmadan ve fikirleri sorulmadan yaratılan bu tür mekânlara insanlar tepki göstermekte ve dışa dönük bir yaşamdaki ve kamusal mekândan çekilerek, bireysel ve özel mekânlara, yani konutlarına dönmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, Jacobs modernist planlama anlayışının yukarıdan aşağı bir dayatma olarak yerel toplulukların ve onların yarattığı organik kentsel yapının dinamiklerini anlamaktan uzak kaldığını ve kentleri düzenlemek adına demokratik ve katılımcı mekânların ortadan kaldırdığını öne sürmektedir.

Daha sonra gelişen modernite eleştirisi, yaklaşımının merkezinde de benzer bir anlayış vardır. Modernist planlama anlayışı, devletin ve bürokrasini elinde, toplumu denetleme kaygılarının bir aracı olarak kullanılmış, yerel toplulukların talepleri yerine, devletin kendi mantığı planlama sürecinin temel belirleyicisi olmuştur. Bu tür bir yaklaşım bireysel yaratıcılık başta olmak üzere, farklı kesimlerin kendilerini mekânda ifade edebilmesini olanaksız hale getirirken, yerel toplulukların zenginliğini ifade eden farklı kimlikler homojenleştirme ve sadeleştirme çabalarının baskısı altında tutulmuştur. *Tekeli'ye göre:*

... postmodern dünyanın bakış açısı içinde böyle bir araçsal akılcılıkla yetinilmemekte, bir toplumun geleceğinin bir kişilik ya da bir takımılık sığlaştırılmış bir vizyona hapsedilmesine ve bunun sürekli olarak insanların yaratıcılığına kapatılmasına ve bireylerin şeyleştirilmesine razı olmamakta, geleceği açık bırakan, geleceğin çok sayıda insanın yaratıcı katkılarıyla oluşmasına olanak veren, iletişimsel bir akılcılık içinde yönlendirilen bir planlamaya geçilmek istenmektedir (Tekeli, 2001: s. 31).

Modernite yaklaşımı içinde anarşist bir yaklaşımdan devleti paydaş olarak gören anlayışlara kadar uzanan çok geniş ve yer yer birbiriyle çelişen yaklaşımların var olduğu görülmektedir. Bu anlayışların tümünü bu yazı içinde kapsamanın olanaklı olmadığı açıktır. Burada giderek yaygınlık kazanan ve sivil toplum merkezli bakış açısının bir değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır.

Modernite eleştirisi yaklaşımı, yukarıda da vurguladığımız gibi, aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu toplumsal yapı ve planlama anlayışına totaliterlik ve yukarıdan aşağı bir toplum ve mekan organizasyonu öngörmek suçlamasıyla karşı çıkmaktadır. Bu eleştirinin merkezindeyse, planlama kurumunun çerçevesini çizen ulusal devlet yer almaktadır. Buna karşılık, modernite eleştirisi yaklaşımının karşı projesinin merkezindeyse yeniden inşa edilmesi gereken sivil toplum bulunmaktadır (Friedmann, 1998; Scott, 1998; Watson ve Gibson, 1995).

Bu tür bir mekan ve planlama anlayışının gerisinde devlet merkezli bir planlama anlayışının yetersiz olduğu varsayımı vardır. Bu tür bir anlayışın yerine Foucault'un 'iktidarın mikrosiyaseti' anlayışı konurken, iktidarın bir ağ biçiminde toplumun her nüvesine işlemiş bir biçimde var olduğu savunulmaktadır (Watson ve Gibson, 1995: s. 259). Bu çerçevede iktidar ele geçirilebilecek ve toplum yararına kullanılabilir bir ilişki ağı değildir. Tersine, iktidar direnilebilecek bir ilişkidir. Bu çerçevede iktidar/direnış süreçlerinde mekan merkezi bir konumdadır.

Bu tür bir anlayışın planlama perspektifi de farklıdır. Postmodern bir dünyada planlama süreci toplumdaki farklı çıkarları hesaba katan, farklı çıkarları ve kimlikleri dinleyen ve onlar adına konuşmayan, ancak farklı kimliklerin ve çıkarların kendisini ifade ve müzakere etmesine olanak sağlayan bir çerçevedir. İktidar ilişkileri, çıkarlar ve kimlikler birer sabitlik olmayıp, sürekli yeniden tanımlandığı için modernite eleştirisi yaklaşımını planlama anlayışı da, modernite anlayışının katı ve dondurulmuş planlama anlayışının tersine, ucu açık bir müzakere sürecinden başka bir şey değildir (Watson ve Gibson, 1995).

Bu tür bir anlayış, gerçekten yeni bir planlama anlayışına yol açabilir mi sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya olumlayıcı bir yanıt vermek olanaklı değildir. Postmodernist bakış açısından hareket edenler de bu gerçeği kabullenmektedir.

Planlama kuramı epistemolojik bir çıkmazda görünmektedir. Modernist planlama projesi gündemimizdeki konulara uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte, bu anlayışın yerine geçebilecek postmodernist planlama projesinin de ortaya çıkmadığı görülmektedir (Beauregard, 1992).

Görünen o ki, modernist planlama anlayışlarına olan inanç ve bu anlayışın uygulamadaki etkinliği oldukça zayıflamıştır. Ancak bu anlayışın güçsüzleşmesinde önemli rol oynayan postmodernist bakış açısı kendi anlayışına uygun bir planlama anlayışını da geliştirememektedir. Kanımızca bu tür bir başarısızlık pratik bir sorun olmaktan çok postmodernist bakış açısının temel önermelerinden kaynaklanmaktadır. Postmodernizmin öncü isimlerinin vurguladığı bazı temel belirlemeler bu konuda bilgilendiricidir. Baudrillard'a göre, postmodern toplumun en temel özelliği gerçekliğin kendisi değil, simülasyonları üzerinden konuşulabilmesidir. Diğer bir anlatımla, postmodern dünyada neyin gerçeklik neyin simülasyon olduğunun ayrıştırılması olanaksız hale gelmiştir (Baudrillard, 1983). 'Bu tür bir hiper' gerçeklik karşısında aktörler de benzer bir süreci yaşamaktadır. Postmodern dünya, öznelerin de parçalandığı, dağıldığı ve özdeksizleştiği bir dünyadır. Karşı karşıya kaldığımız gerçeklik, planlama sürecinin özneleri ve karşılaştıkları sorunların da her an yeniden tanımlandığı, söylemsel olarak kurulduğu ve sürekli dağılma eğilimi gösterdiği bir dünyadır. Bu tür bir ortamda, geleceğin planlanması kuşkusuz olanaklı değildir. Planlamanın özdeksel iktidar anlayışına karşılık, postmodernist bakış marjinden mücadele ve direnişi savunmaktadır.

Bu bir müdahaledir. Yaratıcılığın ve iktidarın alanı olan mekandan, kendimizi yeniden bulduğumuz, sömürgeleşen/sömürgeleştirilen ikileminden kurtulmak üzere, dayanışma içine girdiğimiz mekandan bir mesaj. Marjinalite direnişin mekanıdır. Bu mekana katıl. Orada buluşalım (hook, 1990, Soja, 1996 dan alınmıştır).

Kuşkusuz bu tür bir mekan ve mücadele stratejisi kapsamlı bir planlama uğraşının alanı değildir. Planlama bir iktidar aygıtı olarak reddedilirken, savunulan marjinde direniş stratejisidir. Modernite eleştirisi yaklaşımından hareket ederek postmodernist ve yapısalcılık sonrası yaklaşımı benimseyenlerin önemli bir bölümü, planlamanın gerekliliğini reddetmekte, plana bir iktidar aygıtı olarak, ancak direnilebileceğini öngörmektedir. Çünkü geleceği tasarlamak, geleceğe yönelik olarak bir alana ve bu alanda var olan aktörlere yönelik bir karar üretmek anlamına gelmektedir. Oysa günümüz dünyası her şeyin her an yeniden bozulup, yeniden kurulduğu, gerçeklikle simülasyonun birbirinden ayrılmadığı bir dünyadır. Böyle

bir dünyada planlama, en iyi yorumuyla, kısıtlayıcı bir eylemdir. Bu tür bir anlayış, bir anlamda doğrudan ya da dolaylı olarak planlamanın reddi anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte, modernite eleştirisi yaklaşımını benimsemekle birlikte, bir kesim planlama kuramcısı için, modernite projesi tümüyle reddedilmemesi gereken bir projedir. Bunun yerine, modernite projesi radikal bir eleştiriden geçirilmeli ve postmodernistlerin yönelttiği eleştirileri de dikkate alarak, tekrar inşa edilmelidir. İzleyen bölümde bir orta yol olarak giderek hakimiyet kazanan bu anlayış tartışılacaktır.

Sivil Toplum Merkezli Müzakereci Planlama Anlayışı

Modernist planlama anlayışının teknik ve araçsal rasyonalite kavramı başta olmak üzere, yukarıdan aşağı örgütlenmiş, katılıma olanak vermeyen planlama anlayışını eleştirmekle birlikte, planlamanın gerekliliğini reddetmeyen ancak sivil toplum merkezli, aşağıdan yukarıya örgütlenmiş bir planlama anlayışını savunan orta yolcu bir anlayışın son yıllarda giderek yaygınlık kazandığı görülmektedir (Forester, 1989, 1998; Healey, 1993; Friedmann, 1998, Tekeli, 2001). Postmodernist ve yapısalcılık sonrası akımların planlama eleştirisinde çıkış noktasını Foucault'un çalışmaları oluştururken, 'orta yolcu' bakış açısının çıkış noktasında Habermas'ın çalışmaları vardır.

Habermas modernite eleştirilerinin önemli bir bölümüne katılmakla birlikte, modernite projesinin tümüyle reddedilmesine karşıdır. Yapılması gereken modernite projesinin araçsal rasyonalite anlayışının yerine iletişimsel rasyonalitenin konulmasıdır. Bu tür bir rasyonalite anlayışının gerisinde, karşılıklı güven ortamı içinde aktörlerin kendilerini anlatma ve karşısındakileri anlama isteği vardır. Bu tür bir rasyonalite yukarıdan aşağı teknik bir rasyonalite yerine, aşağıdan yukarıya katılımcı bir rasyonalite anlayışını koymaktadır (Habermas, 1984). Müzakereci planlama anlayışının gelişiminde Habermas'ın yaklaşımından ödünç alınan bir diğer kavram ise kamusal alanın dönüşümüne ilişkindir. Habermas'a göre, burjuva kamusal alanı iletişimsel rasyonalitenin kurulduğu alandır. Bununla birlikte bu alan giderek artan biçimde devlet tarafından denetim altına alınmış ve daraltılmıştır. Demokratikleşme ancak bu alanın genişletilmesi, diğer bir anlatımla devle-

tin baskıcı uygulamalarının dışına çıkartılmasıyla olanaklıdır.

Bu yaklaşımın planlama alanına uygulanması iletişimsel planlama (Communicative Planning) yaklaşımını savunanlardan gelmektedir (Forester, 1989, 1998; Healey 1993).

İletişimsel Planlama farklı grupların belli bir (planlama) sorunu etrafında bir araya gelerek müzakere etmesini esas almaktadır. Farklı gruplar, karşılıklı güvenin süreç içinde kurulduğu bir ortamda, kendi çıkarlarını ve kimliklerini serbestçe ifade ederken, diğer grupları onların niyetlerini, gereksinimlerini ve çıkarlarını da anlamaya çalışır. Bu tür bir ortam bir yandan yanlış bilgilenme ve anlamaları ortadan kaldırmayı hedeflerken, diğer yandan her kesimin diğerlerinin taleplerini de dikkate alarak kendisini de yeniden düşünmesine olanak sağlar. Bu süreç içinde, planlılar bir moderatör işlevi görmektedir. Bir başka anlatımla, planlılar, artık topluma kendi algıladığı ve bu çerçevede formüle ettiği planı dayatmak yerine, diğer gruplar gibi dinleyen, farklı talepleri anlamaya çalışan, farklılıkların bir arada tartışarak, müzakere etmesine olanak sağlayan bir konumdadır (Forester, 1989).

Böylece, planlama sürecinin sadece çıkarların çarpıştığı bir alan olmanın ötesinde, farklı kimliklerin ifade edilmesine olanak sağlayan bir alan olması hedeflenirken, sadece kendimizi değil diğerlerini de anlamamıza fırsat veren bir eylem olması gerektiğinin altı çizilir. Böylece başkalarından kuşku duyan ve düşman olarak gören bir yaklaşımın yerine, karşılıklı müzakereye, güvene ve anlamaya dayanan bir sürecin hakim kılınması sağlanacaktır. Söz konusu sürecin hayata geçirilmesi, sadece demokratik ve katılımcı bir planlama anlayışının kurulmasını sağlamakla sınırlı kalmayacak, demokratik bir sivil toplumun kurulmasına da olanak verecektir (Forester, 1998).

Bu tür bir yaklaşım kapsamlı planlama anlayışından önemli farklılıklar göstermektedir. Friedmann bu tür bir bakış açısından hareketle planlamanın dönüşümünü şöyle tanımlamaktadır:

"Öklitgil olarak adlandırdığım eski planlama devletin etkinlikleri ile sınırlı kalırken, yeni Öklit (Euclide) sonrası planlamanın böyle bir sınırı yoktur... Eski Öklitgil gelenek kentsel değişimin devlet tarafından dikkatli bir biçimde denetlenmediği durağan bir dünya görüşüne uymaktadır..."

Planlamanın özdeksel iktidar anlayışına karşılık, post-modernist bakış marjinden mücadele ve direnişi savunmaktadır.

Plancılar, giderek artan biçimde, kendilerini özel projelerde yoğunlaşan sivil toplum kurumları için çalışır bulmaktadırlar. Hala master planlar üretilse bile, plancıların çoğu kentin tamamını gözeten, kapsamlı ve tek gözlü bakış açısına sahip olma rolünü bıraktılar” (Friedmann, 1998: 29-30).

Yerelliği ve yerel sivil toplumu öne çıkartan bu tür bir planlama anlayışı olanaklı mıdır sorusu karşısında, modernite eleştirisi yaklaşımının bir kesimi için yanıt olumluydu. Küreselleşme süreci ulus devletleri zayıflatırken, yerel güçlerin önünü açan bir işlevi üstlenmektedir.

Bu çözümler küreselleşen dünyada, yereli anlamlı bir birim haline getiriyor. Küreselleşen dünyanın çok kimlikliliği içinde yerel kimliklerin oluşmasına olanak veriyor. Bu yerel kimlikler oluştuğunda, o yerellik küreselleşen dünyada kendi başına bir kaynak olma niteliği kazanıyor. Bu yerellikler, küresel ilişkiler ağına doğrudan eklenerek görece konumlarını geliştirme olanağına sahiptir. Bu da bir yerelliğin gelişmesinde ulus devletten beklemenin ötesinde, yerelliklerin kendi yapacağı şeyler olduğunu gösteriyor (Tekeli, 2001; s. 30).

Modernite eleştirisi yaklaşımı başta kapsamlı planlama anlayışı olmak üzere Weberci/devlet merkezli planlama anlayışını eleştirirken, yerine yeni çoğulcu anlayışı koymaktadır. Diğer bir anlatımla, iktidar olgusu devlet merkezli olmaktan çıkıp, toplum merkezli bir anlayışla kavranırken, sivil toplum olarak adlandırılan bu alana öncelik veren bir planlama anlayışı benimsenmektedir. Bu tür bir kurgunun gerisinde bir normatif istek olarak, toplumdaki tüm kesimleri içermeye çalışan bir yeni planlama paradigması benimsenmeye çalışılmaktadır. Sivil toplum içinde bir kesim lehine diğer kesimlerin dışlanması yerine, her kesimin paydaş olarak katıldığı bir süreç benimsenmektedir. Bu tür bir anlayışı geleneksel liberal çoğulcu anlayıştan ayırmak oldukça güçtür.

Bu noktada üzerinde durulması gereken boyut söz konusu anlayışın gerek devlet, gerekse piyasa güçlerine karşı takındığı tutuma ilişkindir. Bu soruya açık bir yanıt vermek güçtür. Yukarıda da özetlediğimiz gibi, devletin merkezinde yer

aldığı bir planlama sürecine modernite eleştirisi yaklaşımlarının dikkate değer bir kuşkuyla yaklaştığı ve devlete atfedilen öncü rolün reddedildiği görülmektedir. Sivil toplum içindeyse bir öncülükten çok birbiriyle iletişim içinde müzakere eden çoklu gruplar ve kimlikler vardır. Örneğin Friedmann sivil toplumu tanımlarken devlete karşıt bir sivil toplum anlayışını savunmakta ve sivil toplumun inşasını bu karşıtlığa çerçevesinde inşa etmektedir (Friedmann 1998). Öte yandan, sivil toplumu devlet dışı bir alan olarak tanımlamakla birlikte, bu durumu bir karşıtlık olmaktan çok, karşılıklı müzakere ve açılım ilişkisi olarak tanımlayanlar da vardır. Örneğin Cohen ve Joel (1992) ve Tekeli (1996a ve 1996b) sivil toplumun yeniden inşası ve planlama sürecinde, önemli bir ‘yol açıcılık’ görevi yüklemektedir.

Bu tür bir tavrın gerisinde iktidar olgusuna bakış vardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Foucault ve onu izleyenlerin yaklaşımında devletin kendisi iktidarın yoğunlaştığı tek alan olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte, tüm toplumsal ilişkiler iktidar ilişkileri etrafında bir çatışma yumağı olarak görülmektedir. Oysa, Habermas’ın yaklaşımında çatışma yerini müzakere ve uzlaşma sağlama arayışlarına bırakmıştır. Diğer bir anlatımla, siyaset büyük ölçüde dışarıda bırakılmaktadır. Söz konusu bakış açısında, toplumda farklı konumlanmış çıkarlar arasında bir çelişki tanımlanmasının da anlamı yoktur. Idealist bir anlayışla, toplumun tüm kesimleri arasında, devlet de dahil olmak üzere, iyi niyet temelli bir müzakere ve uzlaşmanın sağlanabileceği varsayılmaktadır.

Söz konusu iyi niyet, müzakereci anlayışın planlama sürecinin en etkili aktörü olan rant arayışındaki kapitalist aktörlerle, diğer kesimler arasındaki ilişkiye yönelik analizinde de mevcuttur⁴. Örneğin bir alanın soylulaştırılması sürecinde bu alanı geliştiren müteahhitlerle, söz konusu alanın soylulaştırılması sonucu evlerini kaybedecek kiracılar arasında kurulacak ilişki bir çelişki olarak değil bir uzlaşma süreci olarak tanımlanmak durumundadır. Sorun tarafların birbirlerini dinlemeleri ve anlamaları sorununa indirgenmektedir. Müzakereci anlayış, tüm bu müzakere sürecinin

sonucunda tarafların düşüncelerini değiştirmemeleri durumunda ne yapılması gerektiği sorusuna anlamlı bir yanıt sağlayamamaktadır.

Tam da bu noktada, küresel ilişkiler içinde anlamlandırılan yönetim kavramı müzakereci planlama anlayışı açısından işlevsel bir konuma gelmektedir. Bilindiği gibi, yarışan yerellikler anlayışı çerçevesinde, her yerel birimin yerel ve yerel bağımlı aktörler için, ortak çıkar alanına dönüştüğü öne sürülmekte ve bu nedenle de, yereli oluşturan toplumsal kesimlerin bir araya gelip bir koalisyon oluşturmasının altyapısının ortaya çıktığı savunulmaktadır. Yerel devlet, iş çevreleri ve yerel topluluk temsilcilerinin katılımı anlamına gelen yönetim anlayışı, müzakereci planlama anlayışının çok aktörlü çoğulcu anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir (Tekeli 2001: s. 30).

Yeni çoğulculuk olarak tanımlanabilecek bu anlayışın, çizdiği olumlu tabloya karşın, önemli sorunlarının olduğu açıktır⁹. Bu yaklaşımın en büyük sorunu, yukarıda da vurguladığımız gibi, iktidar ilişkilerinin planlama sürecinden dışlanmasıdır. Oysa, belli bir anda müzakere sürecine dahil olan gruplar arasında, devlet ve devlet dışında tanımlanan güç ilişkileri açısından, asimetrik bir konumlanma söz konusudur. Diğer bir anlatımla, bazı gruplar, örneğin kentsel taşınmazlardan rant elde eden müteahhitler, diğer gruplara göre, gerek ekonomik güçleri gerekse de devletle ilişkileri çerçevesinde, daha güçlü konumdadır. Bu güçlü konumun müzakere sürecinde önemli bir üstünlük sağladığı ve güçsüz kesimlerin müzakere sürecinde pazarlık etme gücünün bulunmadığının açıktır. Bu nedenle, müzakere sürecinin bu kesimler aleyhine sonuçlanması büyük olasılıktır. Bu durumda, müzakere süreci kentsel rantlara el koyma sürecini değiştirmeyeceği gibi, bu sürecin kendisine geçmiş dönemlerde bulamadığı bir meşruiyeti kazandırabilecektir. Daha da ötesi, geçmiş dönemlerde, devletle kentsel girişimciler arasındaki ilişkinin kendisi genellikle açıktan kurulmayan bir ilişkidir. Yönetişim anlayışı bu ilişkiye de kamusal bir meşruiyet kazandırmakta, hali hazırda güçlü konumdaki kentsel girişimcile-

rin devlet kaynaklarını çok daha etkin bir biçimde kullanmaları olanaklı hale gelmektedir.

Müzakereci anlayışın planlama yaklaşımı, kapsamlı planlamanın uzun erimliliğiyle karşılaştırıldığında, çok daha kısa erimli stratejik planlama niteliğindedir (Tekeli, 2001). Kentlere uzun erimli bir yön verme kaygısı, yerini piyasa güçlerinin eğilimlerini dikkate alan ve bu eğilimleri düzenlemeye çalışan bir anlayışa bırakılmaktadır. Diğer bir anlatımla, neo-liberal/yeni sağ yaklaşımların planlamaya yönelttiği piyasa güçlerini olumsuz anlamda sınırlama eleştirisi büyük ölçüde kabul edilmekte, piyasa güçlerinin önünü açan bir planlama anlayışı benimsenmektedir.

GÖRGÜL BİR UYGULAMA

Yukarıda yaptığımız tartışmadan da görülebileceği gibi, planlama kuramlarının önemli tartışma eksenlerinden birini, devleti merkezine alan elitist ve yukarıdan aşağı planlama anlayışıyla, sivil toplumu merkezine koyan, aşağıdan yukarı planlamaya da kent mekanı yaratma anlayışları arasındaki kutuplaşma oluşturmaktadır. Türkiye deneyimi çerçevesinde ele alacağımız iki örnek çerçevesinde, bu tür bir kutuplaşma çerçevesinde yapılan analizlerin ve ortaya çıkan planlama anlayışlarının sağlıksızlığını göstermeyi amaçlıyoruz. Jansen Planı' nı yukarıdan aşağı bir kentleşme kurgusuna örnek olarak tartışırken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentleşme deneyimine damgasını vuran gecekondulaşma sürecini aşağıdan yukarıya bir kentleşme modeli olarak ele alacağız.

Yukarıdan Aşağıya Bir Kentleşme Deneyimi: Jansen Planı Örneği

Ulus devletin mekansallaştığı dönemin, kentlerin gelişimi ve planlama deneyimi açısından, en çarpıcı kararı, kuşkusuz, başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıdır. Bu süreç, Ankara deneyimini de planlama süreçleri açısından merkezi bir konuma getirmiştir. Ankara'nın Kurtuluş Savaşı sonrasında başkentlik işlevlerini üstlenmesiyle birlikte, kent hızlı bir büyüme süreci yaşamaya başlamıştır.

⁹ Yeni çoğulculuğun yeniden formülasyonu anlamına gelen bu yaklaşımın ayrıntılı bir eleştirisini başka bir çalışmada yapmaya çalıştık (Bknz. Şengül, 2001).

Müzakereci anlayışın planlama yaklaşımı, kapsamlı planlamanın uzun erimliliğiyle karşılaştırıldığında, çok daha kısa erimli stratejik planlama anlayışdır.

Hızlı kentleşme karşısında, ilk yılların planlama çabaları oldukça parçacı ve pragmatik niteliktedir. Kentin biçimlenişi, devlet gücünü de arkasına alan, yeni orta sınıfın piyasa mekanizması aracılığıyla kentte kendine yer edinmesi ve buna koşut olarak da, hızlı kentleşmeden doğan rantlara el koyma konusundaki istekliliği çerçevesinde olmuştur. Bu tür bir yönelimin kentin mekansal yapılanmasının kaotik bir görünüm vermesi, ilerleyen yıllarda planlı bir gelişmenin gerekliliğine siyasal seçkinleri ikna etmiştir. Bu kaygıya batılılaşma ve modernleşme sürecine öncülük etmesi öngörülen başkentte, bu imaja uygun bir kentsel gelişmenin gerekli olduğu inancı da eklenince, daha uzun erimli ve denetlenen bir kentsel gelişme sağlamaya yönelik olarak, uzun erimli bir gelişme planı elde edilmesi gündeme gelmiştir. Diğer bir anlatımla, Jansen Planı piyasa güçlerinin kısa bir süre içinde yarattığı kentsel dokunun başarısızlığına bir tepkinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Tankut, 1984).

Jansen Planı uzun erimli bir plan olarak, gelişmiş ülkelerin planlama deneyiminin Ankara'ya taşıyan bir plandır. Bu çerçevede, mevcut kentsel dokuya belli bir duyarlılığı olmakla birlikte¹⁰, yeni bir toplum ve kent mekanı yaratma kaygısını içinde taşımaktadır. Bu çerçevede planın kentin kendi organik gelişimini yeterince gözetmediği söylenebilir¹¹. Planın gelişme önceliği, Jansen'in kendi tercihi olmaktan çok siyasal elitin bir tercihi olarak, kentin güneyindeki gelişme alanına verilmiştir. Jansen Planı, siyasal elitin dar bir kadrosunun desteğinde, toplumun diğer kesimlerine kapalı bir süreç içinde hazırlanmıştır. Bu anlamda yukarıdan aşağı bir planlama sürecinden söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu tür bir dışlamaya karşın, Jansen Planı tüm kesimlere karşı duyarlı olmaya çalışmıştır. Kentin mevcut dokusu konusunda radikal müdahalelerden kaçınırken, yeni gelişme alanlarının hedef kitlesi yeni orta

sınıftır. Jansen hazırladığı planda işçi mahallesi olarak tanımlanan bir alana da yer vermiştir. Bununla birlikte Jansen kentsel rantların belli bir kesimin eline geçmesine karşı da oldukça duyarlı bir tutum izlemiştir. Jansen için genel bir kamu yararı kavramının planın temel dayanağını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Planlama ve uygulama sürecinden dışlanan güçlü kesimlerin, Jansen Planı'nın uygulamaya konmasından sonra, söz konusu plana sürekli muhalefet ettikleri, plan kararlarını değiştirme yönünde sürekli girişimler yaptıkları da konuya ilişkin yazında sürekli belirtilmiştir (Atay, 1969). Kentte hızla yükselen arsa değerlerine kimin el koyacağı sorusu, bu dönemin kent siyasetine damgasını vurmuştur. Planlama sürecinden dışlanan gerek geleneksel, gerekse yeni orta sınıflar kentin hızlı gelişiminden doğan rantlara el koyma konusunda Jansen'i ana engel olarak görmüşler ve planı ve plancıyı sürekli yıpratmaya çalışmışlardır. Planı destekleyen siyasal seçkinlerin plana olan desteğinin azalmasına paralel olarak Jansen'in işine de son verilmiştir (Tankut, 1984).

Jansen Planı, yukarıda yaptığımız planlama kuramlarına ilişkin tartışma açısından, iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kuşkusuz, Jansen Planı'nın yaklaşımı erken modernist yaklaşımların iyi bir örneğidir. Jansen Camillo Sitte'ci geleneğin önde gelen temsilcilerindedir. Siyasal elitin kararlarının yarattığı kısıtlar ölçüsünde, Jansen bu geleneğin ana ilkelerini Ankara kentine'de uygulamaya çalışmıştır (Tekeli, 1980). Bu çerçevede, kente uzun erimli bir çerçeve içinde yön vermeyi, yukarıdan aşağı bir yaklaşım içinde yapmaya çalışan planın, modernist planlama anlayışına yöneltilecek tüm eleştirilere açık olduğu söylenebilir. Kentin mevcut dokusunu yeterince gözetmemek, yukarıdan aşağı bir toplum ve kent tasarımı, katılımcı olmamak türü eleştirilerin hepsi Jansen Planı için de geçerli görünmektedir.¹²

¹⁰ Jansen, Tekeli'nin de belirttiği gibi, Camillo Sitte'ci gelenekten gelmektedir. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği kentlerin organik gelişimini savunmasıdır. Bu çerçevede, dışsal kısıtlara rağmen, Jansen eski kent dokusunu belli bir duyarlılık göstermiştir. Ne var ki, Jansen'in en büyük rahatsızlığı plana ilişkin temel kararların, kentin gelişme aksı gibi, birer siyasal tercih olarak dışardan verilmiş olmasıdır (Tekeli, 1980).

¹¹ Tekeli Jansen Planı'nın batılı değerlerinin öngördüğü mekansal formların, örneğin bahçe kent anlayışı, yerel mimari ve kent tasarımının duyarlılığını vurgulamaktadır (Tekeli, 2000).

¹² İçinç olan, Jansen Planı'na yöneltilecek bu eleştirilerin söz konusu dönemde plana rant arayışları çerçevesinde karşı çıkan grupların söyleminde de merkezi bir konumda olmasıdır. Eski kent dokusunu gözetmemek, Türkiye kentlerinin sorunlarını bilmeyen bir yabancıların kenti planlaması türü eleştiriler bu dönemde Jansen'i yıpratmaya yönelen kesimlerin sıkça başvurduğu eleştirilerdir. Ancak gerek plan öncesinde, gerekse de Jansen'in görevine son verilmesinden sonra, söz konusu güçlerin piyasa mekanizması aracılığıyla, kentin mevcut dokusuna saygılı, ya da daha katılımcı bir kentsel doku oluşturma çabasına girmedikleri, tam tersine, kentin mevcut dokusunu da, yeni gelişme alanlarını da gelişi güzel bir biçimde rantları maksimize etmeye yönelik kullandıkları görülmektedir (Tankut, 1984).

Tekeli Jansen planının Camillo Sitteci anlayışı uygulamaya çalıştığı ölçüde, Türk kentlerinin yapılaşma dinamiklerini göz ardı ettiğini, yukarıdan aşağı demokratik olmayan bir anlayışın planlama sürecine hakim olduğunu öne sürmektedir (Tekeli, 2000).

Savunucu planlama anlayışından hareket edenlerin plana yöneltebileceği temel eleştiriye, planın zayıf kesimleri yeterince gözetmediği yönünde olacaktır. Burada iki grubun öne çıkarılabileceği söylenebilir; eski kentte yaşayan güçsüz kesimler ve kente dışardan göç eden yoksullar. Planlama sürecinde eski kenti koruyan bir anlayış bulunmakla birlikte, somut uygulamada eski kent büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Benzer biçimde, kente göç edecek yoksul kesimlere yönelik olduğu düşünülebilecek bir işçi mahallesi tasarımı vardır. Ancak bu karar da uygulama şansı bulamamıştır. Ancak bu sorun Plan'ın kendisinden değil; kaynak ayrılmamasından kaynaklanmaktadır.

Müzakereci Planlama yaklaşımının Jansen Planı'na yöneltebileceği en temel eleştiri planlama sürecinin kentteki paydaşların tümünü içeren bir planlama yaklaşımı olmaktan uzak, dışardan etkilere kapalı teknokratik bir planlama anlayışını benimsemiş olmasıdır (Tekeli, 2001). Benzer biçimde, bu tür bir katılım sürecinin ürünü olmaması planın katılımına yol açarken, değişen kentsel dinamikler karşısında, hızla bu dinamiklerin gerisinde kalmasına yol açmıştır. Geniş tabanlı toplumsal bir destek bulamadığı ölçüde, meşruyetini kuramamış olan plan, arkasında duran dar bir kadronun güçsüzleşmesine paralel olarak gücünü yitirmiş ve desteksiz kalmıştır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz yaklaşımların mantıksal çıktısı olarak değerlendirilebilecek bu eleştirilerde dikkate değer doğruluk payının olduğu söylenebilir. Ancak bu eleştirilerin önemli sorunları da vardır. Söz konusu zayıflıkların neler olduğunu marksist planlama eleştirisinin değerlendirmelerini ele alarak yapmaya çalışacağız.

Marksist yaklaşım çerçevesinde bakıldığında, Jansen Planı'na yöneltebilecek bu eleştirilerin önemli zayıflığı söz konusu eleştirilerin kapitalist toplumlarda, genel olarak kentleri şekillendiren yapısal ilişkileri, özel olarak da kenti şekillendiren

toplumsal güç ilişkilerini görmezden gelerek, bu ilişkilerin bir türevi olarak değerlendirilebilecek bir dizi sorunla meşgul olmalarıdır. Söz konusu yaklaşımların hemen hiçbirisi kapitalist kenti şekillendiren rant ilişkilerine ve bu ilişkilerin gerisindeki değişim değerini temel alan yapısal bağlama bakmamaktadır. Marksist bakış açısı bu ilişkileri dikkate alırken, somut kentsel sorunların çözümlenmesini de bu bağlama oturtmaktadır.

Jansen Planı'nın marksist eleştiri çerçevesinde bir değerlendirmesiye, bu tartışmalarda dikkat çekilmeyen başka boyutları gündeme getirmektedir. Kuşkusuz Jansen Planı piyasa güçlerini dikkate almakla birlikte, piyasa güçlerinin yarattığı karmaşayı önlemeye yönelik bir müdahaledir. Bu çerçevede, marksist eleştirinin planlama yaklaşımında dikkat çekilen sermayenin kısa vadeli ve kendi kendini krize iten dinamikleri karşısında, devletin toplumsal yapının yeniden üretimine yönelik olarak müdahalesinin zorunlu olduğu önermesi Jansen Planı örneği için geçerli görünmektedir. Yine marksist eleştiride dikkat çekilen boyut, planlama sürecinin bu tür bir işlevine karşılık, planlamanın çelişkili bir süreç olduğu ve bu çelişki akslarından en önemlilerinden birisinin girişimcilerin rant arayışları ile devletin düzenleme ve sınırlama çabası arasındaki çelişki çerçevesinde geliştiğidir¹³. Jansen ile rant arayışındaki kesimler arasındaki çelişki bu durumun iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Son olarak, Pickvance'ın kentlerin şekillenişinde planlardan çok piyasa güçlerinin belirleyici ve sorumlu olduğu tezi de, Jansen Planı örneği için geçerli görünmektedir. Jansen Planı'nın kararlarının çok önemli bir bölümü uygulanamamış, bir çok plan kararı gerek uygulama sürecinde gerekse Jansen'in görevine son verilmesinden sonra, ya görmezlikten gelinmiş ya da değiştirilmiştir. Planlama kurumunun görece özerkliğinin sağladığı sınırlar içinde, plan toplumsal güç ilişkilerinde güçsüz görünen eski ve yeni kentin yoksullarını da gözetken kararları içerse de, planlama sürecinin toplumsal güç dengeleri içinde şekillendiği ve uygulandığı düşünülürse, bu kararların uygulama şansı bulmaması (işçi mahallesi örneğinde olduğu gibi) şaşırtıcı olmayacaktır. Jansen Planı'nın devletin diğer toplumsal güçler

¹³ Atay'ın Ankara'nın imarına ilişkin unularından sıkça başvurulan bir alıntı, Jansen'in Atatürk'e plana karşı çıkması muhtemel spekülasyonlar karşısında gerekli siyasi iradeye sahip olup olmadığını sorgusudur. Atay bu sorunun Atatürk'ü kızdırmakta birlikte, daha sonraki gelişmelerin planının ne derece haklı olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır (Atay, 1969).

karşısında görece özerkliğinin yüksek olduğu bir dönemde hazırlanmış olmasına karşın, piyasa güçlerinin, yer yer devletin farklı organlarını da yanlarına alarak, planı dikkate değer boyutta etkisizleştirmeleri, kentsel taşınmazlar etrafında oluşan çıkarların ne denli güçlü olduğunun da iyi bir göstergesidir¹⁴. Kısaca, marksist bakış açısına göre, Jansen Planı'na ilişkin bir tartışmanın Plan-Kentli nüfus ikilemine oturtulması yanlıcıdır. Yapılması gereken, bir yandan Plan'la piyasa güçleri arasındaki ilişkiyi/çelişkiyi ortaya koymak, bir yandan da, planın sınıfsal tercihlerini araştırmaktır.

Gecekondu Merkezli Kentsel Gelişme Örneği

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kentleşme sürecine damgasını vuran gelişme gecekondu merkezli kentleşme olgusudur. Kuşkusuz gecekondulaşma olgusu modernist planlama yaklaşımının hemen her yönüyle tersine çevrildiği bir anlayışa karşılık gelmektedir. Jansen Planı'nın uzun erimli, önceden hesaplanan, düzenli ve sorunsuz bir kentleşme anlayışı karşısında, gecekondulaşma, anlık, plan kararlarını ihlal eden, genellikle yerleşime uygun olmayan alanları seçen, kenti düzensizliğe ve geniş ölçekli altyapı ve sosyal sorunlara sürükleyen bir nitelik taşımaktadır. Modernist planlama yaklaşımının yukarıdan aşağıya planlama anlayışına karşılık, gecekondulaşma merkezli gelişme, aşağıdan yukarıya bir karar verme ve uygulama sürecine işaret etmektedir. Diğer bir anlatımla, Jansen Planı'nın önerdiği kentleşme süreci devlet merkezliken, gecekondulaşma sivil toplum merkezli bir kentleşme modeline karşılık gelmektedir.

Devletin ve planlama kurumunun dışarıda tutulduğu ve daha sonra sadece affetme ya da altyapı götürme türü müdahalelerle dahil olduğu bu süreç,

plansızlık bir gelişmeye işaret ettiği ölçüde, liberal kuramın planlamanın tamamen terk edilmesi gerektiği yönündeki önermesiyle tutarlı görünmektedir. Bununla birlikte, liberal planlama yaklaşımının bu tür bir kentleşme deneyimine yönelik bir olumsuzluk içinde olması olanaklı değildir. Çünkü gecekondulaşma, ortaya çıkış biçimi itibarıyla, liberal kuramın kutsal saydığı olan özel mülkiyet kurumuna ciddi bir saldırı niteliğindedir. Gecekondulaşma olgusu bir aşağıdan yukarıya ve yerel ve topluluk temelli bir 'planlama' stratejisi olarak ele alındığında, savunucu planlamanın belli sürümleri ve postmodernist/ anarşist bakış açısına referansla tartışılması yerinde olacaktır.

Savunucu planlama anlayışının gecekonduya bakışı söz konusu oluşumu koşulsuz desteklemekten çok, bu kesimin sorunlarını ve kent mekanına bütünleşmesini sağlamaya yönelik bir tavır almayı içerecektir. Bu çerçevede planı reddetmek yerine, savunucu planlama anlayışı gecekondulaşan alanları planla bütünleştirmeye yönelik bir tutum takınacaktır. Bu tavrın Ankara örneğinde yer yer takınıldığı bilinen bir durumdur¹⁵. Gecekonduların ıslah edilerek plana dahil edilmesi, mevcut yapıları korunarak altyapılarının iyileştirilmesi, evini yapana yardım ve benzeri türden kapsamlı planlama anlayışında içerilmeyen yaklaşımlar, özellikle 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yıllarda savunulan bir görüş olmuştur. Bu tür bir anlayış bir ölçüde savunucu planlama anlayışının izlerini taşımaktadır.

Modernite eleştirisi anlayışı çerçevesinde gecekonduya bakış diğer yaklaşımlara göre daha kritik bir konumdadır. Özellikle postmodernist bakış açısının yukarıdan aşağı planlama anlayışını tümüyle reddeden ve aşağıdan yukarıya direniş çerçevesinde algıladığı planlama süreci göz önünde tutulduğunda, gecekondu olgusu yukarı-

¹⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bu özerkliğin görece zayıfladığı bir döneme işaret etmektedir. Devletin görece özerkliğinin yüksek olduğu 1930'lu yıllarda Jansen Planı gibi yer yer piyasa güçlerine direnen bir planlama anlayışı uygulamaya konmuşsa, bu özerkliğin oldukça zayıfladığı ve piyasa güçlerinin kentsel gelişmeye giderek artan biçimde ağırlığını koyduğu 1950'li yılların başında bu güçlere duyarlı, eğilim planlamasından öteye gitmeyen bir başka planın, Yücel-Uybadın Planı'nın uygulamaya konması şaşırtıcı değildir. Bu tür bir bağlamda hazırlanan Yücel-Uybadın Planı, Jansen Planı'yla karşılaştırıldığında, kente ilişkin radikal ve uzun erimli bir vizyona sahip olmaktan uzak, piyasa eğilimlerini gözeten bir anlayıştır. Kentin yağ lekeli biçimindeki gelişim eğilimine meşruiyet kazandıran ve küçük düzeltmelerle yetinen bir anlayışın plana hakim olduğu görülmektedir.

¹⁵ Bu tür bir yaklaşımın en önemli temsilcisi Turner'dır (1976). Turner, gecekondulaşma sürecini dışlayan planlama yaklaşımını reddederken, bu tür bir çözümün devlet tarafından düzenlenerek desteklenmesini önermektedir. Turner gecekonduları, az gelişmiş ülkeler açısından konut sorununu çözmeye yönelik bir model olarak olumlarken, gecekonduların yaratıcılığından ve çözüm bulma yeteneklerinden de şüphelenmektedir. Kuşkusuz, Turner'ın değerlendirmesinde önemli tespitler vardır. Bununla birlikte, Türkiye örneğinin de gösterdiği gibi, dere yataklarına yapıldığı için her sel baskınında zarar gören gecekondu yerleşmelerinde yaşanan sefaletin bir değerlendirilmesinin, Turner'ın bakış açısında nerere konulabileceği bir soru işaretidir.

dan aşağıya bir kentleşme deneyimi olarak özel bir konum kazanmaktadır. Bu tür bir değerlendirmede sorulması gereken temel soru gecekondulaşmanın marjinden bir direniş stratejisi olarak algılanıp, algılanamayacağıdır. Yukarıda da tartıştığımız gibi, devlet ve planlama kurumu, özellikle gelişiminin erken yıllarında, gecekonduları görmezlikten gelen, planlama kararlarında gözetmeyen, diğer bir anlatımla, bu kesimi ve yerleşmelerini marjine iten bir anlayış içinde olmuştur. Özel mülkiyet kurumunun yaygın bir biçimde ihlali anlamına gelen arazi işgalleri ve yıkım girişimlerine karşı örgütlenen direnişlerse marjinden mücadelenin örnekleri olarak görülebilir. Mikro düzeyde bakıldığında, gecekonduların kendi içinde belli bir planlama anlayışının bulunduğu da söylenebilir. Gecekondularında yol ve benzeri ortak kullanımlar, ortak kanalizasyon, su ve benzeri hizmetlerin sağlanmasına yönelik imcece usulü çözümler, bahçe düzenlemeleri gecekonduların nüfusunun kendi yaşam alanlarına yönelik (vernecular) planlama çabaları olarak değerlendirilebilir¹⁶. Postmodernist bakış açısının yaklaşımına uygun bir başka boyutsa, bu tür bir 'planlama' stratejisinin genel bir projenin içinde şekillenmekten çok, mikro düzeyde birbirinden bağımsız çok sayıda yerel topluluk çerçevesinde gelişmiş olmasıdır.

Kuşkusuz erken aşamalarında bu tür bir değerlendirme için dikkate değer bir geçerlilik söz konusudur. Ancak bu durumu genel geçer ve süreklilik taşıyan bir durum olarak değerlendirmek olanaklı değildir. Postmodernist bakış açısının da vurguladığı gibi, toplumsal olgular ve aktörler her an yeniden tanımlanmakta, iktidar ilişkileri içindeki konumları sürekli biçimde yeniden belirlenmektedir. Gecekonduların tarihsel gelişimine uzun erimli bir bakış yukarıdaki tanımlamaların çoğunun zaman içinde geçersiz olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede gecekonduların en doyurucu yaklaşımın marksist yaklaşımdan geldiği söylenebilir.

Marksist yaklaşıma göre, yukarıda özetlenen yaklaşımların gecekondulara bakışlarının temel zayıflığı, Jaşsen Planı örneğinde olduğu gibi,

gecekonduların ortaya çıkartan toplumsal süreçleri ihmal etmeleridir. Gecekondular her şeyden önce kapitalist toplumsal ilişkilerin yarattığı bir olgu ve çelişkidir. Kentte özel mülkiyete dayanan ilişkiler ve sınıfsal ilişkilerin çalışan sınıflar aleyhine yarattığı durum ve bu çerçevede devlet müdahalelerinin bu kesimi dışlayıcı sınıfsal niteliği, gecekondulaşma sürecini ortaya çıkartan temel nedenlerdir. Söz konusu yaklaşımlar bu boyutu görmezlikten gelerek, gecekondulaşmayı ya olumsuzlamakta, ya da çözümünü mülkiyet ve sınıfsal ilişkilerine dokunmayan bir dizi politikada bulmaktadır.

Bununla birlikte, gecekondulaşma her toplumsal süreç gibi, siyasal mücadeleler içinde belirlenmektedir. Bu nedenle, gecekondulaşmaya ve gecekonduların nüfusuna (*a priori*) olumsuzluk ya da olumsuzluk atfetmek doğru olmadığı gibi, bir gecekondular bölgesinin bu açıdan değerlendirmesi bir başkası için geçerli olmayabilir (Castells, 1983, bölüm 19). Gerek Turner'ın yaklaşımı, gerekse Freidmann'ın yaklaşımı, devletle sivil toplum arasında ve kullanım değeriyle değişim değeri arasında diyalektik olmayan bir ilişki kurmaktadır. Gecekonduların olgusunun Türkiye ve Latin Amerika'daki gelişimi, bu süreçlerin nasıl kapitalist sistemle ve devletle iç içe geçebildiğinin örnekleriyle doludur. Ortaya çıkışından çok kısa bir süre sonra, devlet tarafından geliştirilen gecekondular affı politikaları, gecekonduların arsa piyasasına katılmasını ve rant elde etme süreçlerinin parçası haline geldiklerini açıkça göstermektedir. Aynı çerçevede, gecekonduların siyasal elite geliştirdiği patronaj ilişkileri de siyasal sistemle bütünleşmelerinin en iyi örneğini oluşturmaktadır (Burgess, 1982; Nientied ve Der Linden, 1988; Castells, 1983).

Yukarıda da değindiğimiz gibi, gecekonduların nüfusunu kendi yaşam çevresini yaratması ve bunu özellikle kuruluş aşamalarında devlet dışında ve devlet karşıtı bir yaklaşım içinde gerçekleştirdiği doğrudur. Bu anlamda gecekondular mikro ölçekte bir planlama sürecini de içermektedir. Bununla birlikte, başından itibaren, her gecekonduların kendi arsasını çitle çevirip, kendi mülkünü genel

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kentleşme sürecine damgasını vuran gelişme gecekondular merkezli kentleşme olgusudur.

¹⁶ Zukin, doğrudan gecekondulara referans vermemekle birlikte, sermayenin 'landscape' ine karşılık, ezilenlerin 'vernecular' mekanlarını yaratmasını ve bu sürecin desteklenmesini önermektedir (Zukin, 1993). Latin Amerika bağlamında, gecekondulara kapitalizme alternatif bir ekonomi, mekan ve toplumsal örgütlenmenin yaratılmasının nüveleri olarak merkezi bir rol yükleyen bir çalışma için bkz. Friedmann ve Salguero (1988).

Gecekondu her şeyden önce kapitalist toplumsal ilişkilerin yarattığı bir olgu ve çelişkidir.

kullanımdan ayırdığı da bir gerçektir. Bu çerçevede her gecekondu başından itibaren özel mülkiyet anlayışını içselleştiren bir anlayışın ürünü olarak doğmaktadır. Dahası, ilerleyen dönemlerde imar haklarından yararlanmaya yönelik çabalara girerek, gecekonducular toplumsal dönüşümün değil, kent mekanında hegemonik olan değişim değeri merkezli hakim toplumsal ilişkilerin bir parçası haline gelmeyi hedeflemişlerdir.

Kuşkusuz, bu tür bir bütünleşme kaçınılmaz değildir. Ancak bu tür bir durumun değiştirilmesi ya da ortaya çıkışının önlenmesi kendiliğinden bir sürecin sonucu değildir. Tersine, gecekondu alanlarının kapitalizm karşıtı bir karşı mücadelenin nüvelerine dönüşmesi örgütlü siyasal mücadelelere bağlıdır. Bu tür bir mücadeleye sınıf mücadelesiyle eklenilebildiği ölçüde olanaklıdır (Castells, 1977)¹⁷. Türkiye’de gecekonducuların farklı dönemlerde aldıkları farklı tavırlar bunun en iyi göstergesidir. 1950 ve 1960’lı yılların görece muhafazakar tavrı, 1970’li yılların radikalleşmesine koşut olarak değişmiş, gecekondu alanları sol partilerin destek bulduğu alanlar haline gelmiştir. Son dönemde, değişen dengelerin bu alanlarda siyasal İslamı ön plana çıkartması da bu çerçevede anlamlı bir göstergedir.

Kısaca, aşağıdan yukarıya bir kentsel gelişmenin, daha demokratik ve yaşanılır mekanlar ortaya koymadığı açıktır. Dahası, bu tür bir gelişmenin, bilinçli siyasal proje ve müdahaleler olmaksızın, kapitalist mülkiyet ilişkilerinden yaratılmasının mümkün olmadığı, gecekonducuların gelişim serüveninden, açıkça görülmektedir. Bu müdahaleler olmaksızın, marjinde kalmak ve direnmek olanaklı değildir. Kapitalizmin mantığı bu olanları kısa sürede kendi mantığıyla bütünleştirmekte, sömürgeleştirmektedir.

SONUÇ

Yukarıda yaptığımız tartışmalarda, modernite eleştirisini paylaşan bir planlama kuramcısının da itiraf ettiği gibi, postmodernist kamptan yapılan eleştiriler çerçevesinde modernist (kap-

samlı planlama) anlayışının büyük ölçüde etkisiz kılındığını, ancak yerine yeni bir anlayışın konulmadığını gördük. Eğer bu saptama doğruysa, planlama kurumunun kriz içinde olduğu açıktır. Kısa erimde, söz konusu krizden bir çıkışın olmadığı da görülmektedir. Kapsamlı planlama anlayışının temel tezlerinin tümü ölümcül eleştirilere konu olurken, bu eleştirileri yapanların yeni bir çerçeveyi geliştirmekte başarısız oldukları da açıktır. Makalede planlama kurumuna yöneltilen eleştirileri ayrıntılı biçimde tartıştığımız için bunlara bir kez daha değinmenin anlamı yoktur. Bununla birlikte, niçin alternatif bir yaklaşımın ortaya çıkmadığı sorusu üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Kanımızca, postmodernist perspektiften bir planlama anlayışının üretilmesi olanaklı değildir. Çünkü, bu yaklaşımın temel önermeleri planlama sürecinin gerektirdiği bir dizi kurum ve yaklaşımı tümüyle dışarıda bırakan bir nitelik taşımaktadır. İster büyük ölçekli olsun, isterse daha dar bir kapsama sıkıştırılsın, planlama bir iktidar aygıtıdır. Oysa postmodernist yaklaşım iktidar aygıtlarını kullanmak yerine, bir direniş perspektifi önermektedir. Diğer bir anlatımla, postmodernist yaklaşıma göre, plan yapılmaz plana direnilir.

Bu tür bir anlayışı reddettiği ölçüde postmodernist yaklaşımdan ayrılan, ancak modernite eleştirisini paylaşan müzakereci yaklaşım, bir ölçüde yeni bir planlama yaklaşımı sunuyor görünmektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın temel önermeleri, diğer yaklaşımların da temel zafiyeti olan, farklı grupların eşitsiz biçimde konumlandığı iktidar ilişkilerini görmezden gelmekte ve temel sorunu bir iletişim sorununa indirgemektedir. Böylesi bir bakış geleneksel çoğulcu anlayıştan çok sınırlı ölçüde farklılaşmaktadır. Bu nedenle, düşünsel düzeyde çekici bir alternatif oluşturuyor görünse de, müzakereci yaklaşımın uygulanabilirliği oldukça sınırlıdır.

Yukarıda özetlenen tartışmalar marksist yaklaşımın çok daha kapsamlı bir eleştiri sunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte bu yaklaşımın özellikle uygulamada çalışan plancıların gerek-

¹⁷ Castells’in gecekonduculara ilişkin değerlendirmesi bu yönüyle ilginç bir dönüşüm göstermiştir. Marksist bir çerçeveden yaptığı erken değerlendirmelerde, gecekonducuların radikal dönüşümde katkılarının ancak sınıf mücadelesiyle eklenilebilmesi durumunda mümkün olduğunu önerirken, daha sonraki sivil toplumcu değerlendirmelerinde, bu tür bir radikal dönüşümün aktörü olmalarının temel koşulu olarak devlet karşıtı olmalarını öne sürmektedir (Castells, 1983). Kuşkusuz, siyasal İslam büyük ölçüde devlet karşıtı bir yaklaşımla gecekonducular arasında yaygınlık kazanmaktadır. Bununla birlikte bu tür bir stratejinin Castells’in anladığı anlamda bir radikal dönüşümü yaratmadığı açıktır.

sinim duyduğu bir rehber niteliği taşıyan bir planlama kuramı geliştirmekten uzak kaldığı da açıktır. Kuşkusuz bu tür bir yetersizlik sıradan bir akademik sorun değildir. Marksist bakış açısının altını çizdiği gibi, kentlerdeki temel çelişki, kent mekanını bir yaşam mekanı olarak gören ve bu çerçevede kullanım değerini öne çıkaran bir anlayış ve pratikle, kentleri soyut, rant arayışlarının maksimize edildiği bir arena olarak gören ve değişim değerini merkezine koyan çıkarlar arasındadır. Kapitalist kent, doğası gereği, değişim değeri merkezli çıkarlara bu mücadelede üstünlüğü olan bir konum yaratmaktadır. Bu nedenle kullanım değerini merkeze alan bir karşı projenin geliştirilmesinin önünde iktidar ilişkileri içindeki eşitsiz konumlanışın yarattığı önemli engeller vardır.

Ancak, bu tür bir durum, marksist bir yaklaşımın planlama kurumu ve pratiklerine ilişkin suskunluğunu haklı çıkartmaz. Marksist yaklaşımın söz konusu planlama kurumuna ve pratiklerine yönelik bir mücadele stratejisini geliştirmesi zorunludur. Bu çalışmada böyle bir yaklaşımın ne olması gerektiği konusunda ayrıntılı bir öneri geliştirmek hedeflenmemektedir. Bununla birlikte, söz konusu yaklaşımın ana ilkelerinin neler olması gerektiği konusunda bir dizi belirleme yapılabilir. Yazının kalan bölümü bu tür ilkeleri belirlemeyi hedeflemektedir.

• *Alternatif bir planlama kuramı için, planlama kurumu ve süreçlerine yönelik stratejinin merkezinde, diğer iktidar odaklarını dışlamamakla birlikte, devlet vardır. Eğer devlet ve planlama kurumu, bütün eşitsizlik konumlarına karşılık, değişim değeri merkezli projelerin basit bir aracı değil de, bir mücadele alanıysa, bu alanda çalışan sınıfların çıkarlarını savunacak projelerin) ne tür araçlarla savunulacağına, temel ilkelerinin neler olacağına ve bu çerçevede de çalışan sınıfları savunan planlıların konumunun ve stratejilerinin neler olacağına yönelik daha somut önerilerin geliştirilmesi gereklidir. Kuşkusuz, bu tür bir mücadele stratejisi postmodernist direniş stratejisinden çok farklı bir içeriğe sahip olacaktır. Söz konusu olan bir direniş stratejisi değil, bir karşı iktidar perspektifi ve projesidir. Bu yüzden, devlete karşı, devletin etrafında ve içinde*

mücadelelerin verilmesi ve projelerin geliştirilmesi bir zorunluluktur. Bu çerçevede, yerel devlet önemli bir iktidar odağıdır. Alternatif bir proje sadece yerel devlete talepler yöneltmekle sınırlı kalmamalı, yerel devleti denetlemeye yönelik mücadele stratejileri geliştirmelidir.

• *Sermayenin değişim değeri ve rant arayışlarının nesnesi konumundaki soyut mekan anlayışı karşısında, çalışan sınıfları toplumsal taban olarak benimseyen, kullanım değeri ve yaşam mekanı olarak somut mekan anlayışını öne çıkartan bir planlama stratejisi gereklidir. Bu tür bir karşı iktidar projesi ve planlama stratejisinin geliştirilebilmesi için gerekli ipuçları Lefebvre ve Gramsci'nin çalışmalarında vardır¹⁸. Lefebvre, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, kent mekanının iki farklı anlayış ve bunlar arasındaki çelişki ve mücadele tarafından belirlendiğini söylemektedir. Birincisi kenti değişim değeri üzerinden, soyut bir mekan olarak değerlendiren anlayıştır ve kentlerin bugünkü yapılanmasından büyük ölçüde bu anlayış sorumludur. İkincisi ise kenti somut bir yaşam mekanı olarak, kullanım değeri üzerinden kurgulayan anlayıştır. Bu anlayışları, Gramsci'ci anlamda, birer proje olarak görürsek birincisi sermayenin, ikincisi ise çalışan sınıfların projesi olarak tanımlanabilir. Bu mücadele bir hegemonya mücadelesidir.*

• *İktidar odaklı bir siyasal stratejiye dayandırılması gereken planlama anlayışı yerel ve yerel üstü ölçeklerdeki dinamikleri aynı anda kavrayabilmelidir. Yukarıda tartıştığımız modernite eleştirisi anlayışlarının ortaya koymaya çalıştığı planlama anlayışı büyük ölçüde yerel/kentsel odaklıdır. Oysa mevcut iktidar ilişkileri yerel ölçekte sınırlı değildir. Ulusal ve küresel aktörlerin kentlere olan ilgisinin, özellikle değişim değeri merkezli kaygılarla, arttığı bir dönemde, karşı projenin kendisini yerel ölçeğe hapsedmesinin önemli olumsuz sonuçları olacaktır. Karşı projenin taleplerinin odaklandığı ana iktidar odağı hala ulusal devlettir. Bu nedenle, yerel ölçekteki sorunlara odaklansa bile, bu tür bir projenin ulusal ve küresel ölçekte kendisini düşünmesi önemlidir. Bu tür bir anlayışın başarısı, kendisini yerel-üstü düşünmesinin ötesinde, yerel-üstü mücadelelerle eklemleyebilmesine*

...postmodernist kamptan yapılan eleştiriler çerçevesinde modernist (kapsamlı planlama) anlayışının büyük ölçüde etkisiz kılındığını, ancak yerine yeni bir anlayışın konulmadığını gördük.

¹⁸ Burada planlama anlayışı çerçevesinde tartışacağımız kentsel karşı proje anlayışını bir başka çalışmada geliştirmeye çalıştık (Şengül, 2001). İzleyen bölümde bu anlayışı planlama yaklaşımını açısından derinleştirmeyi hedefliyoruz.

Postmodernist yaklaşım göze, plan yapmaz plana direnilir.

bağlıdır. Sermayenin yerel üstü örgütlendiği ve davrandığı bir dünyada, aynı ölçeklerde karşı stratejiler geliştirmek önemlidir. Ancak bu tür bir yukarıdan aşağı kurgunun bütünleyicisi aşağıdan yukarıya bir yaklaşım olmak zorundadır. Yerel tabanın talepleri başından itibaren bu tür bir perspektifin girdisi olmalıdır. Diğer bir anlatımla, yerel-üstü ve yerel süreçleri birbirleriyle dışsal olarak ilişkilendirilmek yerine, başından itibaren birbirini tamamlayan, içsel süreçler olarak kurgulamak gereklidir.

• Alternatif planlama anlayışında müzakere süreci önemli bir katılım aracı olarak, plancılar, proje uzmanları, yerel temsilciler ve toplumsal taban arasındaki ve daha önemlisi toplumsal tabanın kendi içindeki farklılıkları uzlaştırmaya yönelik oluşturulması gereken bir süreçtir. Kentlerde kullanım değeri merkezli projelerin bugüne kadar zayıf kaldığı en önemli alan katılım boyutudur. Bu nedenle, söz konusu projeler büyük ölçüde yukarıdan aşağıya bir proje olmak zorunda kalmıştır. Bu tür bir başarısızlık çözüme sürecini de hızlandırmıştır. Bu nedenle, müzakereci planlama anlayışının öngördüğü karşılıklı iletişim anlayışı, tüm grupları kapsama kaygısı bir yana bırakılırsa, proje seçkinleriyle projenin toplumsal tabanı arasındaki iletişimi kurmada ve daha önemlisi, toplumsal tabanın kendi içindeki farklılıkları uzlaştırmak konusunda kullanılabilir bir model niteliği taşımaktadır. Bu türden bir demokratik yapının kurulması, farklılıkları belli bir bütünün parçası haline getiren bir anlayışın da önünü açacaktır. Böylece yerel üstünün uzmanlığıyla yerelin bilgisi de bir araya getirilebilecektir.

• Alternatif planlama anlayışı kent içinde küçük cepler talep etmek yerine, kentin tamamını talep etmelidir. Bu tür bir talep uzun erimli bir planlama anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu tür bir proje müzakereci ve postmodernist anlayışların tersine, sorunlarını kendi kaynaklarıyla çözmeye yönelik olarak toplumsal tabanı "müktedir kılma" projesi değildir. Bu anlayışın müktedir kılma anlayışı devlete yönelik talepleri dayatabilmeye yönelik bir müktedir kılma sürecidir. Ancak bu tür bir anlayış çerçevesinde, direniş temelli bir planlama stratejisinin ötesine geçilerek, karşı proje kimliği kazanılabilecektir. Ancak bu tür bir stratejiyle, kent içindeki ceplere sahip çıkmaktan, kullanım değeri temelli ve kent mekanını yaşam mekanı olarak gören ve kentin bütününi

talep eden bir karşı kentsel projeye ve planlama anlayışına geçilebilecektir. Kentin tamamını talep eden ve kent mekanını somut yaşam mekanı olarak kurgulayan bir proje uzun erimli olmak zorundadır. Piyasanın ve sermayenin mantığına meydan okuyan bu anlayışın sermayenin kent mekanını her an kendi talepleri çerçevesinde yeniden tanımlama eğilimine ket vurabilmesi ancak uzun erimli bir planlama perspektifine sahip olabilmesiyle olanaklıdır. Ancak bu uzun erimlilikten kasıt, katılaşmış ve değiştirilemezlik değildir. Uzun erimliliğin merkezinde, kent mekanının belli bir zaman dilimi içinde sistematik bir biçimde sermayenin sömürgeleştirmesinden kurtarılmasına yönelik bir ilkesellik vardır. Planın uzun erimli kararlarının merkezinde sermayenin soyut ve değişim değeri merkezli mekanlarının ne tür öncelikler içinde somut yaşam mekanlarına dönüştürüleceği vardır. Bu tür bir çerçeve içinde, her plan kararının uygulanması içinde planın aktif katılımcıları müzakere sürecine katılarak kararları gözden geçirebilecektir. Örneğin hangi alanların alt gelir gruplarına yönelik konut alanlarına dönüştürüleceği (sömürge statüsünden kurtarma) uzun erimli bir karar olarak belirlenebilecektir. Bununla birlikte bu alanın nasıl düzenleneceği, konut büyüklükleri, sosyal altyapı ve yer seçim kararları plancılarla kullanıcıların müzakere sürecinden çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Allshuler, A. (1970) *Community Control*. New York: Pegasus.
- Atay, F. R. (1969) *Çankaya*, Ankara: Remzi Kitapevi.
- Baudrillard, J. (1983) *Simulations*, New York: Semiotext(e).
- Burgess, R. (1982) 'The Politics of Urban-Residence in Latin America', *International Journal of Urban and Regional Research*, 6, 465-80.
- Campbell, S. ve S. Fainstein (1996) *Readings in Planning Theory*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (1983) *Urban Question: A Marxist Approach*. Londra: Arnold.
- Castells, M. (1977) *The City and the Grassroots*. Londra: Arnold.
- Cohen, J. ve Joel, R. (1992) 'Secondary Associations and Democratic Governance', *Politics and Society*, Vol. 20, n. 4, ss. 393-472.
- Davidoff, P. (1965) 'Advocacy and Pluralism in

- Planning', *Journal of American Institute of Planners*, vol. 31., n. 4, ss. 544-45
- Dear, M. ve A. J. Scott (1981) *Urbanisation and Urban Planning in Capitalist Society*, London: Methuen.
- Dear, M. (2000) *The Postmodern Urban Conditions*. Oxford: Blackwell.
- Deckker, T. (2000) (der.) *The Modernist City Revisited*. Londra: Spon Press.
- Denman, D. (1980) *Land in a Free Society*. Londra: Centre for Policy Studies
- Engels, F. (1968) *Condition of Working Class in England*. Stanford: Stanford University Press.
- Fainstein, S. ve N. Fainstein (1971) 'City Planning and Political Values', *Urban Affairs Quarterly*, 6, ss. 341-62.
- Fainstein, S. ve N. Fainstein (1979) 'New Debates in Urban Planning: the Impact of Marxist Theory within the United States', *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 3
- Fishman, R. (1996) 'Urban Utopias: Ebenezer Howard and Le Corbusier', in Campell, S and S. Fainstein (eds).
- Friedmann, J. (1987) *Planning in the Public Domain*, New Jersey: Princeton University Press.
- Forester, J. (1989) *Planning in the Face of Power*. Berkeley: University of California Press.
- Forester, J. (1998) 'Rationality, Dialogue and Learning: What Community and Environmental Mediators Can Teach us about the Practice of Civil Society', M. Douglass and J. Friedmann (1998) (der.) *Cities for Citizens*. Londra: Wiley, içinde.
- Friedmann, J. (1998) 'The New Political Economy of Planning: the rise of civil society'. M. Douglas ve J. Friedmann, (der.) *Cities for Citizens*. Londra: Wiley, içinde.
- Friedmann, J. ve M. Salguero (1988) 'The Barrio Economy and Collective Self Empowerment in Latin America'. J. Friedmann. *Life Space and Economic Space*. New Brunswick: Transaction Books, içinde.
- Fukayama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press
- Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action, vol I-II*, Cambridge: Polity.
- Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*, London: Arnold
- Harvey, D. (1985) 'On Planning the Ideology of Planning', D. Harvey (1985) *The Urbanisation of Capital*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Hayek, F.A. (1960) *The Constitution of Liberty*. Londra: Routledge and Keagan.
- Healey, P. (1993) 'Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory', F. Fisher ve J. Forester (der.), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Londra: UCL Press içinde.
- Holston, J. (1989) *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasil*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House.
- Lefebvre, H. (1991) *Politics of Space*. Cambridge: Blackwell
- Lefebvre, H. (1996) *Writing on Cities: Henri Lefebvre*. Çeviren ve düzenleyen E. Kofman ve E. Lebas. Oxford: Blackwell.
- Mayerson, M. ve E. Banfield (1969) *Politics, Planning and Public Interest*. Londra: Collier-Macmillan
- Nientied P. ve Jan van der Linden (1988) 'Approaches to Low-Income Housing in the Third World', *International Journal of Urban and Regional Research*, 9, 3.
- Paris, C. (1982) (der.) *Critical Readings in Planning Theory*. Oxford: Pergamon Press.
- Pearce, B ve diğerleri (1978) *Land, Planning and the Market*. Occasional Paper 9, Department of Land Economy, University of Cambridge.
- Pickvance, C. (1977) 'Physical Planning and Market Forces in Urban Development', *National Westminster Bank Quarterly*, August 1977, (C. Paris (1982) de yeniden basıldı).
- Pretteceille, E. (1974) 'Urban Planning: the Contradictions of Capitalist Urbanisation', *Antipode*, 8, 1, (C. Paris (1982) de yeniden basıldı).
- Scott, J. (1998) *Seeing Like a State*. New Haven: Yale University Press.
- Simmie, J.M. (1974) *Citizens in Conflict: the sociology of town planning*. Londra: Hutchinson.
- Simon, H. (1945) *Administrative Behaviour*. New York: Free Press.
- Soja, E. (1996) *ThirdSpace*, Oxford: Blackwell.
- Şengül, H. T. (2001) *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*. İstanbul: WİLD Demokrasi Kitaplığı
- Şengül, H. T. (2000) 'Devlet ve Kent', *İktisat*, Eylül 2000.
- Tankut, G. (1984) *Bir Başkent'in İmarı*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

- Tekeli, İ. (1996a) *Habitat II Konferansı Yazıları*. Ankara: Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- Tekeli, İ. (1996b) 'Bir Demokrasi Projesi Olarak Yerel Habitatlar', *Ada, Kentliyim*, 8
- Tekeli, İ. (2000) *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge
- Tekeli, İ. (2001) 'Her Geçen Gün Geleceği Yeniden Yaratıyor ve Yeniden Kavriyoruz', *Geleceği Planlamak: Yeni Planlama Yöntemi/Dili, Yasal Düzenlemeler*, Dünya Şehircilik Günü 24. Kolokiyumu Kitabı. Ankara: TMMOB, Şehir Plancıları Odası, içinde.
- Thornley, A. (1991) *Urban Planning under Thatcherism*. Londra: Routledge.
- Turner, J.F.C. (1972) *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process*. New York: Macmillian.
- Turner, J.F.C. (1976) *Housing by People*, London: Marion Boyars.
- Walters, A. ve diğerleri (1974) *Government and the Land*. Londra: Institute of Economic Affairs.
- Watson, S. ve K. Gibson (1995)(der.) *Postmodern Cities and Spaces*. Oxford: Blackwell.
- Weber, M. (1964) *The Theory of Social and Economic Organisation*. New York: Free Press
- Young, I. M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Zukin, S. (1993) *Landscape of Power: From Detroit to Disney World*. Los Angeles: University of California Press

Planlamada Yenilik Arayışları Üzerine

Sezal GÖKSU

Prof. Dr.,
Dokuz Eylül Üniversitesi,
Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü Başkanı

Türkiye'de, planlama kurumunun birbirini bütünleyen bileşenlerinin ve kurumu ayakta tutmaya çalışan alt-süreçlerin nasıl revize edilmeleri gerektiğine ilişkin bir tartışmanın hiçbir anlamı kalmamış, böyle bir tartışma gündemden kalkmıştır. Diğerinin tam aksine bugün, Türkiye'de planlamanın bir anlayış ya da bir yaklaşım olarak, ne yönde ve "hangi süreçlerle" değiş(tiril)mesi gerektiği sorusu ise, planlama çevrelerinin tartışma gündemini işgal etmektedir. Ben de, esasen, son dönemde planlama kamuoyunda "reform" adına göndermelerle başlatılan tartışmaların daha çok bu ikinci sorunun ekseninde gelişeceğini tahmin ediyorum ve doğrusunun da bu olması gerektiğini düşünüyorum. Belki de sırf bu yüzden "reform" tanımlaması dahi tartışmalı bir hale gelebilecektir. Bu itibarla, bu yazıda, yeni bir planlama anlayışının inşası üzerinde düşünceler geliştirmeye çalışacağım. Eski anlayışın neden yetersiz kaldığına ve nasıl başarısızlıkla sona erdiğine ilişkin kapsamlı bir tartışma bu derginin bir önceki sayısında yer aldı. Bu nedenle, tespitlerine bütünüyle katıldığım benzeri bir tartışmayı burada yinelemek gerekmiyor. Ancak, yeni planlama yaklaşımının kuruluşu sürecinde, temel özelliklerinin ne olması gerektiğinin yanı sıra, bunun nasıl gerçekleştirileceği ve bunu gerçekleştirecek olan aktörlerin hangi yeni hünerleri kazanması gerektiği üzerinde bazı düşünceler geliştirmeye çalışacağım.

Hemen baştan şunu belirtmeliyim; herhangi bir alana hakim olmaşını beklediğimiz bir yaklaşımın geçerli ve fiili hale gelmesini, onu, bir kez gerçekleştikten sonra sürekli olarak besleyecek yan

kurumlarından bekleyemeyiz. Bir başka ifadeyle, şayet yeni bir planlama paradigmasının planlama pratiğine hakim olmasını istiyorsak, bunu, örneğin yeni bir yasal çerçeveden ya da yeni bir yönetsel şemadan başarmasını beklemek doğru değildir. Ancak, bunu söylerken, kendi başına paradigmanın da, birlikte çalışacağı diğer bütün kurumları arkadan belirlemesi gerektiğini ileri sürmüyorum, ya da daha doğrusu, bir eşzamanlılıktan söz ediyorum. Dolayısıyla, yeni bir imar yasasından nasıl bir paradigma değişikliği beklenemeyecekse, aynı şekilde, bir paradigmadan da örneğin ona uygun yeni bir imar bürokrasisini öyle kolaylıkla geliştirebileceği beklenmemelidir. Toplumda, paradigmanın da çatışacağı başka kurumlar var olacaktır. Sözünü etmeye çalıştığım bütün bu bileşenler arasında karşılıklı bir "ilişkisel" söz konusu olduğu için, gerçekte, bir paradigma tartışması toplum içinde aynı zamanda bir mevzuat tartışmasıdır, aynı zamanda bir yöneti(şi)m tartışmasıdır, ya da aynı zamanda bir plancı profili tartışmasıdır. Paradigma, bu nedenle, toplumsal bir kuruluş haline gelecek, ya da toplumsal olarak üretilecektir. Planlıların toplumu oluşturan aktörlerden sadece biri olarak sanıyorum, yeni bir paradigma icat etmeye, toplum için en iyisinin bunun olduğunu bildirmeye ve herkesin ya da her kurumun bu paradigmaya göre kendilerini değiştirmeyi talep etmeye hakları olmadığı, böyle bir görüşün de esasen gerçekliğinin bulunmadığını düşünüyorum. Toplum içinde tartışılmayan bir planlama yaklaşımının (ve elbette o yaklaşımla oluşturulmuş bir planın) başarısızlığını başka yerlerde aramanın getireceği pek bir fayda yok gibi görünmektedir.

PLANLAMA
2002/2-3

Plancıların toplumu oluşturan aktörlerden sadece biri olarak, sanıyorum, yeni bir paradigma icat etmeye, toplum için en iyisinin bunun olduğunu bildirmeye ve herkesin ya da her kurumun bu paradigmaya göre kendilerini değiştirmeyi talep etmeye hakları olmadığı, böyle bir görüşün de esasen gerçekliğinin bulunmadığını düşünüyorum.

Daha uzun bir süre planlama kamuoyunda tartışılacağını umduğum Türkiye'nin yeni kentsel planlama yaklaşımı üzerine düşünürken, öyle tahmin ediyorum ki, ne bu coğrafyanın kendine özgü gerçeklikleri ne de dünya üzerindeki küresel gelişmelerin göz ardı edilebileceği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin kent planlaması yeniden kurumsallaşırken, yeni yaklaşımını ve yeni kurumlarını ne sadece kendi sorunlarına göre belirleyecek ve dolayısıyla dış dünyaya kör kalacak bir içe kapanma yaşmalıdır, ne de kendi öz sorunlarına yabancı kalarak bütünüyle dış dünyanın geliştirdiği paradigmaları ithal etme yolunu seçmelidir. Bu nedenle, Türkiye'deki plancılar, içinde kendi öz sorunlarının da çözülebileceği bir uluslararası projeyi tartışmak durumundadır. Küreselleşmenin zararlarından korunmak başkadır, (neoliberal politik iktisada bağlı olarak gelişen) küreselleşme karşısına uluslararası bir karşı proje ile çıkmak başkadır. Aslında, galiba, küreselleşmeye karşı çıkarak yerele kapanma; uluslararası ya da küresel bir karşı projenin geliştirilmesini de önüyor. Bu elbette, yerelliklerin önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Tam tersine, belki de, uluslararası bir karşı proje bütünüyle farklı yerelliklerin birbirleriyle eklenmesi üzerinde geliştirecektir. Kaldı ki, küreselleşmenin sürekli olarak gündemde kalmasının arkasında, belirli bir dünya coğrafyası inşa etme yolu olarak, ve çeşitli elektronik medya kurumları aracılığıyla, bir fikir olarak bizzat kendisini dünya ölçeğinde yenileme yeteneği yatmaktadır. Bu yolla, gerçekte, küreselleşme belirli siyasal stratejilerin meşrulaştırılması için kullanılan retorikğin de önemli bir parçası haline gelmektedir. (Kelly, 1999). Dolayısıyla, eğer bir planlama kurumu buna karşı bir tutum içinde olacaksa, kendi yerelinin söylemini evrenselin üzerinden kurabilmeyi de göze almalıdır. Bu ise, kaçınılmaz olarak, içinde yer alacağı projenin de aynı ölçekte uluslararası olarak kurulup sunulacağı anlamına gelecektir. Türkiye'de, kent planlama alanında yeniden bir yapılanma talebinde bulunan ve böyle bir karşı projede görev almaya hazır olan plancıların, buldukları pozisyonda sürekli olarak muhalefet etmeleri yeterli olmaz. Bu, salt bir (imarçı-inşaatçı) teknik uzmanlığın çok daha ötesinde, toplumun diğer aktörleri ile ağ ilişkilerini geliştirerek ve dünya ölçeğinde siyaset yapabileme yeteneği kazanarak, çok daha

büyük bir uluslararası mücadelenin önemli parçası olma anlamında, son derece ciddi yeni bir düzenin kuruluş uğraşısıdır.

Şurası bir gerçektir ki, planlama sosyal ve mekansal dünyamıza ait bir etkinliktir ve bugün artık sosyal dünyamıza ait bir yeni anlayışı inşa ediyoruz. Sadece içinde bulunduğumuz coğrafyada değil, fakat dünya ölçeğinde yeni teknolojiler, kurumlar ve bilginin, sermayenin ve insanların hareketini neredeyse zorlayan gelişmeler, sosyal etkileşimin gerek doğasında, gerek derecesinde, gerekse yoğunluğunda niteliksel maddi değişimlere neden oluyor. Küreselleşmenin bu bağlamı gereği, toplumu oluşturan bireyler, yeni geliştirdikleri karşılıklı ilişkiler vasıtasıyla, aktör olma talebiyle yeni roller edinmek isteyecektir. Bu nedenle, bir planlama kurumunun vatandaşlarının dışında oluşması beklenmemelidir. Tam tersine, onları da eğiten, alternatif bilgiler veren, eğitirken bilgi alan, dolayısıyla eğitilen bir yapıdan kaçamayacak gibi görünmektedir, (Forester, 2000). Belki başlangıçta, zaten herkesin plan yaptığı bir ortamda, böyle bir yeni yaklaşımın bu durumu adamakıllı meşrulaştıracağı gibi bir gerekçeyle tepki görmesi kaçınılmazdır. Ne var ki, eğer demokratik taleplerin giderek arttığı ve daha fazla tartışmacı bir ortamın arzu edildiği bir durumda, planlama kurumundan başarı bekleyeceksek, herkesi içine alan ve dolayısıyla kapsayıcı olan bir yaklaşımı benimsemek zorundayız. Kimse, işlerin bu yolla daha da kötüye gideceği iddiasında bulunamaz. Türkiye'de, planlamadan sorumlu sınırlı ve elit bir grubun elinde işlerin zaten iyice kötüye gittiği, sanıyorum çok açık ve hiçbir plancı da kendisine bu gelişmenin dışında bir konum tarif edemez.

Kentsel planlamanın, disiplinlerarası bir etkinlik mi, yoksa kendisinin bizzat bir disiplin mi olduğu tartışılmaktadır. Bununla birlikte, bugün dünyada, kendilerini öteden beri bizatihi bir "disiplin" olarak ilan eden etkinliklerin dahi tek başlarına çok az sayıda problemi çözebildikleri gerçeği ile karşı karşıyayız. Özellikle sosyal bilimlerin alanında sınırların aşındığını ve farklı olarak bildiğimiz alanların birbirleriyle iç içe olduklarını görüyoruz. Artık, ne sosyoloji, ne iktisat, ne de siyaset bilimi kendi başlarına sosyal gerçekliği açıklayabiliyor ve yasalar koyabiliyor. Kaldı ki, planlama etkinliği, sadece yasa koyan ya

da bağlam bağımlı açıklamalar yapabilen bilim dalları ile değil, aynı zamanda doğa bilimleri, matematik, felsefe, sanatsal faaliyetler ve insan bilimleri ile de her zaman olduğundan çok daha fazla kesişiyor. Planlama, bütün bu birbirleriyle kesişen bilimlerin oluşturduğu bir büyük alanın üzerinde duruyor. Beki de sırf bu yüzden, sadece dünya değişmiyor, dünyaya bakma biçimimiz de değişiyor ve planlama çok daha fazla birleştirici ve disiplinlerarası oluyor. Dolayısıyla, Türkiye’de kent planlamasına ait yeni bir yaklaşım, planlamayı eskisinden daha fazla diğer bilim dalları ile ilişkili olarak kurgulamak zorunda kalacaktır.

Günümüzde dünya ölçeğinde yaşanmakta olan ve küreselleşme olarak adlandırılan gelişmelerin bazı neticeleri üzerinde tartışılmaktadır. Kentsel planlamanın yeniden yapılanması ile ilgili çabalarımızda üzerinde dürmeyi hakeden üç önemli gelişme şunlardır; birincisi, ulus-devletlerin içerisinde yer alan kimi kentsel ve/veya bölgesel birimlerin kendi ulus-devletleri içerisindeki kademeleri atlayarak, başka ulus-devletlerin kent ya da bölgeleri ile doğrudan karşılıklı ilişki kurması süreci olarak tanımlanan ve “*devletin ulus-suzlaşması*” olarak adlandırılan gelişme; ikincisi, yönetimden yönetişime geçişe işaret eden, “*gölge devlet*”in yükselişi ile paralellik gösteren, kamu-özel ortaklığı ile şekillenen, ve devletin toplumsal ve iktisadi projeleri doğrudan işletmesini ya da desteklemesini sona erdiren “*politik sistemin devletsizleşmesi*” biçiminde tanımlanan gelişme; üçüncüsü ise, küresel bağlamların stratejik öneminin artmasını, uluslararası politika geliştiren topluluk ya da ağların dünya siyasetine hakim olmasını ve dünya ölçeğinde hızlı politika transferine gönderme yaparak, “*girişimci kent*”, “*öğrenen bölge*” gibi yeni ekonomik mekanların oluşmasını ima eden ve “politika rejimlerinin uluslararasılaşması” olarak belirlenen gelişmedir, (MacLeod and Goodwin, 1999). Elbette, Türkiye’nin güncel olarak bu gelişmelerin içerisinde (ve hangi düzeyde) yer alıp almadığı tartışılabilir, ancak, kent planlama kurumunu doğrudan etkilemesi bakımından özellikle çok- Taraflı yatırım anlaşmaları, uluslararası tahkim yasaları, madencilik konusu ile ilgili son gelişmeler, hazine arazilerinin satışı meselesi ve buna benzer diğer özelleştirme çabaları karşısında kent planları suskun kalarak, kendi imar ve inşaat meselelerine kapanamazlar. Kent planları, bütün bu gelişme-

lerin politik iktisadi süreçlere ait olduğunu ileri sürerek ve planlama faaliyetini bütünüyle teknik bir imar-inşaat planı yapma sürecine indirgemeye çalışarak, bu gelişmeler karşısında vaziyet almamak gibi bir tarihsel sorumluluktan kaçamazlar. Kaldı ki, yukarıda altı çizilen küresel gelişmeler ile kentsel planlama etkinliği arasında cereyan eden doğrudan karşılıklı ilişkiler, aslında planlamanın, zaten bizzat kendisinin politik iktisadın içerisinde “söylemi mekanın üzerinden meşrulaştırılan araçsal bir etkinlik alanı” olduğunu açıkça gösteriyor. Bu nedenle, planlama kurumu yeniden yapılırken, plancının hem kendi topluluğuna hem de bütün topluma hangi siyaseti haklılaştırdığının hesabını açıkça ve kendiliğinden verebileceği bir yapısal özelliğin planlamanın bünyesine nasıl katılabileceği konusu, örneğin düzenleme ortaklık payının ne kadar olması gerektiğinden de, ya da örneğin hangi ölçekteki planın kim tarafından onanması gerektiğinden de son derece önemlidir.

Kentsel planlamanın nesnesinin kent olduğu söylenebilir, ama kent, ne iki-boyutlu tapu senetlerinin yanyana gelerek oluşturdukları haritadan, ne de bu senetler üzerinde verilen imar hakları vasıtasıyla yükselen yapılardan meydana gelen üç-boyutlu bir depodan ibarettir. Oysa, Türkiye’deki kentsel planlama pratiği, tam da senet ve hak diyebileceğimiz bu iki olgunun merkeze yerleştirildiği bir tür imar ve inşaat muhasebesi etkinliği haline gelmiştir. Bununla da yetinilmeyip, kentsel planlama pratiği, bir uçta, İmar Kanunu’nun 18. Maddesi uyarınca yapılan arsa ve arazi düzenlemelerinin tekniğini öğrenip neredeyse hakkında bilirkişilik yapmak ile diğer uçta, yaratılan üç-boyutlu depoyu güzelleştirme faaliyeti olarak algılanan kentsel tasarım ölçeğinde mimarlık öğrenip yapı çizmeye kalkışmak arasında sıkışarak var olan sistemi sürekli olarak yeniden üreten bir yapıya mahkum hale gelmiştir. Kentsel planlamanın Türkiye’de yeniden kurumsallaşması gerektiği üzerinde uzlaşıldığı bir ortamda, öncelikle sorgulanması gereken yönü herhalde bu teknik sığılı olsa gerek. Yeni paradigma arayışının da böyle temellendirilmesi gerekir. Sanıyorum, planlamada reform arayışlarının arkasında ozalıt planlılığındaki yeni teknik gelişme talepleri yoktur. Kaldı ki, öyle olsaydı, örneğin uzaktan algılama ve GIS teknikleri kentsel planlamada gereken reformu fazlasıyla başarırdı. Bu nedenle, kentsel planlamanın nes-

Kent, ne iki-boyutlu tapu senetlerinin yanyana gelerek oluşturdukları haritadan, ne de bu senetler üzerinde verilen imar hakları vasıtasıyla yükselen yapılardan meydana gelen üç-boyutlu bir depodan ibarettir...

nesinin yeniden tarif edilmesi gerekmektedir. Ne var ki, kentsel planlamanın nesnesinin, iki-boyutlu tapu senedi ve üç-boyutlu perspektif mekanından uzaklaşarak, içeriği zenginleştirilerek ve dolayısıyla üzerinde cereyan eden iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel pratiklerin cereyan ettiği bir yer olarak yeniden tarif edilmesi durumunda, eylemin tek öznesi olduğunu iddia eden kent plancısını da problemlili bir konuma itecektir. Bu durumda, kent, geleceğin her türlü olasılığa açık olduğu bir mücadele alanının mekanı haline gelirken, kent planı, donuk bir nihai belge olmak yerine, söylemler arasında her an yeniden üretilen adeta bir politik metin, kent plancısı ise, geleceği resmeden bir mühendis olmak yerine, geleceğin nasıl olması gerektiğinin demokratik olarak tartışıldığı mücadele ortamının oluşturucusu haline gelecektir. Kent plancısının yeni konumunu problemlili olmaktan kurtaracak olan ise, kentsel mekansal metnin hazırlanması sürecinde tartışma ortamını demokratikleştirerek tasarlama becerisi kazanması olacaktır. Türkiye'nin, çizdiği planlarla çatışma üreten, sonra da bunların çözümünü yargı denetimi aracılığıyla başka meslektaşlarının çözmesini bekleyen kent plancılarına değil, söylem analizi yapabilen, topluma sürekli olarak bilgi aktarabilen, gelişmelerin arka-plan çözümlemesini yapabilen,

çarpıtılmamış iletişim ortamı hazırlayabilen, ve çatışma çözebilen kent plancılarına gereksinmesi vardır. Belki henüz dışlanmayan, ancak herkesin kent planı yapmaya kalkışması sonucu "değersizleşen" kentsel planlamayı, saygın bir meslek haline getirmenin yolu, sanıyorum böyle bir anlayış değişikliğinden geçiyor.

KAYNAKÇA

Forester, J. (2000), *Why Planning Theory? Educating Citizens, Recognizing Differences, Mediating Deliberations*. In L. Rodwin & B. Sanyal (Eds.), *The Profession of City Planning: Changes, images and challenges 1950-2000* (pp 253-260). New Jersey: Center for Urban Policy Research.

Kelly, F. P. (1999), "The Geographies and Politics of Globalization", *Progress in Human Geography*, 23/3, pp 379-400.

MacLeod, G. & Goodwin, M. (1999), "Space, Scale, and State Strategy: Rethinking Urban and Regional Governance", *Progress in Human Geography*, 23(4), pp.503-527.

Tekeli, İ. (2002), "Türkiye Kent Planlamasının Yeniden Kurumsallaşmasını Düzenlerken Düşünmesi Gerekenler Üzerine", *Planlama*, 2002/1, s 4-11.

Dışlanma Süreçleri ve Kent Mekanı

İpek ÖZBEK SÖNMEZ

Yrd. Doç. Dr.,
Dokuz Eylül Üniversitesi
Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü Öğretim Üyesi

Son 10-15 yıldır, kent sosyolojisi ve sosyal politika alanlarında dışlanma süreçleri, "neo-liberal" politikaların bu sürecin oluşum süreci üzerindeki etkileri, dışlananların mekanları ve kentsel-toplumsal dışlanma süreçlerinin aşılması amacıyla geliştirilen politikalar yoğun biçimde tartışılmaktadır. Tartışmaların ortak noktasını ise özellikle 1990'larda karşı karşıya kalınan yoksullaşmanın 1980 öncesi dönemlerdeki yoksulluk kavramı ile açıklanmasının yeterli olmayacağı sonucu oluşturmaktadır. Bu nedenle yeni yoksul sınıfların, ya da başka kavramsallaştırmalarla toplumsal olarak dışlananlar (*socially excluded*), dezavantajlı (*socially disadvantaged*) kesimlerin varlığına işaret edilmiştir.

Dışlanma sürecine ilişkin tartışmalarda mekan, üzerinde önemle durulan bir konudur. Çünkü yoksulluk kentlerin belirli mekanlarında yoğunlaşma göstermekte ve yoksulluk kültürlerinin oluşmasına neden olabilmektedir. Yoksulluğun yoğunlaşması, ya da yoksulluk kültürlerinin oluşması ise karmaşık toplumsal ilişki biçimlerinin ve söz konusu ilişki biçimlerine bağlı olarak yeni eşitsizliklerin ve toplumsal sorunların oluşumu ile sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada kent mekanında yoğunlaşan yeni yoksulluk, ya da bir başka anlatımla dışlananların mekanlarına ilişkin farklı tartışmalar ve yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Daha sonraki bölümlerde ise 1980 sonrası dışlanma ve yoksullaşma sorunu, kent mekanı ile ilişkilendirilerek ülkemiz koşulları çerçevesinde değerlendirilecektir.

DIŞLANMA BİÇİMLERİ VE TOPLUMSAL OLARAK DIŞLANANLAR

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1980 sonrasında karşı karşıya kalınan yoksullaşma önceki dönemlerden farklı özellikler taşımaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, karşı karşıya kalınan sorunun yalnızca yoksulluk olmamasıdır. Süreç yoksul kesimlerin aynı zamanda kentsel ve toplumsal olarak dışlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, bu makalede dışlanma konusunun ayrıntılı olarak tartışılması gerektiği düşünülmektedir.

Ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık içeren toplumsal dışlanmışlık, yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlikten farklı bir sorun olarak tanımlanmaktadır ve hala tanımlanması çok güçtür (Silver, 1995). Bazı toplumlarda ırka, ya da etnik gruplaşmaya bağlı dışlama söz konusu olabilmekteyken, diğerlerinde bölgesel ve dile bağlı dışlama söz konusu olabilmektedir. Ancak bu konudaki tartışmaların pek çoğunda varılan ortak nokta dışlanmanın çok boyutlu olduğudur. Dışlama, ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik etkenlerin sonucunda oluşmaktadır.

Dışlanmanın ekonomik boyutu doğrudan yoksulluğun üretilmesi ile ilgilidir. Ekonomik etkenlere bağlı olarak dışlananlar öncelikle işsiz olanlar, geçici işlerde çalışanlardır. Ayrıca herhangi bir taşınmaza, ya da kredi gibi olanaklara erişim sağlayamayanlardır. Sosyal boyutu da işsizlikle ilgilidir. Çünkü işsizlik aynı zamanda toplumdaki statünün belirleyicisidir ve toplumsal varoluş çoğunlukla bir işe sahip olmakla ilgilidir. Jacques

PLANLAMA
2002/2-3

Dışlanma sürecine ilişkin tartışmalarda mekan, üzerinde önemle durulan bir konudur. Çünkü yoksulluk kentlerin belirli mekanlarında yoğunlaşma göstermekte ve yoksulluk kültürlerinin oluşmasına neden olabilmektedir.

Charmes'in de belirttiği üzere birey ana topluluk ile bağlantısını kaybederse toplumsal doku bozulabilir ve sonuçta kökten dinci gruplar, ya da mafya tipi organizasyonlarla dayanışma içine girilebilir. Dışlanmanın politik boyutu ise daha çok kültürel özellikler ile ilgilidir. Bazı nüfus grupları, kadınlar, etnik ve dini azınlıklar, ya da göçmenler de bazı toplumlarda dışlanmaktadır (Bessie, 1995).

DIŞLAMA BİÇİMLERİ	
Ekonomik Dışlama	Sosyal Kültürel ve Politik Dışlama
Yoksulların dışlanması	Irka dayalı dışlama
İşgücü pazarından dışlama	Etnik dışlama
Sosyal yaşama katılmama (ekonomik nedenlerle)	Sosyal yaşama katılmama (psikolojik nedenlerle)
	Dil farklılığı nedeniyle dışlama

Bryne (1999) dışlanmanın toplumun yalnızca bir kısmı üzerinde etkili olduğunu, ancak tümünde meydana gelen değişiklikleri kapsadığını ve bazı insanların diğerlerine yaptığı bir şey olduğunu vurgulamıştır.

Teague ve Wilson (1995) ise dışlanmanın bir durum değil, bir süreç olduğu üzerinde durmuşlardır. Çünkü dışlanma işgücü pazarındaki ve refah sistemindeki yapısal değişimlere bağlı olarak oluşmaktadır. Bu süreç bireyleri, hane halklarını, ya da tümüyle toplumsal grupları toplumun uç noktalarına iter ve sosyal yaşama katılımı sağlayacak olanakları erişilmez kılar. Dışlamayı güçlendiren başka etkenler ise kimliklerin örselemesi ve aynılaştırmasıdır.

Toplumsal dışlanmışlık basit anlamıyla yoksulluktan farklıdır. Walker ve Walker'ın (1997) belirttiği üzere yoksulluk, kaynakların kıtlığıdır, özellikle topluma katılmayı engelleyen gelir darlığıdır, toplumsal dışlanmışlık ise daha kapsamlı bir açıklamaya yönelmektedir. Bir kişinin toplumla bütünleşmesini belirleyen sosyal, ekonomik, politik, kültürel sistemlerden tamamen, ya da kısmen kısıtlanmayı sağlayan dinamik süreçleri kapsar (Bryne, 1999:2). Dışlanmışlık, toplumdaki soyutlanma, güçsüzlük duygusu, ayrımcılık izlerini de taşır ve dışlama yalnızca yoksulluk temelli olmayabilir. Etnik farklılıklar da dışlanmışlığa neden olmaktadır (Kilmuray, 1995).

Madanipour (1998) ise iç içe geçmiş toplumsal dışlanmışlık biçimlerini şöyle tanımlamıştır:

- karar verme sürecinden ve politik süreçlerden dışlanma (temsil sorunu),
- iş olanaklarına ve kaynaklara erişememe,
- ortak kültürel süreçlere katılmama.

Bütün bu biçimler birleştiğinde, dışlama kronik bir hal almakta ve özel mahallelerde mekansal yoğunlaşma ile sonuçlanmaktadır. Özellikle enformal sektör içinde yer alan ve kentte ancak enformal ilişkiler yoluyla var olabilen etnik grupların mekansal yoğunlaşması, etnik grubun tümüyle dışlanmasına neden olmaktadır.

Kısacası, ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin tümü, ya da birinin etkisiyle oluşan toplumsal dışlanmışlık süreci bazı grupları diğerlerinden ayırmaktadır. Bunlar genellikle düşük gelirli aileler, bakıma muhtaç yaşlılar ve gençler, uzun dönemli işsizler, evsizler, göçmenler, etnik gruplar, bekar ancak düşük gelirli kadın ya da erkekler ile marjinal seçimlerde bulunan gruplardır. Dışlanmanın sürekli olması ise yoksulluk kültürlerinin oluşmasına neden olmakta ve dışlamayı kronik hale getirmektedir. "Toplumsal hiyerarşide mekansal yoğunlaşma seviyeleri mekansal olarak farklı kültürel formların oluşumuna neden olur, özellikle de mekansal yoğunlaşma sosyal düzen seviyeleri arasında çok az sosyal iletişimi anlamı taşıdığımda. Eğer yoksulluk kültürleri var oluyorsa, mekansal yoğunlaşma onların oluşumunda temel elemandır" (Bryne, 1999: 111).

DIŞLANANLARIN MEKANLARI

Daha önce de belirttiği üzere aynı ortak sorunları paylaşan ve benzer özelliklere sahip gruplar kent içinde benzer ve yakın yerlerde yaşayarak ekolojik birimler oluştururlar. Böylece ekolojik birimler yoluyla kent mekanı parçalı bir hal alır. Bu grupların oturduğu mahallelerin sınırları bellidir ve söz konusu sınırlar içinde yoğunlaşma gösterirler. Kısacası, kent mekanı bölünür. Bölünme genellikle gelir durumu, etnik köken gibi ekonomik ve toplumsal özelliklere göre oluşur. Cinsiyet, ya da yaş grubu gibi faktörlere bağlı olarak bölünme de söz konusu olabilmektedir.

Etnik gruplaşma, yani köken açısından benzerlik taşımak, kentlerdeki yerel toplulukların oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Özellikle batılı ülkeler 20.yy. boyunca daha az gelişmiş

TOPLUMSAL DIŞLANMIŞLIĞI AŞMA

Kilmuray'ın (1995) belirttiği üzere deneyimler ve kanıtlar şunu göstermiştir: "Yeterli zaman, kaynak, umut ve destek sağlandığı takdirde dışlanan gruplar kendilerine güveni ve hareketlenme yetisini kazanabilirler. Bu yavaş bir süreçtir ve kaynak talebi gereklidir".

Toplumsal dışlanmışlığı aşma çabaları pek çok hükümetin politikaları içerisinde yer almaktadır. Özellikle Avrupa Birliği toplumsal politikalarında bu konu üzerinde durulmakta ve temel toplumsal grupların dışlanması birliğin toplumsal olarak bütünleşmesine engel oluşturan bir unsur olarak görülmektedir. Bu nedenle Birliğe üye tüm devletlerden ve partilerden sosyal hakların güçlendirilmesi doğrultusunda çaba beklenmektedir (Kilmuray,1995).

Toplumsal dışlanmışlığın aşılması farklı alanlarda, farklı ancak bir eylemler bütününe gerekli kılar. Kısacası, toplumsal dışlanmışlığı aşmak için pekçok alanda tavır ortaya konmalıdır. Bu konular gelir dağılımı, vergilendirmeler, tüketim, borçlanma, eğitime katılım, iş, işsizlik, eğitime katkı, çalışma koşulları, barınma, evsizlik, sağlık, sosyal hizmetlerin kalitesi ve varlığı gibi konulardan, komşuluk çevresinin desteğine kadar uzanmaktadır. Söz konusu desteklerin sağlanması ise ancak yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllü sivililerin tam katılımı ile gerçekleşebilir (Kilmuray, 1995).

Yönetimsel Sorumluluklar Ekonomik- Sosyal Politikalar ve Stratejiler

Öncelikle merkezi yönetimlerin, bunun yanı sıra yerel yönetimlerin toplumsal dışlanmışlığı aşabilmek için politikalar geliştirmesi ve bunları uygulaması gerekmektedir. Merkezi yönetimlerin merkezde alacakları kararların, komşuluk çevresi düzeyinde uygulamaya konması beklenmektedir.

Toplumsal dışlanmışlığı aşma çabaları pek çok alanda gerçekleştirilebilir. Bunlardan birincisi ekonomik alandır. Ekonomik alanda gerçekleştirilecek uygulamalar toplumsal düzenlemeler ile desteklenmelidir.

Küresel Keynesçiliğin yeniden canlandırılması konusunda görüşler ortaya çıkmaktadır. Toplu sosyal refah harcamalarına acil ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. İşgücünün doğru işlere yönlendirilmesi doğrultusundaki programlar üzerinde çalışılmaktadır. Brandt komisyonu raporu (1983,1985) ile uluslararası Keynesçilik bile önerilmiştir (Byrne,1999,s.136).

Bu doğrultuda özellikle Avrupa Birliğine üye ülkelere yoğun olarak tartışılan ve gerçekleştirilmesi düşünülen, politika ve stratejiler genel olarak şu konular üzerinde odaklandığı söylenebilir:

Genel olarak yukarıdaki politikalar ve stratejiler doğrultusunda toplumsal yenilenmenin sağlanacağı düşünülmektedir. Ancak ülkeden ülkeye benimsenen yaklaşımlar ve politikalar, elbette

Politikalar,	Stratejiler
1.İşsizliği en aza indirmek, işsizliğin olumsuz etkilerini azaltmak.	-Yeni iş imkanlarının yaratılması. -Uzun dönemli işsizleri çalıştırmak için bir program düzenlemesi yapmak (topluluk iş programı).
2. Refah seviyesinin yükseltilmesi.	-Özel hizmetler ve olanaklar yaratılmak- ücretsiz okul yemeği, sağlık hizmetleri, iş güvencesi gibi hizmetlerin belli bir süre için sürekli olarak sağlanması. -Esnek çocuk bakımı olanakları. Bu konuları gerçekleştirmek için enformel düzenlemeler.
3. Eğilim hizmetlerinin daha geniş olanaklar sunması.	-Sistemi tersine çevirerek erken'yllarda eğitime öncelik vermek ve sınıfları küçültmek. -Okuma yazma bilmeden çocukların okuldan mezun olmalarına izin vermemek.
4.Yönetime tam katılımı sağlamak.	-Sivil toplum kuruluşlarının öneminin artmasını sağlamak. -Yönetimin ademî merkezleştirilmesi, hükümet içinde ilişkilerin daha iyi koordine edilmesi ve ademî merkezleştirilmesi.
5.Kamu harcamalarının önceliklerini değiştirmek.	- Karar verme organlarında işsizlerin temsilini sağlamak.

bölgelerden işgücü göçü almışlar, bu nedenle benzer etnik kökene sahip grupların biraradalığı kentte ekolojik birimlerin oluşumuna neden olmuştur. Göç eden gruplar açısından bir gruba dahil olmanın avantajları; iş ve konut bulma kolaylığı, çocuk bakımı; yiyecek paylaşımı gibidir. Bu açıdan etnik topluluklar olumlu özellikler taşımaktadır. Çünkü kente gelen nüfus gruplarının kentle bütünleşmesini sağlarlar, ancak genellikle yoksul kesimlerin etnik açıdan biraradalığı ve yoğunlaşması grubun tümünün dışlanması ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle batı literatüründe etnik, ya daırka dayalı olarak bir arada bulunan grupların mekanları dışlanmışların mekanları olarak tarif edilmektedir.

ABD'de iseırka dayalı dışlamadan bahsedilmektedir. Geçmişte ABD'de siyahların dışlanması nedeni ile siyahlar genellikle kent merkezlerinde gettolarını oluşturmuşlardır. Ancak gettolar zaman içerisinde giderek daha kötü sosyal koşullara sahip olan ekolojik birimlere dönüşmektedir. Wilson (1996) çalışmasında dönemler itibarıyla Amerikan gettolarındaki toplumsal yapı dönüşümlerini ve nedenlerini incelemiştir. Bu çalışma getto nüfusunun gelir durumu iyileştiği anda gettoyu terk etme eğiliminde olduğunu, bunun da gettoların giderek çöküntü alanlarına dönüşümü ile sonuçlandığını ortaya koymuştur.

Bugün ise getto mahallelerine yerleşme talebi oldukça düşüktür. Siyahlar bile siyah mahallelerinde oturmak istememektedir. Eğitimsiz ve vasıfsız işlerde çalışan bireyler ya da uzun dönemli işsizler oturmaktadır. Suç oranı oldukça yüksektir. Alkol ve esrar bağımlılığı söz konusudur. Parçalanmış ailelere sıklıkla rastlanmaktadır. Gettoların belirlenmiş kimliklerle tanımlanmaları, durumu daha da kronik hale getirmektedir. Gettolarıda sosyal dönüşüm yaşanmıştır, artık gettolar geçmiş yıllarda anlatılanlardan çok daha farklıdır, toplumsal olarak daha da dışlanmışlardır (Ley, 1983, s.164; Wilson, 1996,s.195).

İngiltere ve Fransa'da ise durum farklıdır. Amerika'da daha çokırka dayalı dışlama söz konusu iken, İngiltere ve Fransa'da bazı etnik grupların dışlandığı belirtilmektedir. Ayrıca dışlama derecesi de farklılık göstermektedir. Bazı etnik gruplar kentte daha heterojen gruplar içinde yer alırken, bazıları belirli mekanlarda daha yoğun biçimlerde bulunmaktadır.

Wacquant (1993), Amerikan gettosu ile Fransızcıeperini karşılaştırdığında, Fransa'nın banliyölerindeırka ve etnik gruplaşmaya bağlı dağılımın daha heterojen olduğunu görmüştür. İngiltere'de ise çevreleri ile farklı sosyal ilişkilerde bulunan etnik gruplaşma dizileri vardır. Londra'nın doğu ucundaki Bangladeşliler ve kuzey İrlanda'daki katolikler dışında sınırlandırılmış gettolara ilişkin bir şaptama yoktur. Siyah İngilizler ve Afro-Karibik nüfusu İngiltere kentlerinin pek çok yerinde bulunur. Ancak belli bölgelerde yoğunlaşma gösterirler. Dışlama yoktur. Ancak orta beyaz sınıfın hoşnutsuzluğu söz konusudur. 'Siyah ve beyaz olmayan öteki' etnik azınlıklar mekansal olarak dışlanmışlardır. Bangladeşliler hariç İngiltere'deki ayrım etnik gruplaşmaya değil, sınıfa dayalıdır. Çünkü siyah gruplar çalışan beyaz sınıf içinde evlilikler ve ortak yaşam kanalları (eğitim/iş) yolu ile orta sınıfa asimile olurlar (benzeşirler). Ancak Hintliler işçi sınıfı olarak kalır. Pakistanlılar ise islami gelenekleri nedeniyle daha fazla dışlanırlar (Byrne,1999,s. 114,115).

Etnik gruplaşma, ya daırka bağlı olarak gelişmiş ülkelerin kentlerinde çok çeşitli biçimlerde dışlama söz konusudur. Dışlanan bazı gruplar mekansal olarak da ekolojik birimler oluştururken, bazı durumlarda ekolojik birimlerin yoğunluğu daha zayıftır. Bu durumda kentte dışlanmışlığı yalnızca gözlemlere dayalı olarak algılamak daha güçtür. Cinsiyete bağlı olarak da bazı gruplar kentte ekolojik birimler oluşturabilmektedir. Özellikle marjinal seçimlerde bulunanlar diğer toplumsal gruplar tarafından toplumsal açıdan dışlanmaktadır, bu nedenle bir arada yaşamak bu grup için avantajlı bir durum yaratmakta, dolayısıyla, kent mekanı böyle bir etkene bağımlı olarak da parçalanabilmektedir.

Bekarlar ve çocuklu bekarlar ise dışlanan ve bir arada bulunma eğilimi gösteren başka gruplardır. Bu gruplar genellikle kiralarm düşük olduğu bölgelerde yoğunlaşma gösterirler, çünkü yüksek kiraları ödeyebilecek ekonomik güce sahip değillerdir.

Kısacası, etnik gruplaşma, ırk, cinsiyet, yaş gibi özellikler gelir durumu özellikleri ile de birleşerek kentte dışlananların mekanlarının oluşmasına neden olmaktadır. Böylece mekansal yoğunlaşma toplumsal kutuplaşma ile sonuçlanmaktadır.

...ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin tümü, ya da birinin etkisiyle oluşan toplumsal dışlanmışlık süreci bazı grupları diğerlerinden ayırmaktadır. Bunlar genellikle düşük gelirli aileler, bakıma muhtaç yaşlılar ve gençler, uzun dönemli işsizler, evsizler, göçmenler, etnik gruplar, bekar ancak düşük gelirli kadın ya da erkekler ile marjinal seçimlerde bulunan gruplardır.

farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, işsizliğin en aza indirilmesi konusunda pek çok farklı yaklaşım benimsenmektedir. İsveç ve Almanya'da yeni çalışmaya başlayan uzun dönemli işsizlerin ücretlerinin karşılanmasına destek olunmaktadır. Almanya ve Hollanda'da, büyüyen sektörlerde staj imkanı sağlanmakta, Fransa'da ise iş eğitiminin sağlanması için özel girişimciye destek olunmaktadır. İsveç'te ise bu konular daha çok okullara ve üniversiteye bırakılmaktadır. Ancak bu konudaki uluslararası kanıtlar, işgücünün eğitiminin hem üretimi, hem de ücretleri yükselttiğini göstermiştir. Hem firma, hem de işçi kâr sağlamaktadır. Ancak şöyle bir eğilim daha saptanmıştır. Eğitimi genelde dışlananlar değil, içindeki nitelikli işgücü almakta, dışlananlar yine dışarıda kalmaktadır (Silver,1995).

Wilson (1996) ise Amerikan kentlerindeki dışlanmışlar ile ilgili olarak benzer tartışmaları yapmakta, kapsamlı bir ekonomik ve sosyal reform programı gerektiğini belirtmektedir. Önerileri ise şöyledir:

- *Ulusal işgücü pazarı yeniden elden geçirilerek değişen iş olanaklarına, iş gücünün uyumu sağlanmalıdır.*
- *Yalnızca yoksullar ve işsizlerin kamu sektöründe iyileştirilmesine yönelik programlara odaklanmaktansa, bu programların özel sektördeki olanaklarla ilişkilendirilmesine çalışılmalı ve kişilerin daha güvenli işlere geçmesi sağlanmalıdır.*
- *İş bulmayı kolaylaştıracak programlar oluşturulmalıdır.*
- *Ailelerin sosyal hizmetlere erişimini sağlayabilmek için refah reformu programı gereklidir.*
- *Özellikle bekar kadınların işe girmesi ve eğitimi için özel programlar gereklidir.*
- *Bekar kadınların çocuklarının bakımı için özel yardımlar gerekmektedir.*
- *Yetişkin erkekler için de eğitim programları gereklidir.*
- *Fiziksel engelliler için kamu kaynaklarından yardım gereklidir.*

Wilson (1996) bütün bu dışarıdan müdahalelerin yanı sıra, Amerikan gettolarının iyileştirilmesine yönelik olarak (self-help) kendi kendine yardım programlarının yeniden canlandırılmasını önerir. Ancak bu tür programların gettonun kendi özel

kültürünün bir parçası olması gerektiği savunulmaktadır.

Farklı politika önerilerinin ortak noktası; toplumsal dışlanmışlığın aşılması sürecinde yönetsel sorumlulukların çeşitlendirilmesini ve güçlendirilmesini gerektirir. Özellikle emek piyasasının yeniden yapılanması gibi ekonomik konularda ve refah seviyesi ile ilgili konularda yönetimlerin ciddi müdahaleleri gereklidir.

Sivil Toplum Kuruluşları ve Gönüllü Organizasyonlar

Toplumsal dışlanmışlığı aşmada sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllü organizasyonlar ile kişilerin çabalarının çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Oliver, çok çeşitli komite üyelerinin, ticari birlikler ve kişilerin katılımıyla gönüllü organizasyonların çok geniş bir bakış açısına sahip olabilecekleri böylece başarılı olunabileceğini vurgulamaktadır. Ancak gönüllü organizasyonlar merkezi, ya da yerel yönetimler tarafından içselleştirilmekten çekinmektedirler. "Filipinler'de, sivil toplum kuruluşları hükümetten gelen ortaklık tekliflerine karşı koymuşlar, içselleştirilmekten ve dezavantajlı gruplar ile olan bağlantılarının kopabileceğinden çekinmişlerdir" (Oliver,1995).

Sivil toplum kuruluşlarının öneminin artması ve bu doğrultuda yönetimlerin vereceği destek ile daha katılımcı bir toplum oluşumu sağlanabilir. Yönetimler, sivil toplum kuruluşlarına danışmanlık yapabilir ve bilgi akışını sağlayabilir.

Ancak tüm bu olumlu çabalara karşın toplumsal dışlanmışlığı yerel seviyelerdeki çabalarla aşmanın olanaklı olamayacağı tartışmaları da sürmektedir. "Geddes'e (1997) göre halk katılımı en iyi olasılıkla uygulamadaki ayrıntıların yönetimi ile ilgilidir ve hiçbir zaman strateji üzerinde etkisi olmaz çünkü gelişmede-küresel girdiler söz konusudur" (Bryne,1999,s.123). Ancak yine de Bryne (1999) 'sürdürülebilir kent'in yerel politikaların temelini oluşturabileceği görüşünü savunmaktadır. Yeşillerin ve yerel işgücü hareketleri gibi oluşumların bir araya gelerek organize olmaları sonucunda gerçek bir politik strateji oluşturabileceklerini düşünmektedir.

Bryne (1999) toplumsal dışlamaya karşı şu stratejilerin geliştirilmesini önermektedir:

Toplumsal dışlanmışlığı aşma çabaları pek çok hükümetin politikaları içerisinde yer almaktadır...

...özellikle 1980 sonrasında devletin küçültülmesi ve özelleştirme politikaları sonucunda ve oluşan enflasyonist ortamlarda yoksul kesimler daha güçsüz hale gelmiştir.

- Doğru vergilendirme,
- İşçilere yönelik temel düzenleyici hakların yeniden düzenlenmesi, böylelikle iş güvencesizliğine karşı koyuş ve ortak kâr seviyelerinin düşürülmesi,
- Bu düzenlemelere ilişkin politik kültür oluşturulması.

Küçük Ölçekli Yerel Direnişler

Toplumsal dışlanmışlığın aşılabilmesi için bir başka yaklaşım biçimi ise post-modern çerçevede gelişmiştir. Bu anlayışa göre "ezilen kesimler bir tek projenin etrafında gelmeden, belli bir kimliğin etrafında ve marjinde kalarak direnmek durumdadırlar. Bu yaklaşım küçük ölçekli yerel düzeyde direnişleri içerir (Şengül, 2000).

Bu yaklaşım biçimi özellikle farklı etnik gruplar arasında yaygındır. Yeterli iç örgütlenmeyi sağlamaları durumunda ekonomik anlamdaki güçsüzlüklere ve toplumsal dışlamaya bu tür tepkiler geliştirmektedirler. Ancak bunlar şiddet içermeleri durumunda toplum dışarıdakileri daha da dışarı itmektedir.

Post-modern söylem yerellikleri ön plana çıkarmıştır. Artık farklılıkların 'öteki'lik olarak algılanmadığı yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur. Bu özellikle etnik kimliğe, ya da ırka bağlı dışlanmışlığın üstesinden gelme çabalarının oluşması anlamında olumlu bir yaklaşımdır, ancak "yerellik temelli marjinden mücadele stratejisi çalışan sınıflar için olduğu kadar, diğer ezilen kesimler için de kabul edilebilir bir alternatif oluşturmamakta, tam tersine bu kesimlerin daha da güçsüzleşmesinin önünü açmaktadır. Bu nedenle bu yaklaşımın dışında bir sosyal adalet anlayışı gereklidir" (Şengül, 2000:82).

BİR GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE ÖRNEĞİ OLARAK TÜRKİYE'DE DİŞ-LANMA SÜREÇLERİNİN OLUŞUMU

Ülkemizde de, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi yoksullaşma süreci karşısında yoksul kesimler farklı yaşam stratejileri geliştirmektedirler. 1960-1970'li yıllarda göç eden gruplar akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri, kır ile olan bağlantıları çerçevesinde yaşam stratejileri geliştirebilmişler ve kentte var olabılmışlardır. 1980 sonrasında ise yoksul kesimler farklı ve karmaşık toplumsal ilişki biçimleri ile bütünleşme durumunda kalmışlardır.

Çünkü özellikle 1980 sonrasında devletin küçültülmesi ve özelleştirme politikaları sonucunda ve oluşan enflasyonist ortamlarda yoksul kesimler daha güçsüz hale gelmiştir.

"Artık toplumsal sınıflar yoktur. Varlığı hiç önemli değildir, sadece yok sayılırlar. Sanal gerçeklik dünyasının sanallıklarından biridir bu. Buna karşılık toplum, kadın ve erkek ya da etnik-dinsel kimliklerle ayrılabilir. Önemli olan 'birey'dir. Bu birey çağın getirdiği yeni teknolojik ve rekabete ilişkin taleplerin vasıflarını taşımalıdır. Artık kol gücü olan vasıfsız işçiye ihtiyaç yoktur; tıpkı ihtiyaç kalmayan yük hayvanları gibi bunların da soyu tükenmektedir. Eğer hala varlarsa, yeni toplumda yerleri olmayacak, küreselleşme dünyasından dışlanacaklardır. Birey çok iyi eğitilmiş, yüksek vasıfta (nitelikte), çağın gerektirdiği yaratıcılık ve yöneticilik niteliklerini taşıy düzeyde olmalı, üstün teknolojik becerilerle donatılmalıdır. Artık alfabe okur yazarlığı değil, bilgisayar okur-yazarlığı önemlidir. Bireylerin toplumda sayıları değil, kazandığı ve kullanabildiği nitelikleri öne çıkmaktadır" (Kazgan, 1999, s.371).

Yoksul kesim bu koşullarda 1980 sonrası sıkça karşılaşılan çete, mafya, ya da cemaatleşme türü ilişkiler içinde yer alarak kentteki varlığını sürdürme seçeneğini ortaya koyma durumunda kalmıştır. Erder'in (1998) belirttiği üzere bu tür ilişkiler (güçlü enformel ilişkiler ve cemaatleşme) toplumda yeni eşitsizliklere neden olabileme potansiyeli taşımaktadır. "Birçok araştırmaya bu ilişkilerin toplumun yoksul katmanları arasında yeni tür eşitsizliklere kaynaklık edebildiğini; hiyerarşik güç ilişkilerini içinde barındırdığını; etnikliği kalıcı hale getirerek, etnikçiliği teşvik ettiğini (desteklediğini) ve erkek ve yetişkin egemen ilişkileri yaygınlaştırdığını ileri sürmektedir" (Erder, 1998:112).

Sonuç olarak, örgütlü toplum yapısının giderek zayıfladığı, sağlık, eğitim gibi sosyal alanlarda toplumsal gereksinimlerin kurumsal işleyiş çerçevesinde karşılanmadığı ortamlarda kent toplumu çok çeşitli yapılar sergilemeye başlamıştır. Bunları yoksullaşma üzerine yapılan çalışmalara ve gündeme gelen olaylara dayanarak kısaca şöyle özetleyebiliriz:

• 1980 sonrasında yoksullaşma daha kronik bir hal almıştır. Özellikle göç ederek kente yerleşmiş

olan gruplar kentte var olabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmeye başlamışlardır. Işık ve Pınarcıoğlu (2001), İstanbul-Sultanbeyli örneğinde ağ ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikleri vurgulayan çalışmalarında söz konusu grupların bir kısmının oldukça kapsamlı ve gelişmiş enformel ağlar içinde yer alarak, enformel ilişkilerin sunduğu olanaklardan fayda sağlarken, ağ içinde avantajlı konumlarda yer alamayanların süreçten ekonomik ve toplumsal anlamda zarar gördüğünü saptamışlardır.

"Nöbetteleşme yoksulluk sürecinde oluşan piramitsel ağlar bu sınıfsal niteliklerinden dolayı sürekliliğe sahip değildir. Özellikle piramidin tepesinde olanlar kendi çıkarları gereği, ağ ilişkilerinden kopma ve farklı çıkar gruplarıyla ilişki kurabilme eğilimini hep taşımaktadır. Böyle bir durumda alttakilerle oluşturdukları görünmez bağları her an kopartma olasılığı bulunmaktadır" (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001).

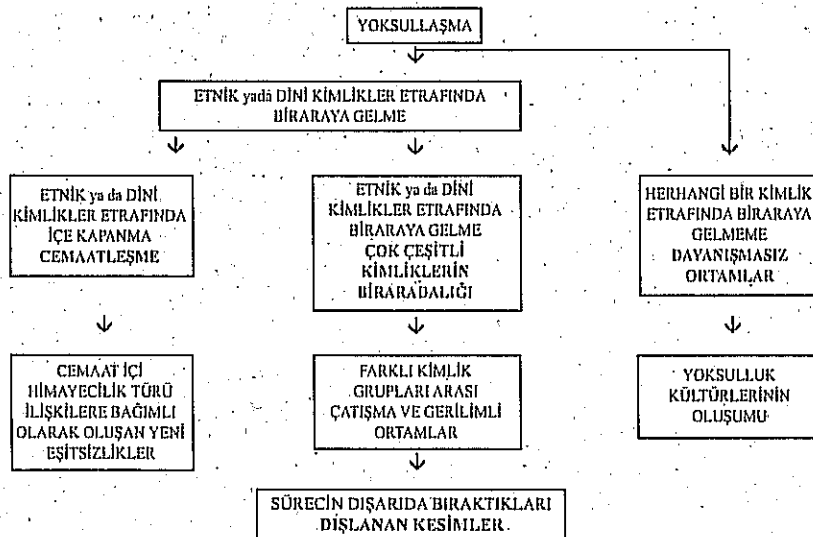
• Cemaat ilişkilerinin güçlü olmadığı ortamlarda ise küçük grupların etnik, ya da dini kimliğe dayalı bir araya gelme durumu yaşanmaktadır. Farklı kimlikler kent mekanında oldukça parçalı yapılar sunmakta, küçük grupların etnik kimlikleri etrafında bir araya gelmesi söz konusu olmaktadır. Ancak, ufak bir kimlik, farklı kesimler arasında çatışma ile sonuçlanabilmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi çok yakın bir tarihte İstanbul-Esenler'de yaşanmıştır. "Siyaset bilimi uzmanları ve toplum bilimciler, Esenler'deki

çatışmanın, ulus kimliğinin yıpratılmasından, yurttaş ve birey olamamaktan kaynaklandığını belirttiler. Gazi Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr. M.Ali Kılıçbay, Esenler'de yaşanan olayların, ulus kavramının tahrip edilmesi sonucu ortaya çıktığını söyledi. Bu kavramın taraflarının, gerçekte aynı sınıfa mensup olan, ama sınıf bilincine sahip olmayan lümpenler olduğunun altını çizen Kılıçbay, bu tür olayların, zaten olmayan sınıf bilincini ve dayanışmasını iyice yok ettiğini vurguladı." (Cumhuriyet, 6 Mart 2002).

• İzmir Kent Merkezi çeperinde yer alan tarihi konut dokusunda yürütülen çalışmada ise daha farklı bir durum ile karşılaşılmıştır. Çünkü bu bölgede yoksullaşmaya bağlı olarak yoksulluk kültürünün oluşması söz konusudur. Bu bölgede yaşayanlar arasında hiçbir dayanışma ilişkisi geliştirilememektedir. Sürekli hareket halinde yoksul bir nüfus grubunun varlığı söz konusudur ve bölgede yaşayanlar imkanları olduğu anda yaşadıkları yeri terk etmeyi istemekte kentin imarlı, apartmanlaşmış kesiminde yaşama tercihini ortaya koymakta ve kentin toplumsal ve mekansal olarak dışlanan kesimini temsil etmektedirler (Sönmez Özbek, 2001).

Aşağıda yukarıda bahsedilen üç farklı süreç şema haline getirilmiştir. Şemada da izlenebileceği üzere yoksullaşma, farklı toplumsal ilişki biçimleri ile sonuçlanabilmekte, ancak farklı süreçler her koşulda dışlanan kesimlerin oluşumuna neden olmaktadır.

Şema: Türkiye'de Farklı Kentsel ve Toplumsal Dışlanma Süreçlerinin Oluşumu

Yoksullaşma ve dışlanma süreci kent toplumuna ilişkin başka soruları da gündeme getirmeye başlamıştır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropol kentlerde yaşayanlar kendilerini yaşadıkları kente ait hissedememektedirler. Kent mekanında 1980, özellikle 1990 sonrasında meydana gelen değişim ve dönüşümler yoksul kesimlerin kentin ekonomik ve toplumsal yaşamından dışlanmasına neden olmuştur. Göregenli (2000); aidiyet üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında 30-40 yıldır İstanbul'da yaşadıkları halde, yaşadıkları semitten hiç çıkmayan insanların varlığına; birbirinden uzaklaşan, uzaklaştıkça farklılaşan gruplara; temel ihtiyaçları karşılayacak sosyal eşitlik sağlanmadığı sürece çok fazla gerilimli ortamların oluşacağına işaret etmektedir. Göregenli, İzmir'de de gerçekleştirdiği bu çalışmada, İzmir'in bu açıdan çok daha eşitlikçi bir yapı sergilediğini belirtmiştir. Yukarıda Byrne'nin de belirttiği üzere kentlerde gözlemlenen kutuplaşma, kentlerin küresel ekonomiye eklenme seviyeleri ile ilgilidir. Bugün İstanbul, diğer tüm kentlerden çok daha dışlayıcı bir yapı sergilemektedir. "Yumuşak, bütünleştirici bir kentleşme tarzından, dışlayıcı - gergin bir kentleşme tarzına geçiş yaşanmıştır." (Işık, 1999:169).

SONUÇ

Yeniden yapılanma süreci gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksullaşma ile sonuçlanmıştır. Gelişmiş ülkeler süreç karşısında pek çok politika ve strateji geliştirmiş ve bunları uygulama aşamasındadırlar. Söz konusu politikalar üst düzeyde ekonomik müdahalelerden, yerel yönetimlerce alınacak önlemlere, sivil toplum kuruluşları hareketlerine ve mahalle düzeyindeki örgütlenmelere kadar uzanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ise yoksullaşma süreci çok daha öncelerde oluşmuştur ve bu ülkelerde yoksullaşma yalnızca yerel değil, aynı zamanda yerel üstü politikaların bir sonucu olarak oluşmaktadır. Bu ülkelerde yoksul kesim çok çeşitli yaşam stratejileri geliştirerek kentte varlığını sürdürmektedir. Ancak süreç enformal ilişki biçimleri içerisinde ekonomik ve toplumsal olarak dışlanan yoksul kesimlerin oluşumu ile sonuçlanmaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken, yoksul ve dışlanan kent toplumunun homojen özellikler taşımadığıdır. Çok farklı ve karmaşık toplumsal ilişki biçimleri farklı müdahaleleri gerekli kılmaktadır.

Farklı toplumsal ilişkileri ve farklı toplulukları barındıran bir öge olan kent mekanı, sorunların saptanması ve politikaların uygulanması sürecinde özenle değerlendirilmesi gereken bir öge olarak devreye girmelidir.

Bugüne değin plancılar kentin fiziksel sorunlarına çözüm arayışı içinde olmuşlardır. Oysa, yüzde altmışı gecekondulu alanlarından oluşan kentlerimizde mekana yönelik müdahaleler kent toplumunun sorunlarını çözmede yeterli olamamaktadır. Çete türü ilişkilerin ilköğretim okullarına dahi girdiği bilinmektedir. Kentin çeperlerinde, ya da merkez çeperindeki tarihi dokularda getto türü oluşumlara rastlamak mümkündür. Eğer plancıların toplumsal sorunlara müdahale etme gibi bir rolleri varsa, o zaman bu oluşumlara politika planlaması çerçevesinde müdahale edebilme yetisini kazanmalıdırlar çünkü planlama diğer uzmanlık alanlarından farklı olarak kent toplumu, toplum-mekan ilişkileri sonucunda meydana gelen oluşumları değerlendirebilmektedir. Bugün kent toplumuna ilişkin olarak oluşan sorunlar sosyal politikalar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Oysa mekana yönelik gözlemler, farklı kentsel bölgelerde yoksulluk, ya da dışlanmaya bağlı olarak oluşan toplumsal sorun alanlarında farklı müdahalelerin gerekli olabileceğini göstermektedir. Bu noktada, plancının ve planlama mekanizmalarının, toplumsal sorunların çözümüne yönelik olarak geliştirecekleri öneriler ve uygulamaların aslında büyük ölçüde fiziki mekanda da iyileştirme sağlayacağı gözönünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bessis, S.(1995) From Social Exclusion to Social Cohesion: towards a policy agenda" The Roskilde Symposium 2-4 Mart 1995, University of Roskilde, Danimarka.
- Bryan, R. (1995) "The Making of Citizens - Cities of Peasants Revisited." Arnold, London.
- Byrne, D.(1999) Social Exclusion, Buckingham, Open University Press.
- Downs, A.(1998), "Alternative Futures for the American Ghetto", Urban Affairs and Urban Policy, Edward Elgar Publishing Limited, Northampton.
- Erder, S.(1997) "Kentsel Gerilim", Um:Ag yayını, Ankara.
- Wilson, W., L. (1996) "The Truly Disadvantaged: The Hidden Agenda" ed by. Fainstein, S., Campbell, S., "Readings in Urban Theory", Blackwell, Oxford.

Flanagan (1993) "Contemporary Urban Sociology", NewYork, Cambiridge University Press.

Göregenli,M.,(2002) "Planlamanın Fiziksel Olmayan Boyutları, Kent ve Kentliliğin Sosyal-Psikolojik Boyutu", Söyleşi, TÜYAP, İzmir Kitap Fuarı, 11 Nisan 2002.

Işık,O.(1999). "Kentlerde, Kentleşmeye ve 21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Kentlerine Dair," Toplum ve Hekim, Cilt:14, Sayı:3 s.163-175.

Işık,O., Pınarcıoğlu, M.(2001), "Kent Yoksullarının Ağ İlişkileri: Sultanbeyli Örneği, Toplum ve Bilim, 89, 2001.

Kazgan,G.,(1999)"Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", Altın Kitaplar, İstanbul.

Kilmuray A.(1995)"Beyond the Stereotypes", Democratic Dialogue: Social Exclusion, Social Inclusion (Report no: 2).

Ley, D.(1983) "A Social Geography of the City", Harper and Raw, New York.

McGregor A., McConnachie, M.(1995) "Social Exclusion, Urban Regeneration and Economic Reintegration", Urban Studies, Vol:32, No.10, pp.1587-1600.

Mingione, E., 1994, "The New Urban Poverty, and the Underclass, Introduction, International Journal of Urban and Regional Research, vol: 17, s.324-326.

Oliver, Q.(1995)"Democracy's New Associations", Democratic Dialogue: Social Exclusion, Social Inclusion (Report no:2).

Sönmez Özbek, İ., (2001) "Yapısal Dönüşümler Sürecinde Toplumsal Dışlanmışlıkların Oluşumu-İzmir Kent Merkezi Geçiş Alanı Örneği", Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir (yayınlanmamış doktora tezi).

Sibley, D.(1997) "Geographies of Exclusion" Routledge, NewYork.

Silyer, H. (1995) "Fighting Social Exclusion," Democratic Dialogue: Social Exclusion, Social Inclusion (Report no: 2).

Şengül, T. (2000), "Sosyal Adalet, Kent Mekanı ve Küreselleşme", 23.Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi yayını.

Teague P., Wilson, R., "Towards an Inclusive Society". Democratic Dialogue: Social Exclusion, Social Inclusion (Report no: 2).

Wilson, W. J. (1996) "The Truly Disadvantaged: The Hidden Agenda", Urban Theory, ed: Susan Fainstein, Scott Campbell, Blackwell, London.

Rapor

Democratic Dialogue: Social Exclusion, Social Inclusion (Report no:2)

"Summary of Main Reccomendations."

Report by Social Exclusion Unit, UK., 2000, "National Strategy for Neighborhood Renewal: a framework for consultation"

Cumhuriyet, 6 Mart 2002

Plancıların toplumsal sorunlara müdahale etme gibi bir rolleri varsa, o zaman bu oluşumlara politika planlaması çerçevesinde müdahale edebilme yetisini kazanmalıdırlar...

Harita Tahditlerinin İmar Planlamada Yeri ve Önemi

Şehir Plancısı

Mehmet Ali AÇIKALIN

Bilindiği gibi, ülkemizdeki planlama pratiği ve imar mevzuatı kapsamında elde edilen imar planları, halihazır haritalar üzerine hazırlanmaktadır. Haritasız imar planı hazırlanması mümkün değildir. Harita ve imar planları bazı istisnalar dışında esas olarak belediye örgütlenmesi olan yerleşmeler için yapılmakla beraber, gerekli görüldüğü hallerde köy ve mezralar için de yapılabilmektedir.

Halihazır harita ile imar planı bir planlama bütünü oluşturur. Bu bütünün ayrılmaz ögesi olan haritanın anlamının, amaçlarının ve gerekliliğinin bu bütün içinde ele alınması gereklidir.

TANIMLAR

Planlama, İmar Planı

Genel anlamda planlama, geleceğe yönelik kararlar zincirinden oluşan bir süreçtir. Kent planlamanın sadece fiziksel aşaması olarak adlandırabileceğimiz "imar planlama", toplumsal ve ekonomik gereksinimler gözönünde bulundularak, yerleşmelerin fiziksel gelişmelerinin imar mevzuatı çerçevesinde biçimlendirilmesine yön veren bir planlama alanıdır.

İmar planlama süreci şu aşamalardan oluşmaktadır.

1. Amacın belirlenmesi,
2. Bilgi toplama - araştırma,
3. Toplanan bilgilerin ve yapılan araştırmaların değerlendirilmesi, hedeflerin belirlenmesi,
4. Kararların oluşumu, tasarım ve planın elde edilmesi, onanması,
5. Planın uygulanması.

Bu aşamalar, "1.Araştırma/Değerlendirme, 2.Tasarım, 3.Uygulama" olarak genellenebilmektedir. Ancak ülkemiz planlama pratiğinde uygulama etabı, topluca veya bölgeler halinde bir programa dayalı olarak her zaman yapılmadığı veya gereksinmeye/ zorunluluğa göre zamana bırakıldığı için, imar planı elde etme süreci olarak "1.Araştırma/Değerlendirme, 2.Tasarım, 3.Onama" aşamalarından söz etmek mümkündür.

Halihazır harita ise, bu etaplardan önce yapılan, süreç içinde araştırma etabının başında gelen bir çalışmadır.

Bu etaplar sonucu elde edilen imar planı ise; bir yerleşmede gelecekte oluşacak nüfusun çalışma, barınma, ulaşım ve eğlenme gereksinmelerine cevap verecek şekilde yerleşme arazilerinin kullanılış biçimlerini ve bölgelerini gösteren, kentsel büyümeleri düzene bağlayan ve uyulması zorunlu olan hukuksal belgedir.

Harita, Harita Tahdidi

Haritalar bir alanın halihazırda görülebilen doğal-yapay ve topografik vb. her türlü ayrıntılarını ve toprak kullanımını belirli bir ölçekte küçültülmüş olarak gösteren belgelerdir.

Halihazır haritaların temel amacı, üzerlerine çizilecek imar planlarına ve imar uygulamalarına bir taban oluşturmasıdır. Harita ile teknik altyapı tesis projelerinin hazırlanması ve uygulanmasına altlık oluşturması amaçları da güdülmektedir. Kısaca, belde içi kamusal hizmetlerin planlanması, projeye bağlanması, uygulanması halihazır haritaların temel amaçları olmaktadır.

İmar planı elde etme işinin karara bağlanmasını takiben, halihazır haritaların yapılmasına esas olmak üzere, haritası yapılacak alanların, arazi görülerek ve ayrıntıda incelenerek, sınırlarının belirlenmesi işlemine de "harita tahdidi" denilmektedir.

Harita tahdit sürecinin imar planlamadaki yerinin ve öneminin anlaşılabilmesi için, harita olgusunun nasıl geliştirildiğine ve bugün hangi noktaya geldiğine, tarihsel süreç içinde bakmakta yarar vardır.

HARİTA VE İMAR PLANLAMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİ VE TARİHÇE

İmar Planlama

Ülkemizde Cumhuriyet öncesi dönemlerden günümüze kadar çıkarılan ilgili yasalarla belediyelere diğer görevlerle birlikte halihazır harita ve imar planı yaptırma görevi de verilmiştir.

Aslında belediyeler imar planı yaptırma zorunluluğu yönünden çeşitli evreler geçirmiştir. Her belediye her zaman plan yaptırmakla zorunlu tutulmamıştır.

Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Dönem

Cumhuriyet'ten önce 1882'de çıkarılmış olan Ebniye (binalar) Kanunu, plandan çok binalarla ilgili bir yasadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ilk imar çalışması, Kurtuluş Savaşından sonra 1924'te İzmir'de yapılan mevzi imar planıdır. Fakat asıl yoğunluğun Ankara'nın imarı için yapılan çalışmalarla başladığını görmekteyiz. 1928 yılında başkent Ankara'da bir İmar Müdürlüğü kurulmuş ve kent için imar planını yaptırma görevi bu müdürlüğe verilmiştir. Daha sonra 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu bütün belediyelerin imar planlarını yaptırmalarını zorunlu saymıştır. Yine aynı tarihte çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, bu zorunluluk kapsamını nüfusu 20 000 den fazla olan belediyelerle sınırlandırmış ve daha küçük belediyelerin, ancak nüfusları hızlı arttığı takdirde plan yaptırma zorunluluğunu öngörmüştür.

1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ise belediyelerin imarı ile ilgili ilk yasal düzenlemedir ve bütün belediyelerin halihazır harita ve imar planlarını yaptırmaları konusunda kesin zorunluluk getirmiştir. Bu yasanın hemen arkasından Belediyeler Bankası

kurulmuş, bu banka 1945'te İller Bankası'na dönüştürülmüştür.

1935 yılında Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı) bünyesinde, ilgili bakanlık ve Belediyeler Bankası temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan "Belediyeler İmar Heyeti" ilk kez, resmi bir kuruluş olarak harita ve imar planı yapımına başlamış ve yürütmüştür.

Belediye Yapı ve Yollar Kanunu 24 yıl yürürlükte kaldığı halde, harita ve plan yaptırma zorunluluk ilkesi tam olarak uygulanamamıştır. Yapılan planlar da "yaplardan ve yollardan oluşan bir kent" anlayışına dayandıkları için hızlı kentleşmeden doğan gereksinimlere cevap vermekten uzak kalmışlardır.

1950 – 1985 Dönemi

Ülkemizde 1950 yılından itibaren ulaşım olanaklarının artması, hızlı kentleşme olgusu ve kır-kent dengesindeki değişimler giderek yeni bir yasal düzenlemeyi gerekli kılmış ve 1956 da 6785 sayılı İmar Kanunu çıkarılmış, 1958'de de İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur.

1956'da yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Kanunu, koşullara göre daha gelişmiş bir yasa olarak, halihazır harita ve plan yaptırma zorunlulukları yönünden farklı bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre nüfusu 5000'i geçen belediyeler halihazır harita ve imar planı yaptırmak zorunda tutulmuş, daha az nüfuslu belediyelerin ise "yol ve istikamet planı" yapmakla yetinebilecekleri öngörülmüş, ancak bütçeleri çerçevesinde belediye meclislerinin kararı ile, imar planı yaptırma olanağı da sağlanmıştır.

Halihazır harita ve imar planı yaptırma zorunluluğu yönünden 1972 yılında bir başka döneme geçilmiştir. 6785 sayılı yasadaki 1605 sayılı yasa ile değişiklikler yapılmış ve minimum nüfus sınırlaması 10 000'e çıkarılarak, nüfus koşuluna bakılmaksızın il olan yerleşmelerin harita ve imar planlarını yaptırmaları ile nüfusu 10.000-5000 arasındaki belediyelerin ve bu koşula bakılmaksızın ilçelerin yol - istikamet planlarını yaptırmaları zorunlu kılınmıştır.

6785/1605 sayılı imar yasının yürürlükte kaldığı 28 yıl içinde nüfus ölçütlerine bakılmaksızın tüm belediyeler imar planı yaptırmayı hedeflemiş, yol-istikamet planları ise sadece yol esasına dayandıkları için pek yapılmamış, yapılanların sayıları da birkaçı geçmemiştir.

Buraya kadar özetlenen ve çeşitli dönemlerde yürürlükte kalan yasalar çerçevesinde hazırla-

...haritası yapılacak alanların, arazi görülerek ve ayrıntıda incelenerek, sınırlarının belirlenmesi işlemine de "harita tahdidi" denilmektedir.

nan halihazır harita ve imar planlarının onama makamları, söz konusu dönemlerdeki bakanlıklardır, (Nafia Vekaleti, İmar ve İskan Bakanlığı ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı).

1985 Sonrası Dönem

1985 yılında imar mevzuatında büyük değişiklikler yapılarak yeni bir dönem başlatılmıştır. 1985 yılında yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Yasası ile yapılan en önemli değişiklik; halihazır harita ve plan yapma, yaptırma ve onama yetkilerinin yerel yönetimlere (belediyelere) ve valiliklere devredilmesidir.

Yasanın "imar planlarıyla ilgili esaslar" başlıklı 7. maddesinde halihazır harita ve imar planlarının yapılmasında uyulması gereken konular yeniden açıklanmış ve haritası bulunmayan yerleşmelerin haritalarının belediyelerce veya valiliklerce yapılacağı veya yaptırılacağı ve onama makamlarının da belediyeler veya valilikler olduğu hükme bağlanmıştır. Yine aynı yasa maddesinde, son nüfus sayımında 10 000'i aşan ve imar planı bulunmayan yerleşmelerin imar planlarını yaptırmaları gerektiği, nüfusu 10 000'in altında kalan yerleşmelerde ise bunun belediye meclislerinin kararına bağlı olduğu da belirtilmiştir.

Yasa ile "yol istikamet planları" da tamamen devreden çıkarılmıştır.

Haritalama

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Tarihi perspektif içinde ülkemizde harita yapımlarına bakıldığında, tarihimizde ilk belgesel haritanın denizci Piri Reis tarafından yapılan deniz haritası olduğu görülüyor. Çağdaş anlamda haritacılık ise, batılı bir uzman tarafından 1842'de doğu bölgelerimizde yapılan 6 paftalık harita ile başlamıştır.

Harita ile ilgili ilk resmi girişimler Osmanlı Dönemi'nin son yıllarına rastlamaktadır. Meşrutiyet'ten hemen sonra Genel Kurmay'a bağlı olarak kurulan "Harita Heyeti" 1925'de "Harita Genel Müdürlüğü" olarak örgütlenmiş, askeri ve sivil amaçlarla kullanılan çeşitli ölçeklerde memleket haritalarının yapımını gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Ülkemizde, 1/500, 1/1000 ve 1/2000 olmak üzere büyük ölçekli haritaların yapılmasına ilişkin ilk resmi girişimler ise Cumhuriyet Dönemi'nde olmuş ve 1933 yılında çıkarılan Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile, halihazır harita yapımına

ilişkin resmi ve özel sektörün oluşumuna ve gelişimine zemin hazırlanmıştır. Bu yasa ile, şehir ve kasabaların yerleşik (meskun) alanlarının 1/500, yerleşik olmayan alanlarının 1/2000 ve 1/1000 ölçekli haritalarının belediyelerce yapımı öngörülmüştür. Ancak belediyelerin teknik eleman ve mali kaynak yetersizlikleri dikkate alınarak, bu görev 1933 yılında kurulan Belediyeler Bankası'na verilmiştir. Harita yapım işine daha sonra Belediyeler İmar Heyeti ve İller Bankası ile devam edilmiştir.

1956 yılına kadar, çeşitli dönemlerde yapılan haritalar cephe haritalarıdır. Kısıtlı olan bu haritalar eşyükselti eğrileri (münhanileri) ve kodları olan, sadece yollarla binaların cephe hatlarını gösteren, derinlik, mülkiyet ve diğer fiziksel elemanları göstermeyen haritalardır. Bu haritalar orjinal olarak alüminyum plakalar üzerine hazırlanmakta ve sonra muşambaya veya mumlu kağıda kopya edilmektedir.

1956 - 1983 Dönemi

1956 yılında 6785 sayılı İmar Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte, haritalarda cephe ölçü esasından vazgeçilerek, tüm köşe ve desenlerin ölçülerini kapsayan ve halihazır durumu tam olarak gösteren bugünkü haritalama sistemine geçilmiştir.

Bu yasa ile birlikte haritası yapılacak alanların baştan belirlenmesi ve harita yapım teknikleri ilk kez yasal bir belgeye dayandırılmış, "harita tahdit" kavramı devreye girmiş ve 1958 yılında "Şehir ve Kasabaların Halihazır haritalarının Yapılmasına Ait Umumi Talimatname" ile "Teknik Şartname" çıkarılmıştır.

Bu talimatname ve şartnameye göre, belirli bir yerleşmenin harita sınırları o yerleşmenin en büyük mülki amirinin başkanlığında kurulacak bir imar komisyonu tarafından arazide saptanacaktır. Komisyon; şu üyelerden oluşmak zorundadır;

- Belediye başkanı,
- İl bayındırlık müdürü,
- Belediye fen işleri müdürü,
- Belediye doktoru,
- İmar ve İskan Bakanlığı'ndan görevlendirilecek şehircilik uzmanı ve jeolog,
- İş yapacak veya yaptıracak kurum temsilcisi olarak harita mühendisi / teknik eleman.

Komisyon hazırlayacağı rapora, harita tahdidini gösteren bir krokiyi de ekleyecektir. Haritaların ölçeği 1/2000 - 1/1000 ölçekler aralığında değişmektedir.

1974'de talimatname ve şartnamede bazı değişiklikler yapılarak, "1/2500 ve Daha Büyük Ölçekli Harita ve Planların Yapılmasına Ait Teknik Yönetmelik" çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte bir öncekinden farklı olarak, haritaların 1/2500-1/1000 ölçeklerde yapılması, harita yapım ihtiyaçlarını karşılama ve işin tekniği yönünden ülke bütününde olmak üzere haritası yapılacak alanların gruplandırılması ve komisyon üye sayısında teknik ilgililer dışında azaltma yapılması öngörülmüştür. Gruplamada yerleşim arazileri; 1-gelecekteki nüfuslarına, 2-köy-kasaba, kent veya metropoliten alan oluşlarına, 3-verimli tarım topraklarına, 4-tarih, turizm yönünden özellik göstermelerine ve 5-orman alanlarına göre 5 gruba ayrılmıştır. Ayrıca önem sırasına göre 1. gruptan 5. gruba kadar harita yapımında süre ve ekonomik tasarruf açısından azalan teknik hassaslık dereceleri de belirlenmiştir.

Bu dönemde, harita sınırlarının belirlenmesi ve harita yapımı yasaya göre İmar ve İskan Bakanlığı'nın görevidir. Bu nedenle komisyona katılan teknik üyelerden şehircilik uzmanı ve harita mühendisi bu bakanlık adına görev yapmıştır.

6785 sayılı yasaya dayalı olan bu yönetmelik 3194 sayılı İmar Kanunu'nun çıktığı 1985 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre içinde, pratik olarak arazi gruplamaları, tahdit yerel incelemeleri sırasında yapılabilmıştır.

Dönemin sonlarına doğru, harita tahditlerine azalan komisyon üyeleriyle devam edilmeye başlanmış ancak komisyonda belediye ilgilileri ve harita mühendisiyle birlikte mutlaka şehir plancısı/shircilik uzmanı ve jeoloji mühendisi bulunmuştur.

Görüldüğü üzere, dönem içinde halihazır harita yapımlarında, imar planlamada olduğu gibi sürekli araştırma söz konusu olmuş ve olumlu sonuçlar alınmıştır.

1983 Sonrası Dönem

Ancak, bu kez 1983 yılından itibaren kamu kesiminde ve özel kesimde 1992-1993 dönemi hariç harita tahditleri, sadece belediye ve şahıs isteklerini karşılama biçiminde yürütülmüştür.

1985 yılında yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile, anılan yönetmelik de yürürlükten kalktığı için tahditlerin ilgili komisyonlarca yapılmasına ilişkin yasal dayanak devreden çıkmıştır. Ayrıca halihazır harita ve imar planı elde etme konusunda yetkilerin belediyelere ve valiliklere devredilmesiyle birlikte, kamu kesiminde olduğu

kadar özel kesimde de oluşan yoğun taleplerle hiç bir araştırmaya dayanmayan harita alımları devam etmiştir.

1988'de 3045 sayılı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuruluş Kanunu ile 3402 sayılı Kadastro Kanununa dayalı "Büyük Ölçekli Haritaların Yapım Yönetmeliği" yeni bir yönetmelik olarak çıkarılmışsa da, bu yönetmelikte de komisyon kurulmasına ve ön araştırmaya yönelik hükümlere yer verilmemiştir.

Yine konuya ilişkin olarak, 3621-3830 sayılı Kıyı Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelikte, yasa kapsamına giren alanlarda yapılacak halihazır haritaya ilişkin bazı ölçütler getirilmiştir. Buna göre onaylı kıyı-kenar çizgisi ve haritası bulunmayan yerlerde kıyı-kenar çizgisinin tespit edilebilmesi için olası kıyı-kenar çizgisinden itibaren kara yönünde en az 200 m.lik alanı içeren haritanın yapılması zorunlu tutulmuştur.

Açıklanan bu yasal boşluk süresinde, yaptırılan halihazır haritaların tahdit çalışmalarına şehir plancısı hatta zaman zaman jeoloji mühendisleri katılmadığı için temel şehircilik konularına ve zeminle ilgili sakıncalara bakılmadan harita alanlarının geniş tutulduğu, yanlış yönlerde alındığı, bazen dar tutulduğu, mevcut harita ve imar planlarıyla yeterli ilişkinin kurulmadığı gibi sakıncalar giderek büyük boyutlara ulaşmıştır.

HARİTA TAHDİTLERİNİN PLANLAMADA YERİ, ÖNEMİ VE SORUNLAR

Harita tahditlerinin komisyonsuz veya şehir plancısının bulunmadığı ortamlarda sürdüğü son 15 yılda jeolojik, topoğrafik, taşkın, sulama ve verimli tarım alanları içermesi gibi çeşitli sakıncalar nedeniyle, planlanması mümkün olmayan alanların da harita kapsamına alındığı, doğal ve yapay eşiklerin dikkate alınmadığı; yerleşmenin gelecekte ulaşabileceği maksimum nüfus, içe-dışa göç hareketleri, sosyal ve ekonomik girdi ve yatırımlar, gelişme potansiyelleri ve yönleri gibi şehircilikle ilgili temel konulara bakılmadığı; olası yerleşme makroformunun gözlenmediği gibi nedenlerle rasyonel harita alanı belirlemeleri yapılamamaktadır.

Farklı alan temsilcilerinden oluşan komisyonların amacı ise, yerleşmelerin bu tür sosyal-ekonomik ve fiziksel yapılarının çok yönlü çözümlenmelerini sağlamak ve harita tahditlerini gerçekçi araştırma ve kestirime dayandırmaktır.

...yasal boşluk süresinde, yaptırılan halihazır haritaların tahdit çalışmalarına şehir plancısı hatta zaman zaman jeoloji mühendisleri katılmadığı için temel şehircilik konularına ve zeminle ilgili sakıncalara bakılmadan harita alanlarının geniş tutulduğu, yanlış yönlerde alındığı, bazen dar tutulduğu, mevcut harita ve imar planlarıyla yeterli ilişkinin kurulmadığı gibi sakıncalar giderek büyük boyutlara ulaşmıştır.

...planlamanın ekonomik boyutunun yani "maliyet-fayda" ilkesinin sürekli gözönünde bulundurulması gereklidir. Harita yapımının da bu ilke kapsamında değerlendirilmesi ve bu nedenle gereksiz büyüklükte harita alımlarına gidilmesi de başta gelen planlama koşullarındandır.

Bir karar organı olan "harita tahdit komisyonları" içinde esas karar yetkisini şehir plancıları yüklenmekte ve komisyon başkanı sıfatını taşımaktadırlar. Şehir plancıları, komisyon içindeki diğer üyelerin kendi alanlarına ilişkin inceleme ve görüşlerini alıp, bunları şehircilikle, ilgili kendi saptamalarıyla birleştirerek, haritası alınacak alanın büyüklüğünü ve yaklaşık sınırlarını tanımlama durumundadırlar.

Bağımsız bir süreç olmayan halihazır harita, imar planlamanın ayrılmaz bir ögesi ve ön koşulu olduğu için, maliyetinin genel planlama maliyetleri içinde değerlendirilmesi gereklidir.

Aslında haritanın elde edilme sürecinde, planlamada olduğu gibi bir kararlar dizisi ve tasarlama söz konusudur ve bunların sonucunda imar planlamasına esas olacak harita alanı tespit edilebilecektir. Bu görev de büyük ölçüde şehir plancısına düşmektedir.

Halihazır harita yapım süreci de kendi içinde şu etaplardan oluşmaktadır;

- Amaç ve hedeflerin belirlenmesi,
- Harita alanının saptanması (harita tahdidi),
- Haritanın yapımı,
- Onama.

Bu etaplardan "amaç ve hedeflerin belirlenmesi" planlamanın genel amaç ve hedeflerine denk düşebilen veya bunların temelini oluşturabilecek bir çalışma olmalıdır.

Planlamanın temel özelliklerinden birisi de minimum maliyetle maksimum faydayı sağlayan optimum çözümlere ulaşmaktır. Bu optimizasyon içinde planlamanın ekonomik boyutunun yani "maliyet-fayda" ilkesinin sürekli gözönünde bulundurulması gereklidir. Harita yapımının da bu ilke kapsamında değerlendirilmesi ve bu nedenle gereksiz büyüklükte harita alımlarına gidilmemesi de başta gelen planlama koşullarındandır.

Harita alımlarının; planlama sistemi içinde bir araç olması gerekirken, günümüz koşulları içinde bir amaç olmaya başladığı ve planlama ana hedeflerinin önüne geçme eğilimi gösterdiği ve bunun sonucu olarak savurgan bir tutum içine girildiği görülmektedir. Gereğinden fazla alınan haritalar hiç bir işe yaramadıkları gibi planlama ve kentsel hizmet maliyetlerinin yüksek olmasına, ayrıca kaynak kaybına sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra harita fazlalığının, doşaylı olarak başka sakıncaları da vardır. Örneğin;

1. Yerel yönetim ilgililerine ve yerleşmede yaşayanlara, haritası bulunan alanlarda mutlaka plan yapılacağına ilişkin yanlış bir yaklaşım verilmesine ve yanlış yapılaşma taleplerinin oluşmasına,

2. Yersiz arsa stoklaması ve spekülasyonlarla yerleşmenin doğal ve gerekli olan gelişmesinin çarpıtılmasına ve yanlış yerleşme makroformuna,

3. Kaçak yapılaşma ile trafik ve çevre sorunlarının yaratılmasına ve düşük nitelikli konut ve kamu hizmetlerine sebep olabileceği de söylenebilir.

Harita yapım sektöründeki iş ve maliyet hacminin büyük boyutlara ulaşmasının; son zamanlarda yeni kurulan belediye sayısındaki sürekli artışlar ve bunların imar planı yaptırma taleplerinden kaynaklandığı da bilinen bir gerçek olmakla birlikte, imar planlama ile harita arasında eşgüdüm kurulmaması ve serbestlik içinde harita kapsamının geniş tutulması da önemli bir faktördür.

Halihazır haritaların, planlamayla olan eşgüdümünün gözden kaçırılması ve gereğinden büyük tutulmasının nedenleri şöyle sıralanabilir;

1. Yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi,
2. Kamuda, 2001 yılı sonuna kadar olan programlı işlerin Belediyeler Fonu'ndan karşılanması ve belediyelerce kendi öz kaynakları söz konusu olmayacağı için rahat davranılması, (2002 yılı başında fonlar kaldırılmıştır),
3. Çoğu kez toplum ve kamu yararını ihmal eden aceleci imar hareketleri,
4. Farklı çıkar baskıları,
5. Yasa, yönetmelik, bilim ve tekniğe aykırı kararlar,
6. Denetim mekanizmasının olmaması.

Aslında yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi demokrasi ve şehircilikteki "planların yerinde yapılması" ilkesi açısından oldukça önemli bir adımdır. Ancak yerel yönetimlerin bu yetkiyi kullanırken yeterli teknik örgütlenme ve bilgidен yoksun olmaları yukarıda sayılan sakıncaları doğurabilmektedir.

Diğer yönden, kullanılmayan haritaların uzun süre korunamadıkları, zamanla halihazır durumu gösterme özelliklerini yitirdikleri de görülmekte, gereğinde yeniden yapılmaları söz konusu olmaktadır. Kullanılmayan haritaların uzun dönemde özelliklerini yitirmeleri şu noktalara bağlanabilir;

1. Araziye sabitlenen poligon, nirengi, RS gibi harita tesislerinin zamanla yok oluşu,

2. Doğal afetlerle oluşan arazi değişiklikleri,
3. Kaçak yapılaşma,
4. Karayolu, demiryolu, sulama kanalları vb. gibi kamu yatırımları.

Öte yandan halihazır haritalar bir kez yapıldıktan sonra bitmiş sayılmamalıdır. Önemli olan, değişmelerin, gelişmelerin sürekli işlenmesiyle haritanın güncelliğinin korunmasıdır. Bu, hem planlama çalışmalarının devingenliğini, hem de kentsel gelişmeleri değerlendirmeyi sağlayabilecektir. Aksi takdirde harita kent dinamiğine ayak uyduramamış ve görevini yitiren bir belge durumuna düşmüş olabilecektir. Ayrıca amacına ulaşmayan haritanın bir anlamı olduğu da söylenemez.

Bu genel değerlendirmelerden sonra şu sonuçlara varılmaktadır;

SONUÇ

1. Halihazır harita imar planı için mutlak gerekliliktir, ancak haritanın yapılmış olması plan yapılmasını gerektiremez ve yeterli koşulu oluşturamaz.
2. Harita tahditleri komisyonlarca yapılmalı ve komisyonlarda yerel yönetim ilgilileri ve harita mühendisiyle birlikte mutlaka şehir plancısı ve jeoloji mühendisi bulunmalıdır.
3. Komisyon bir karar organıdır. Komisyon yönetimi ve komisyon içinde şehircilikle ilgili araştırma görevi ve belirleyici karar yetkisi şehir plancısında bulunmalıdır.
4. Komisyonların gerekliliği ve oluşumu yasal çerçeveye oturtulmalı ve zorunluluğu öngörülmalıdır.
5. Komisyon üyeleri arasında iyi bir eşgüdümün oluşturulması ve üyelerin uzmanlık görüşlerinin hassasiyetle dikkate alınması gerekir.
6. Planlama etaplarının onama hariç hepsinde güncel halihazır haritaya gereklilik vardır. Plana olduğu kadar, DSI, karayolu, enerji nakil hattı, tarım ve orman alanları, jeolojik etüd, arazi kullanımı ve sentez gibi planın ön çalışmalarına da esastır. Harita alanları ön çalışmaların rahatlıkla yürütülebilmesini sağlayacak biçimde de belirlenmelidir.
7. Harita tahditlerinde önemli olan gerekli ve uygun alanların seçilmesidir. Ancak bunu yaparken varsa yakınlarda bulunan doğal ve yapay eşiklerin de harita kapsamına alınması hem ön çalışmalar hem de planlama çalışmaları açısından

yararlı olabilecektir (eğim, tepe, dere, kayalık, ağaçlık, karayolu, DSI, vb.).

8. Tahdit işleminde öncelikle yerleşmeye açılacak alanların haritalarının yapılması da temel ilke olmalıdır. Gereğinden fazla harita alımlarının bir yararı olmadığı gibi, planlama maliyetlerinin yüksek olmasına ve çeşitli yerleşme sorunlarına neden olabilmektedir.

9. Alanların büyük boyutlara ulaşmasının gerekli olması durumunda; olası planlama etapları ile öncelikler gözetilerek haritanın etaplar halinde yapılması öngörülebilir.

10. Harita alanı, planlama aşamasında seçenekli plan üretimini sağlayabilecek biçimde de tespit edilebilmelidir.

11. Harita yenilemelerinde bir önceki harita büyüklüğünün altına inilmemesi uygun olabilir.

12. Harita tahdidi, sosyal-ekonomik değerlendirmelerden başka en az aşağıdaki koşulların harita üzerinde belirlenebilmesini hedef almaktadır;

- Arazinin fiziksel koşulları,
- Arazinin jeolojik koşulları,
- Fiziksel planlamayı rahatlıkla mümkün kılabilecek genişlikte ve yönde seçilmiş yeterli alan.

13. Harita tahdidinden önce şu çalışmalar yapılmalıdır;

- Ne tür planlama çalışmasının yapılacağına dair amacın saptanması,
- Bu amaca uygun olarak nüfus projeksiyonunu elde edilmesi,
- Yerleşmeye ait halihazır harita ve imar planı durumlarına bakılması, mevcut olmaları halinde bunlara ait mekansal ve mekansal olmayan bilgilerin toplanması,
- Varsa bölgesel ve çevresel üst düzey planların veya kararların ve 1/25000 ölçekli harita üzerinde çevresel ilişkilerin irdelenmesi gerekir.

14. Yerel incelemelerde ise şu çalışmalar yapılmalıdır;

- Varsa mevcut plan ana kararlarının ve gelişme yönlerinin gerçekleşme durumlarına, planın sorumlu noktalarına, yeni gelişme eğilimlerine ve yönlerine, çevre ilişkilerine, önemli yatırım kararlarına bakılmalı ve yerel istekler irdelenmelidir.
- Planlamayı etkileyebileceği belirlenmiş alanlarla, gerçekleştirilmiş sosyal-ekonomik altyapılar, bunlara ilişkin plan-projeler tespit edilmelidir.

...halihazır haritalar bir kez yapıldıktan sonra bitmiş sayılmamalıdır. Önemli olan, değişmelerin, gelişmelerin sürekli işlenmesiyle haritanın güncelliğinin korunmasıdır. Bu, hem planlama çalışmalarının devingenliğini, hem de kentsel gelişmeleri değerlendirmeyi sağlayabilecektir.

• Alanın kısıtlayıcı, zorlayıcı jeolojik ve fiziksel koşulları belirlenmelidir.

• Bu genel değerlendirmelerden sonra belirlenecek gross veya ortalama brüt yoğunluk ile nüfus projeksiyonundan yararlanılarak minimum alan gereksinimi ortaya çıkarılmalıdır.

• Ancak olası gelişmeler, doğal-yapay fiziki eşikler ile sakıncalı alanlar dikkate alınarak, alan tespitinde bir miktar esnek davranılmalı ve minimum gereksinim uygun oranda büyütülerek, kesin alan saptanmalıdır. Bu şekilde bir harita alın planlama aşamasında plançıyla araziye kolay tanıma olasılığını da sağlayacaktır.

• Amaç sadece ilave harita alımı ise mevcut haritanın durumuna da bakılmalıdır. Yetersiz veya eskimiş olması durumunda, ilave planın mevcut planla bütünleştirilebilmesi için gerekirse mevcut haritanın revizyonunun ya da tüm haritanın yenilenmesinin öngörülmesi de mümkündür.

HARİTA TAHDİT FORMLARI

Harita tahditleri için, bu yazı ile birlikte geliştirilmiş olan ve yazı ekinde bulunan "Harita Tahdit ve Ön Çalışma Bilgi Formu" ve "Harita Tahdit Jeoloji Formu" tahdit işlemi yönlendirici ve sonuca ulaştırıcı bir yöntemle hazırlanmıştır.

Formlarda karar vermeye götürücü bilgilerle beraber, planlama aşamasında gerekli olan ön bilgilerin toplanması da hedeflenmiştir. Bilindiği gibi planlamada rasyonel kararların üretilebilmesi için mümkün olduğunca fazla bilgi toplanması yararlı olmaktadır. Bu bakımdan bazı bilgilerin önceden alınmış olması imar planlama ön çalışmalarını kolaylaştırdığı gibi hazırlık süresini de kısaltabilmektedir.

Aslında adından da anlaşılacağı gibi, formlar harita tahdidinin yanında planlamaya ilişkin bazı ön bilgi araştırmalarını da içermektedir. Toplanan bilgiler harita tahdidi için gerekli olduğu kadar planlamaya geçildiğinde ön çalışmalarda da yararlı olmaktadır. Söz konusu ön çalışmaları kolaylaştırmak için hiç değilse harita tahdidi nedeniyle yerleşmede şehircilik açısından yapılan ilk incelemede planlamayı etkileyebilecek mevcut ve olası her türlü olgu ve faktörün elde edilmesi / bilinmesi amaçlanmıştır.

Bilindiği gibi, hangi tarafca yapılırsa veya yaptırılırsa yapılsın, imar planlarının hazırlanmasında imar yasası ve ilgili yönetmeliklerine ve İller

Bankasınca bu amaçla hazırlanan "Tıp Sözleşme ve Teknik Şartlaşma" ya uyulması zorunludur. Bu nedenle, anılan şartname ve ilgili yönetmelik kapsamında en az beş kurumdan, gerekirse ilave olarak diğer kurumlardan etüt ve görüşlerinin alınması zorunludur.

Planlama öncesi etüt ve görüşlerinin alınması zorunlu olan beş kurum şunlardır:

1. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
2. Karayolları Genel Müdürlüğü
3. TEDAŞ Genel Müdürlüğü (mülga TEK)
4. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
5. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü

Bunlardan başka gerekiyorsa (varsa) ilave olarak etüt ve görüşü alınacak diğer kurumlar şunlardır:

1. Orman Genel Müdürlüğü
2. Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü
3. Milli Savunma Bakanlığı
4. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
5. BOTAŞ
6. Kıyı kenarı için valilikler
7. Türkiye Taş Kömürü Genel Müdürlüğü
8. Turizm Bakanlığı
9. Devlet Limanlar ve Havameydanları İşletmeleri Genel Müdürlüğü
10. Milli Parklar Genel Müdürlüğü
11. Maden Teknik Araştırma Genel Müdürlüğü
12. Güney Anadolu Kalkanma Projesi Başkanlığı
13. Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı
14. vb.

Bu kurumlara ilgili mevcut oluşum, yatırım, planlama - projelendirme ve düşünce gibi olgular varsa bunların harita tahdidi aşamasında (formun C bölümünde) saptanmış olması; hem haritası yapılacak alanın sınırlarının belirlenmesinde ve sonra imar planının ihale öncesi yapılan ön çalışmalarında (kurum görüşlerinin alınmasında), hem de planlamanın araştırma ve analitik etütler ile tasarım etaplarında yararlı olmaktadır.

Diğer bir deyişle; haritası alınacak alanın belirlenmesinde birer röper nokta, doğal yada yapay eşikler olarak, harita sınırlarının bu noktalara dayandırılması; veya bunları kısmen kapsamayı; planlama aşamasında yerleşmenin rasyonel çalışmasını ve olası yerleşme makroformunun oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır.

HARİTA TAHDİT VE ÖN ÇALIŞMA BİLGİ FORMU

A.	1.	Yerleşmenin Adı		
B.		TAHDİT ÖNCESİ YAPILACAK ÇALIŞMALAR		
	1.	1/25.000 Ölçekli Harita Pafta No.su		
	2.	Mevcut Harita	VAR []	YOK []
	2.1	Onama Tarihi		
	2.2	Ölçekler, Pafta Adedi		
	2.3	Toplam Alan		
	3.	Yürürlükteki İmar Planı	VAR []	YOK []
	3.1	Onama Tarihi		
	3.2	Ölçekler, Pafta Adedi		
	3.3	Planlama Nüfusu, Yılı, Alanı		
	3.4	Ortalama Gros Yoğunluk (Planlama Nüfusu / Planlama Alanı)		
	3.5	İlave Revizyon Durumu		
	4.	Çevre Düzeni Planı	VAR []	YOK []
	5.	Turizm Alanı / Bölgesi / Merkezi	İÇİNDE []	DIŞINDA []
	6.	Kıyı Yasası Kapsamına Girip Girmedigi	GIRIYOR []	GIRMİYOR []
	7.	Kıyı Kenar Çizgisi	VAR []	YOK []
	8.	Özel Çevre Koruma Bölgesine Girip Girmedigi	GIRIYOR []	GIRMİYOR []
	9.	GAP Bölgesi İçine Girip Girmedigi	GIRIYOR []	GIRMİYOR []
	10.	Tescilli Sit ve Koruma Alanı	VAR []	YOK []
	11.	Verimli Tarım Toprakları Durumu		
	12.	Son Üç Sayım Yılı Nüfusları, Artış Oranları, 20 Yıl Sonraki Nüfus Tahmini	19..... %..... 19..... %.....	19..... %..... 20..... %.....

HARİTA TAHDİT VE ÖN ÇALIŞMA BİLGİ FORMU

C.	YERİNDE YAPILACAK ÇALIŞMALAR			
1.	Genelde			
1.1	Yürürlükteki Plan Ana Kararlarının Gerçekleşme Durumu			
1.2	Yeni Gelişme Yönleri ve Önemli Yatırım Kararları			
2.	Harita Tahdidinde Yapılacak Alanlar :	VAR	YOK	YAPILIYOR: X PROJE AŞAMASINDA : XX
2.1	Kadastro	[]	[]	[]
2.2	Orman Alanı	[]	[]	[]
2.3	Millî Park	[]	[]	[]
2.4	Arkeolojik / Kentsel / Tarihsel / Doğal Sit Alanı (Olmayanı Çiziniz.)	[]	[]	[]
2.5	Eski Eser veya Korumaya Değer Yapı (Tek Yapı Ölçeğinde)	Tescilli [] Tescilsiz []	[]	[]
2.6	Askerî Alanlar	[]	[]	[]
2.7	Liman Tesisleri	[]	[]	[]
2.8	Hava Alanı	[]	[]	[]
2.9	Petrol Boru Hattı	[]	[]	[]
2.10	Doğalgaz Boru Hattı	[]	[]	[]
2.11	TEK Tesisleri ve Enerji Nakil Hattları	[]	[]	[]
2.12	Karayolu	[]	[]	[]
2.13	Demiryolu	[]	[]	[]
2.14	Maden İşletme Alanları	[]	[]	Türü: İşleten Kurum:
2.15	Planlamayı Etkileyebilecek Diğer Tesis ve Alanlar			

PLANLAMA
2002/2-3

HARİTA TAHDİT VE ÖN ÇALIŞMA BİLGİ FORMU

2.16	Sulama Alanları	VAR ☐ YOK ☐ PROJE AŞAMASINDA ☐	D.S.İ. Tesisi..... ☐ Köy Hizm. Tesisi..... ☐ Özel Tesisler..... ☐
2.17	Harita Alım Amacı	Yeni Plan ☐ İlave Plan ☐ Rev. Planı ☐ Mevzi Plan ☐ Koruma Planı ☐	
	Mevzi ve İlave Harita Alım Nedenleri		
2.18	Mevcut Ort. Gross Yoğunluk Tahmini ve Minimum Alan İhtiyacı	Ortalama Gross Yoğunluk:kişi/ha	Minimum :.....ha.
2.19	Tahdit Alanının Nihai Tanımı ve Büyüklüğü		

D.	YERLEŞMEYE İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR	
-----------	---	--

NOT: Bu formlar harita tahdit görevine çıkan şehir plancısı/şehirçilik uzmanı tarafından hazırlanıp imzalandıktan sonra tahdit krokisine eklenecektir.

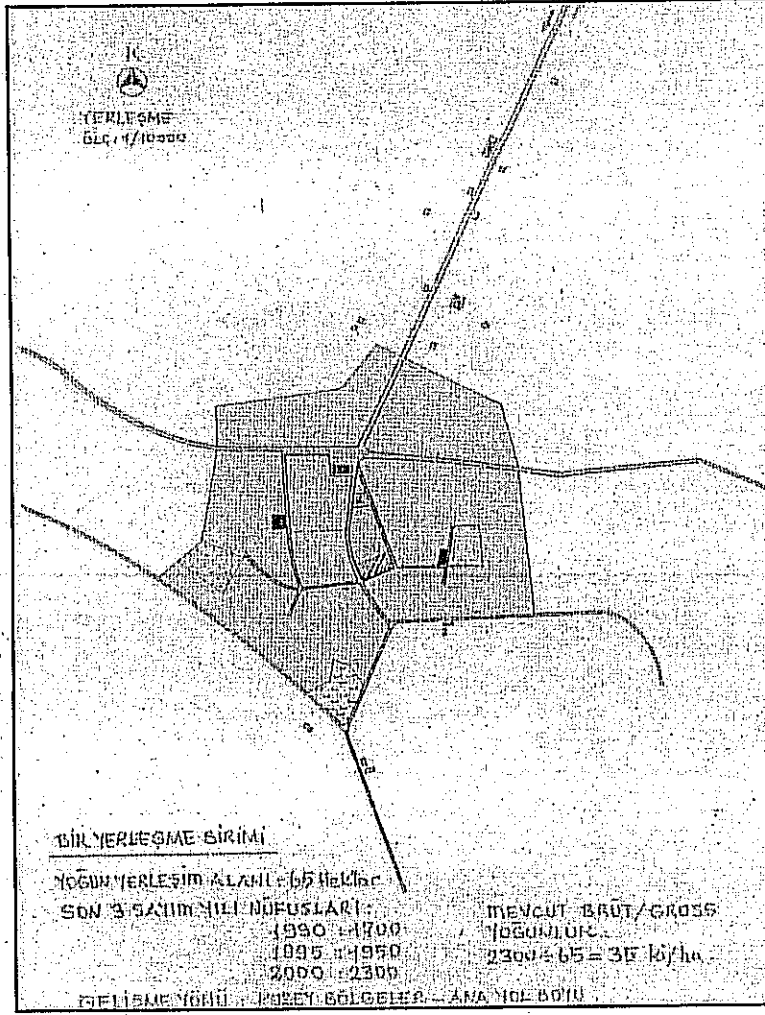
Adı Soyadı :	Tarih :
Ünvanı :	İmza :

HARİTA TAHDİT JEOLOJİ BİLGİ FORMU

A.	Yerleşmenin Adı				
B.	Mevcut Jeolojik Raporlar Tarih, Hazırlayan, Ölçeği, Pafta Adedi (İmar Planlama Dalresi tarafından Merkezde doldurulacaktır.)				
C.	HARİTA TAHDİDİ YAPILACAK ALAN İÇİNDE				
1.	Morfoloji				
2.	İklimoloji ve Jeolojik Özellikler				
3.	Sakıncalı Alanlar	Var	Yok	Var	Yok
3.1	Heyelan			3.5	Taşman
3.2	Taşkın ve Sellenme			3.6	Balıklık
3.3	Kaya Düşmesi			3.7	Yeraltı Suyu (Yaklaşık m. verilecek.)
3.4	Çiğ Düşmesi				
4.	Jeolojik Sakıncalı Alanlar (Yön ve Röper verilerek Lokasyon Tarih)				
5.	Jeolojik Sakıncalı Alanlarda	Var	Yok		
5.1	Afete Maruz Saha Kararı Gerekli Alan				
5.2	Önemli Yerleşime Açılacak Alan				
5.3	Aletsel Elüde Yerleşime Karar Verilecek Alan				
6.	Diğer Önemli Bilgiler				

NOT: Bu form harita tahdit görevine çıkan ve jeolojik elüd yapan Jeoloji Uzmanı tarafından hazırlanıp imzalandıktan sonra Tahdit Krokisine eklenecektir.

Adı Soyadı :	Tarih :
Ünvanı :	İmza :

1. DURUM:

- Yerleşmelerin mevcut haritası ve imar planı yoktur.
 - 1 / 2500 ölçekli harita üzerinden belirlenen sık yerleşim alanı 65 hektardır.
 - Mevcut brüt / gros yoğunluk; $2300 (1990) \div 65 = 35$ kişi / ha.
- Yoğunluk küçük yerleşmelerde "brüt", büyük yerleşmelerde "gros" dur.
- Nüfus Artışları ve Nüfus Artış Oranları:

YIL	NÜFUS	5 YILLIK ARTIŞ	5 YILLIK ARTIŞ ORANI	1 YILLIK ARTIŞ ORANI
1990	1700			
1995	1950	250	% 14.7	% 2.9
2000	2300	350	% 17.9	% 3.6
Ortalama			% 16.3	% 3.25

- "Yıllık Artış Oranı Ortalaması" sabit unsur olarak kabul edilebilir.
- Beşer yıllık projeksiyon nüfusları:

- . 2000 : 2300
- . 2001 : $2300 \times \% 3.25 = 75$; $2300 + 75 = 2375$
- . 2002 : 2452
- . 2005 : 2698
- . 2010 : 3271
- . 2015 : 3838
- . 2020 : 4504

- Mevcut eğilimlerin aynen devam edeceği kabulü ile 2020 yılı için en az alan gereksinimi:
 $4504 \text{ kişi} \div 35 \text{ kişi/ha.} = 129 \text{ hektar'dır.}$

- Ancak bu belirlenecek kesin alan büyüklüğü olmamalıdır, başka etkenlerle (eşiklere göre) büyüyebilir. İmar planı kapsamı ise bu alanın altında kalmaz. Mevcut eşiklerden dolayı, yapılacak harita alanı yaklaşık 200 ha. olarak belirlenebilmektedir. Bunun üzerinde alınacak harita alanının gereksiz olacağı kesindir.

2. DURUM:

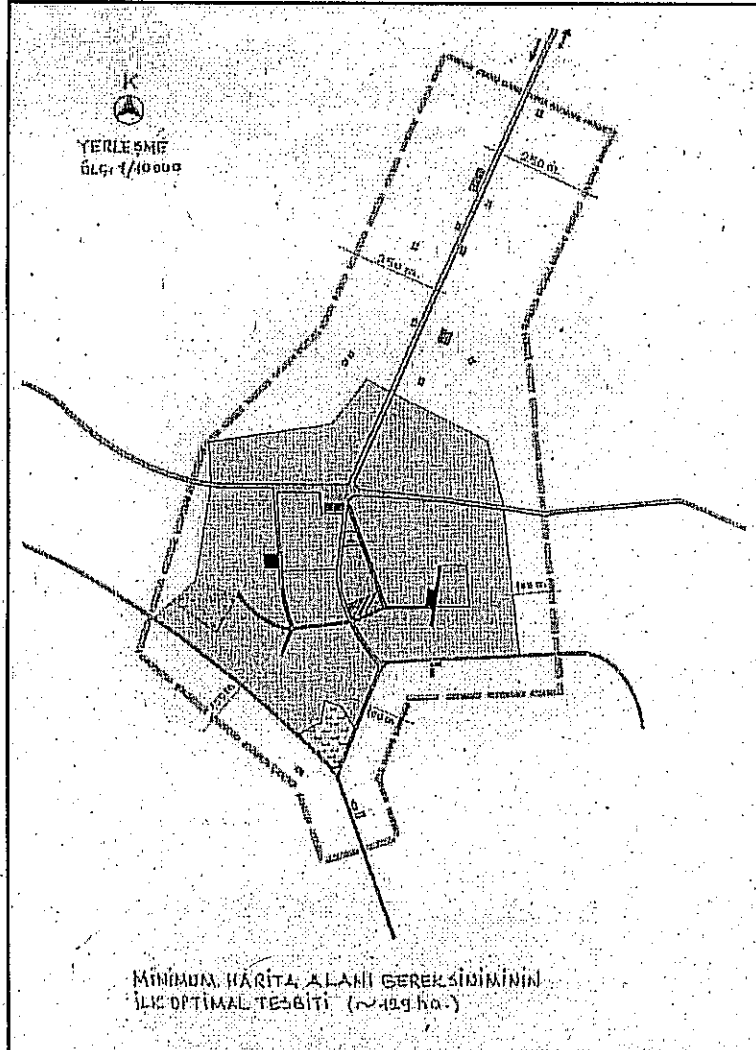
Yerleşmelerin imar planı vardır. Bu durumda yapılacak planlama türü nedeniyle, haritanın tamamen yenilenmesi, revizyonu, ilavesi veya ilave ve revizyon işlerinden birisinin ele alınması söz konusudur. Formdaki bilgiler açısından mevcut planın öngördüğü brüt yada gross yoğunluğun kullanılması mümkündür.

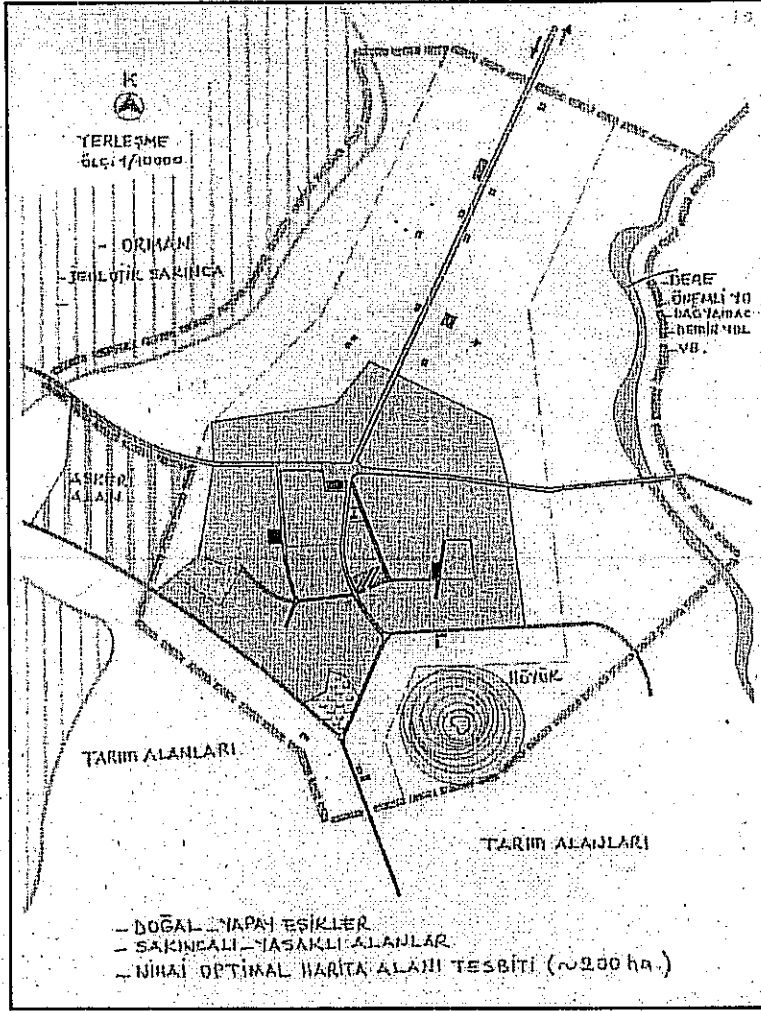
Planın gerçekleşmediği yönlerinin devamında harita alımına gerek olmayabilir.

Mevcut haritanın revizyonla güncelleştirilmesi mümkün ise kısmen veya tamamen revizyona tabi tutulması önerilebilir.

Mevcut plan veya harita alanı altına inilmemelidir.

Etüt ve incelemeler sonucunda hazırlanan ve harita yapımına esas olan tahdit krokileri 1/10000 veya 1/ 5000 ölçekte düzenlenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Prof. Felmi Yavuz, Prof. Dr. Ruşen Keleş, Doç. Dr. Cevat Geray, 1973, Şehirçilik, Sorunlar Uygulama ve Politika Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No: 358.
2. Prof. Dr. Ruşen Keleş, 1990, Kentleşme Politikası. İmge Kitapevi Yayınları No: 13.
3. 6785 Sayılı İmar Yasası, 1956, Resmi Gazete, 16.7.1956 - Sayı: 9359.
4. 3194 Sayılı İmar Yasası, 1985, Resmi Gazete, 9.5.1985-Sayı 18749.
5. Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 1971, Türkiye'de Kentleşme.
6. 1/2500 ve Daha Büyük Ölçekli Harita ve Planların Yapımına Ait Teknik Yönetmelik ; yönetmelik no: 44, Resmi Gazete 10.4.1974- Sayı 14854.
7. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası -İstanbul Şb., 1989, Büyük Ölçekli Haritaların Yapım Yönetmeliği, Resmi Gazete 31.1.1988-Sayı: 19711

8. Ziya Çöker, Ankara - 1986; İller Bankası ve Mahalli İdareler,
9. Prof. Dr. Ruşen Keleş, 1972, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi.
10. Arslan, N. 1990, İller Bankası Harita Hizmetleri Hakkında Genel Bilgi, İller Bankası Vakıf Dergisi; Nisan 1990, Sayı: 4, S. 7
11. Kösebalaban, E: 1990, Planlama - Planlama Yöntemleri - İmar Planı ile İlgili Bankamız Çalışmaları, İller Bankası Vakıf Dergisi, aralık 1990, sayı: 12 S. 11
12. İller Bankası Genel Müdürlüğü, 1992, 1991 Yılı Faaliyet Raporu, s. 18-22 Sorunlar
13. Bilsel, A., Gezim, G., Kiper, P., Yürürlükteki İmar Mevzuatının Planlamada Getirdiği Sorunlar, Seminer bildirisi
14. Subaşı, E. Harita Tahditi; Amaç ve Yöntem, Seminer notu.

Enerji Kullanımı ve Yerleşme Alanları Planlaması

Yrd. Doç. Dr.,
Mimar Sinan Üniversitesi
Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü Öğretim Üyesi

A. Erdem ERBAŞ

Kent ve enerji etkileşimine bağlı olarak bugüne kadar yapılmış bir çok araştırma bulunmaktadır. Ancak beşeri gereksinimlerin giderilmesinde enerji kaynaklarının yer seçim ölçütleri ve ilkeleri ve buna göre yerleşme alanının organizasyonu Türkiye için henüz çok yeni ve araştırılmamış bir konudur.

14 Ağustos 1997 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Enerji Üretim Yasası'ndaki değişiklik bu konunun kent planlama açısından araştırılması gereken önemli bir olgu haline gelmesini sağlamıştır. Yasaya göre 5000 konutu aşan toplu konut alanları, büyük sanayi tesisleri, hastane vb. büyük yapılar kendi elektrik enerjilerini üretebileceklerdir. Bugün itibarıyla bir çok enerji kaynağını teknolojik olarak kullanılabilmesi mümkündür.

Ancak bu yasa ile enerji kaynağının seçiminde hangi kriterlerin geçerli olacağı ve hangi planlama ilkeleri içinde yer seçimi yapılacağı tanımlanmamıştır. Bu konuda bölgesel/yerel özellikleri gözetilen önemli bir üst düzenlemeye gereksinim duyulduğu ortadadır.

Dolayısıyla buradaki en önemli eksiklik, enerji üretim biçimi ile konut yerleşmeleri planlaması arasındaki ilişkinin hangi ilkeler ve ölçütler dahilinde buluşturulacağıdır.

14 Ağustos 1997 tarihinde yürürlüğe giren 9670 sayılı bu yasa ile ülke yerleşme sistemini düzenleyen 3194 sayılı İmar Yasası ve bağlı yönetmeliklerde önemli değişiklikler olacaktır. Yerel enerji üretim biçimlerine bağlı olarak yeni donatı gereksinimleri ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu alanlarda yeni norm ve standartların

tanımlanması gerekmektedir. Bu normların bir konut alanı için 'trafo yeri saptamanın ötesinde' yeni anlamlar oluşturacağı ise açıktır.

Bu yazının arka planında yer alan doktora tezi ile amaçlanan, bu gereksinimin tanımlanmaya çalışılmasıdır. Bu yazı ile kent planlarını şimdiye kadar pek de üzerinde durmadıkları bu konu üzerinde düşünmeye ve tartışmaya çağırmak birincil amaçtır. Ayrıca bu konuda çalışma yapmak isteyenlere giriş niteliğinde de olsa bir el kitabı hazırlamak bir diğer amacı oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma bitmiş, durağan bir halde değildir. Teknolojideki ve planlama yaklaşımlarındaki değişimlere bağlı olarak sürekli kendini yenilemeye çalışmaktadır. Bu nedenle katkıya ve eleştirilere de son derece açıktır.

İnsan varolduğundan bu yana yaşam ortamını değiştirmeye çalışmıştır. Ancak insan bir yandan yaşam çevresine müdahale ederken çevre de insan üzerinde değişik etkiler yapmaya başlamıştır. Yıllardan beri devam eden bu mücadele, insanın kendi gücü dışında farklı enerji kaynaklarına ait olan gücü kullanmasıyla daha da şiddetli hale gelmiştir. İlk insanların kendi kol güçlerine dayalı olarak yaptıkları işler için zamanla evcilleştirdikleri hayvanlar kullanılmıştır. Ateşin bulunuşu ve teknolojinin ilerlemesi ile kömür, petrol gibi fosil enerji kaynaklarının kullanılması, işleri daha hızlı ve daha yüksek kapasitede yapılır hale getirmiştir. Dolayısıyla insan her zaman kullandığı bu enerji kaynaklarına yakın olmak, hatta onları kontrol etmek istemiş bu nedenle de yaşam yerlerini çoğunlukla bu enerji merkezlerine yakın kurmak istemiştir.

Oysa bugün enerji kaynaklarındaki değişimler, yeni teknolojik gelişmelerin de etkisi ile bu alanların özelliklerini kaybetmelerine neden oldular. Özellikle küreselleşme ile birlikte bölgesel ekonomilerin giderek ulusal ekonomilerin önüne geçiyor olması kentsel alanlarda önemli değişimler yaratmaktadır. Enerji kaynaklarındaki değişimler önemli mekansal dönüşümlere neden olmaktadır.

Bu koşullar kentlerde ve bölgelerde büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü kentler Yeni Dünya Düzeni içerisinde var olabilmek için kıyasıya bir rekabet içindedirler. Rekabette başarılı olabilmek için kendilerini bu yarışa hazırlamak istemektedirler. Bu nedenle önemli yapısal dönüşümlere gidebilmek için önemli yapısal kararlar almaktadırlar.

Enerji ve kent ilişkisinin ortaya konması yönünde daha önceleri de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Özellikle 1970'lerdeki petrol krizi ile başlayan süreç, kent planlarını enerji - kent ilişkisini ortaya koyan çalışmalar yapmaya itmiştir. Bu konuda yapılan araştırmalara bakılacak olursa bu çalışmaların son 20 yıl içerisinde yoğunlaştıkları görülür. Son yıllarda planlar kenti sadece fiziksel boyutu ile değil onu oluşturan beşeri hareketler, sosyal yapıdaki dinamikler, ekonomik etkinlikler ve karar mekanizmalarının işlediği siyasal süreçler ile birlikte ele almakta, bu bakış açısından enerji sistemleri ve mekansal yapı arasındaki dinamik ilişkileri ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu ilişkilerin ortaya koyduğu farklılıklar nedeni ile farklı arazi kullanımı kararları oluştuğundan alternatif planlama politikaları ve enerji politikalarını konu edinmektedirler.

Artan kaniya göre planlar 1970'lerin beklenmeyen büyük petrol şokundan önce enerji verimliliğindeki önemli sorunların artışına uzun erimli katkıda bulunabilirlerdi. Aşağıda belirtilen sorular on yılı aşkın bir süreden beri araştırmaların konusudur:

- Enerji arz - dağıtım - talep sistemleri ile mekansal yapı arasındaki ilişki nedir?
- Kentsel form, kaçınılmaz olarak artan enerji gereksinimlerine nasıl yanıt verebilir?
- Farklı ölçeklerdeki enerji verimli formların özellikleri nelerdir ve en önemlisi enerji faktörleri mekansal planlama süreci içerisinde nasıl entegre edilebilir?

Çalışmalar ilk olarak bu üç önemli soru üzerinde

yapıldı. Fakat gelişmeler dördüncü bir konuyu, enerji bütünleşik planlamanın gelişimini gündeme getirdi. Ancak bu konu ülkeler arasında inanılmayacak ölçüde çeşitlilik göstermektedir [S. OWENS, 1989]. Söz konusu çeşitlilik her bir ülkenin kendine özgü koşullarından kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle kentsel enerji kullanımının yapısını anlamak önem kazanmaktadır. Bu konu üzerinde çalışma yapan araştırmacılara göre kentsel enerji kullanımının yapısını neden anlamak gerektiği şu şekilde açıklanabilir [J. LEITMANN, 1996]:

- Enerji ilişkili çevresel sorunlar özellikle gelişmekte olan ülkelerin şehirlerinde yoğunlaşmaktadır.
- Enerji kullanımının ülke mekanının organizasyonu ile çok yakın bir ilişkisi vardır.
- Kentsel tüketiciler kırsal nüfusa göre daha yoğun enerji kullanırlar.
- Kentlerdeki enerji kullanımı çeper alanlar (saçaklar) üzerinde çevresel bir özellik gösterir.
- Kentsel enerji kullanımının arazi kullanımı ile yakın bir ilişkisi vardır.
- Metropolitan bölgeler için enerji talebi çevresel sorunlar nedeniyle artar.

Kent planlama - enerji ilişkisi ele alındığında, nüfus artışı, ekonomik gelişme, enerji talebi olmak üzere üç temel etken ön plana çıkmaktadır. Özellikle sanayi devrimi ile başlayan süreç insan çevre ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. O zamana kadar kol gücüne dayalı üretim biçimi - dolayısıyla insanın çevresini düzenleme gücü - sanayileşmeyle birlikte yerini mekanik güce bırakmıştır. Farklı enerji kaynaklarının kullanılmasına başlanması - özellikle kömür - farklı doğal kaynak kullanımını beraberinde getirmiştir. Teknolojide yaşanan gelişmeler ise, sürekli, insan yaşamını şekillendirmede öncü rolünü sürdürmüştür.

Ancak insanın yaşadığı çevreyi bu kadar etkilemeye çalışması, onu, şimdiye kadar pek de umursamadığı birtakım kısıtların varlığı ile tanıştırdı. Bu kısıtların en başında ise küresel kısıtlar gelmektedir. Küresel ısınma ile birlikte küresel iklim değişikliği beşeri faaliyetlerin yenisinden değerlendirilmesini gündeme getirdi. Beşeri faaliyetlerden kaynaklanan çevre sorunları bizi yepyeni kavramlarla tanıştırdı. Bunların başında sürdürülebilirlik kavramı vardır.

Küresel kısıtlarla birlikte yerel kısıtlar da önem kazanmaktadır. Bu kısıtlar, finans zorlukları, kent içindeki mekansal kısıtlar ve sosyal maliyetlerdir.

Dolayısıyla küresel kısıtları yaratan yerel dinamiklerle olan sıkı ilişki bu noktada kilit rolü üstlenmektedir. Kesinlikle bunları ayrı düşünmemek gerekiyor.

Bu noktada enerji yerleşme ilişkisine etki eden dinamikler ancak 'ölçek' hiyerarşisi içinde incelenebilir. Çünkü her bir ayrı ölçek kendine özgü yapılar içermektedir. Bu yapıların enerji kullanımı üzerinde değişik etkileri ve güçleri vardır ve bu güç dağılımı iç içe geçmiş bir çok yapıyı içermektedir. Bu ölçekler hiyerarşisinin her bir alanını açıklamaya çalışan bir çok model vardır. Girdi - çıktı analizleri, ekolojik modeller (enerji dolaşımı), enerji akış modelleri, enerji maliyet modelleri, yatırım modelleri, lineer programlama vb. örnek olarak gösterilebilir. Tam bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta, enerji ile ilgili olarak ortaya konan modellerin bir çoğunun mühendislik ve ekonomik modeller oluşudur. Kent planlarının kullandıkları kentsel gelişme modelleri ile bu modellerin benzerlikleri olmasına rağmen, olay sadece teknik bir sorun değildir. Model ile birlikte modelden etkilenen 'kullanıcıyı' da modele katmak ve bir bütün olarak düşünmek zorundayız. Bunun anlamı kullanıcının çeşitli olgular karşısında alacağı tavırlarda gizlidir. Karmaşıklık, öznellik ve gizli tavırlar karar yapım sürecine 'objektif' girdiler olarak modellerin kapsamını belirlemekte ve onların kentsel politikadaki uygulamaları ile paralellik taşımaktadır. Dolayısıyla asıl vurgulanmak istenen nokta enerji politikalarını açıklamaya çalışan yaklaşımların 'kullanıcıdan' kaynaklanan özelliği nedeni ile kentsel politikalar üzerinde farklı etkiler yaptığıdır. Bu nedenle bir adım ileri giderek 'kullanıcıyı' tanımlamak doğru olacaktır. Eğer yine bunu da ölçekler hiyerarşisi içinde açıklarsak, 'kullanıcı' her bir alandaki 'aktör'den başkası değildir. Bu nedenle enerji politikaları ve yerleşme politikaları ilişkisinde aktör önemli bir rolü sahiptir. Bir de buna ek olarak bu sistemin işlediği 'yapı' her bir ölçekte açıklanırsa sistemi analiz etmek daha kolaylaşır.

Kent planlamada karar verme süreçlerinde enerjinin bir ölçüt olarak kullanılması bizleri enerji bütünlüklü planlama kayramına ulaştırmaktadır. Ancak tahmin edilebileceği gibi bu kavram

planlanmadan ne anladığımıza göre değişiklik gösterebilecektir. Fakat bizim burada kullanacağımız enerji bütünlüklü planlama yaklaşımı; enerji kaynak çeşitliliğinin dikkate alındığı yerleşme planlamasını ifade etmektedir. Bu nedenle "stratejik planlama" ile birlikte ele alınacaktır. Dolayısıyla stratejik planlamanın vazgeçilmez unsuru olan amaca dönük olarak, karar verme süreçlerinde bilginin yönetimi, elde edilen bu bilgi ile politikalar oluşturmak ve bu politikayı sektörler (arazi kullanım değerleri) bazında yaymak önemli hale gelmektedir. Sonuçta enerji kent ilişkisini sektörel bazda ele almak bu çalışmanın temel yöntemi olacaktır.

Buna karşılık bu ilişki çok yaygın olarak fiziksel çevrenin kontrolü (pasif enerji sistemleri) biçiminde ele alınmaktadır. Bu nitelikteki bir ürün enerji kent ilişkisinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bir diğer önemli bölüm ise sektörel bazda uygulanan aktif enerji kullanımlarının mekansal yapı ile olan ilişkisi ve buna bağlı olarak oluşacak mekansal ölçütler ve ilkelerdir. Dolayısıyla temel arazi kullanım işlevleri açısından enerji-kent ilişkisi incelenebilir.

Ancak bu ilişkileri analiz etmenin zorluğu nedeni ile hiç akıldan çıkarılmaması gereken nokta, yerel ve küresel ilişkileri her zaman bir bütün olarak düşünmek gerekliliğidir. Örneğin yerel planların hazırlanması için yerel eylem planlarını hazırlayabilmek, yerel eylem planlarını hazırlayabilmek için arazi kullanım politikalarını oluşturmak ve bu politikaları enerji politikaları ile ilişkilendirmek gerekiyor. Bu süreçte ise kısıtlayıcıları ve potansiyelleri ele almak gerekiyor. Bu süreçte hazırlanacak bir 'check list' (kontrol listesi) ile daha analiz edilebilir bir sonuca bizleri ulaştıracaktır. Bu şekilde bir liste hazırlayabilmek için sistemi iyi anlamak ve değişkenleri bir sistem şeması üzerinde göstermek gerekmektedir. Örneğin Türkiye Enerji Dengesi ışığında Ulusal Mekansal Gelişme Stratejileri geliştirilmeye çalışılsa ilk yapılacak işlerden biri Türkiye Referans Enerji Sistemi'nin oluşturulmasıdır (Bkz. Şema 1).

BİR YERLEŞME ALANININ ENERJİ KAYNAK ÇEŞİTLİLİĞİNE DAYALI PLANLANMASI

Enerji kaynakları kullanımının mekansal organizasyon ile yakın ilişkisi vardır. Mekansal yapı enerji gereksinimlerini doğurmaktadır. Bu

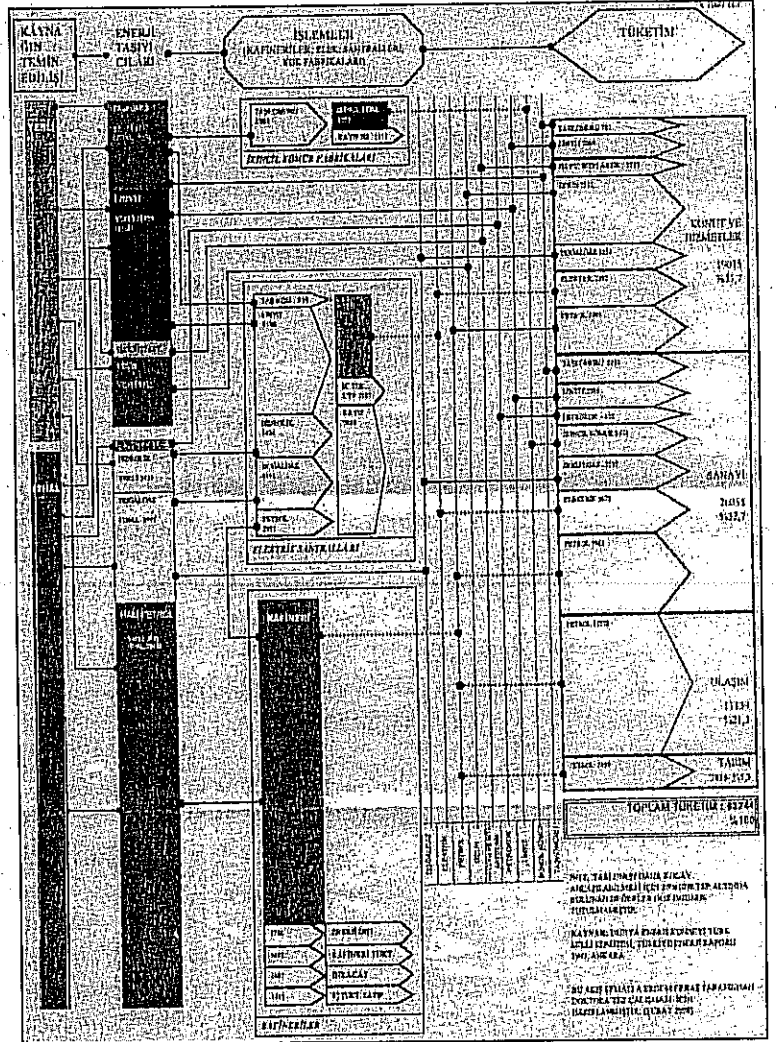
ise enerji kaynaklarının kullanımını harekete geçirmekte, mekansal yapının gereksinimi olan enerjiyi ortaya çıkartmaktadır. Ancak mekansal yapıyı oluşturan değişkenlerden; arazi kullanımı, yer seçimi ilkeleri, kentsel makroform, kentsel büyüklük, yoğunluk, iletişim-ulaşım olanaklarından herhangi birisinin değişmesi enerji kaynağı gereksinimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Arazi kullanım biçiminin değişme nedenlerinin başında gelen sosyal, ekonomik, ekolojik ve politik faktörler önem kazanmıştır. Bu faktörlerdeki en küçük değişiklik mekan organizasyonu bağlamında önemli dalgalanmalara neden olmaktadır. Öncelikle kent planlama süreci bağlamında enerji kaynak çeşitliliğine dayalı konut alanları için planlama sürecinin tanımlanması gerekmektedir.

Bir Konut Alanının Enerji Kaynak Çeşitliliğine Dayalı Planlanması Sürecinin Aşamaları

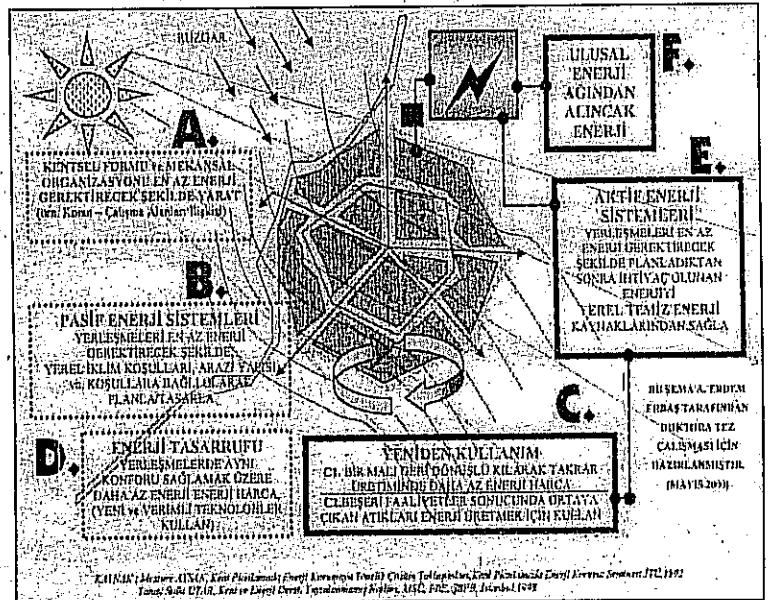
1. Konut Alanının Mevcut Enerji Akış Şeması (Mevcut Referans Enerji Sistemi – RES)
Buna göre ilk aşamada; eğer planlama çalışması mevcut bir konut alanında yapılıyorsa konut alanının şu an geçerli olan enerji akış şemaları hazırlanmalıdır. Bu akış şemalarının hazırlanması enerji kaynak kullanımının karmaşıklığını azaltacak bir analizi oluşturmaktadır. Konut alanında mevcut enerji kaynaklarının nasıl kullanıldığı, nereden temin edildiği, hangi teknolojilerin kullanıldığı burada yer almalıdır. Eğer yeni bir konut alanı planlanıyorsa doğrudan ikinci aşamaya geçilmelidir.

2. Konut Alanının Gerçek Enerji Gereksinimi (Planlama Dönemi İle İlişkili Olarak)
İkinci aşamayı mevcut veya yeni konut alanının gerçek enerji ihtiyacının saptanması gerekliliği oluşturmaktadır. Bu gereksinimin belirlenmesi her ne kadar önemli bir teknik olgu olarak görülse de aslında son derece hassas bir fiziki planlama/tasarım sürecinin parçasıdır. Bu sürecin değişkenleri aşağıda tanımlanmaya çalışılmaktadır. (Bkz. Şema 2).

a. Kentsel Formun Oluşturulması ve Mekansal Organizasyonun Yaratılmasında En Az Enerji Gerektirecek İlişkilerin Oluşturulması İle Kazanılan Enerji Miktarı
Buña göre bir konut alanı planlanırken önce üst ölçekli kararlarda yer seçimi doğru yapılmalı barınma, çalışma ve donatı alanları arasındaki

Şema 1: Türkiye Referans Enerji Sistemi 1997

Şema 2: Bir Konut Alanının Planlamasında Enerji Gereksinimi

İlişkiler en az enerji gerektirecek şekilde kurulmalıdır. Gereksiz mesafelerden kaçınılmalıdır. Özellikle çok yoğun ulaşım talebi oluşturan iş yeri - konut alanları arasındaki ilişkiye dikkat edilmelidir. Bu ilişkinin hangi ulaşım biçimiyle kurulduğu son derece önemlidir. Toplu taşıma veya bireysel ulaşım, araçlı veya yürüyerek ulaşım, otomobil veya bisiklet gibi seçenekler değişik enerji kullanımını ifade edecektir. Bu iyi kurgulanmış bir kentsel makroform ve mekansal organizasyonu, bir diğer söyleyişle arazi kullanım kararlarını ifade etmektedir. Arazi kullanım kararları ile yerleşmede en az enerji sarfiyatı oluşturacak bir düzen yaratılmalıdır. Bu durum planlama pratiğimiz içinde şimdiye dek gözardı edilmiştir. Oysa daha en başta gereksiz enerji kullanımlarını ortadan kaldırmak olasıdır.

b. Pasif Enerji Sistemleri Sayesinde Kazanılan Enerji Miktarı

Daha sonra konut alanının kendi iç makroformu ve mekansal organizasyonu yapılmalıdır. Konut alanının biçimlendirilmesinde, binaların yönlendirilmesinde, yerel iklim özelliklerine göre (rüzgar, nem, güneşlenme vb) en az enerji gereksinimi yaratacak şekilde pasif enerji sistemlerini sonuna kadar kullanan fırsatlar yaratılmalıdır. Bu durum da şimdiye kadar planlama pratiğimiz içinde - geleneksel kent dokularını saymazsak - önem kazanamamıştır. Bütün ülkeyi tek bir imar yasası ve ona bağlı standartlar ile yaratan bir mekan düzenleme anlayışı yerel özellikleri unutmuştur. Oysa yerel iklim koşullarına bağlı bir yeni mekan düzenleme anlayışı yeni bir şehircilik yasasını gerekli kılmaktadır.

c. Yeniden Kullanım Sayesinde Kazanılan Enerji Miktarı

Buna ek olarak konut alanının yaşamaya başlaması ile birlikte oluşan atıkların yeniden kullanım fırsatları değerlendirilmelidir. Örneğin sanayi faaliyetleri sonucu serbest bırakılan atık ısı, konut ısıtımında kullanılabilir. Ya da önemli çevre sorunu yaratan çöplerin -evsel atıkların- ayrıştırılması ve yeniden kullanılması önemli kazanımlar sağlayabilecektir. Kısaca enerji akış diyagramında yer alan gereksinimlerin bir kısmı yeniden kullanım ile ikame edilebilecektir. Bugün sadece termik santrallerin verimliliğini yükseltmek bile önemli enerji kazanımları sağlayacaktır. Elektrik enerjisi üretme sürecindeki atık ısı hiçbir işe yaramadan serbest bırakılmaktadır. Oysa bu enerji yeniden kullanılabilir.

d. Enerji Teknolojisindeki Değişikliklere Bağlı Olarak, Enerji Tasarrufu Sayesinde Kazanılan Enerji Miktarı

Konut alanlarındaki enerji tasarrufu fırsatları çok iyi değerlendirilmelidir. Isı yalıtımı yasa ve yönetmeliklerine mutlaka uyulmalıdır. Ayrıca enerji talep araçlarının (ütü, buzdolabı, TV, sofaben, kombi vb) verimlilik standartlarına uyulmalıdır. Son kullanım teknolojilerinin enerji verimli aletler olmasına dikkat edilmelidir. Bugün kullandığımız sadece ampullerin yerine enerji tasarrufu sağlayan ampullerin kullanımı bile önemli kazanımlar sağlamaktadır. Tüm toplumun bu bilinç ile hareket etmesiyle biriken bu tasarruflar sayesinde bir enerji üretim santrali daha az kurulabilecektir.

e. Aktif Yerel Enerji Sistemlerinden Elde Edilecek Enerji Miktarı

Konut alanının içinde bulunduğu bölge itibarıyla kullanılabilir, potansiyeli olan, fırsat sunan yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları temel enerji gereksinimleri için harekete geçirilmelidir. Bu nedenle konut alanı ve içinde bulunduğu bölgede bu kaynakların bir analizi yapılmalıdır. Hangi kaynakların hangi gereksinimler için kullanılacağı ve bu kaynağın varlık miktarı değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bölgede yapılan çalışmalar sırasında bu kaynakların kent planlamada nasıl kullanılacağına ilişkin bir değerlendirme raporu hazırlanmalıdır.

f. Ulusal Enerji Ağından Alınacak Enerji Miktarı

Bu aşama yerel enerji kaynaklarının kullanımının ve enerji tasarrufunun yetmediği durumlarda ulusal enerji sistemine girdi veren kaynakların kullanılmasını ifade etmektedir. Yerel enerji kaynaklarından yoksun bir alan için geçerli olmaktadır. Bu durumun geçerli olduğu konut alanları doğrudan ulusal enerji ağına bağlanacaktır (örn. elektrik, doğalgaz, kömür, vb).

g. Konut Alanının Enerji İhtiyacı

Bu aşamalardan sonra konut alanının gereksinimi olan enerji miktarı hesaplanmalıdır. Hesaplama yöntemlerinden iki tanesi aşağıda verilmektedir:

Bir Konut Alanının Enerji İhtiyacını Hesaplama Yöntemleri

1. Yöntem	
G	Konut alanının enerji ihtiyacı
k	Konut sayısı
h	Konut başına hane sayısı

F	Hanedeki kişi sayısı
w	Kişi başına tüketilen enerji miktarı (Kwh, TEP, Joule vb)
$G = k \times h \times x \times i \times w$	

2. Yöntem	
G	Konut alanının enerji ihtiyacı
a	Toplam konut inşaat alanı = m ²
b	M ² başına tüketilen enerji miktarı (Kwh, TEP, Joule vb)
$G = a \times b$	

Kaynak: A.Erdem Erbaş, 2000.

3. Konut Alanının İçinde Bulunduğu Bölgede Yerel Temiz Enerji Üretim Teknolojisinin Seçimi

Enerji kaynak çeşitliliğine dayalı konut alanları planlaması sürecinin 3. aşaması yerel temiz enerji üretim teknolojisinin seçimidir. Yerel enerji üretim teknolojisinin seçiminde değişik modeller kullanılmak olasıdır. Ancak burada OECD'ye bağlı Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) kullandığı Markal-Makro modeli tercih edilmektedir. Enerji Teknolojileri Analiz Programı (ETSAP) içerisinde, çeşitli kullanım örneklerinin sunulduğu bu bilgisayar modeli önemli bir avantaj sağlamaktadır. Markal modelinin sunduğu avantaj çeşitli senaryolar için yerel enerji potansiyellerinden hangisinin ne kadar kullanılması gerektiği konusunda bir optimizasyon yapmasıdır. Bu noktada mümkünse enerji ihtiyacı açısından kendi kendine yetebilen bir konut alanı oluşturmak esastır. Bu durum ulusal enerji ağından mümkünse hiç enerji talep edilmemesi anlamına gelecektir. Markal - Makro Enerji Teknolojisi Seçimi için kullanılan modelin tüm değişkenlerini ve parametrelerini burada sunmak birincil amaç değildir.¹ Ancak bu parametreleri gruplandırmak olasıdır.

Enerji üretim santrali seçimi için kullanılanilecek değişkenlerin ana başlıkları şu şekilde sıralanabilir;

- Kwh başına Gereksinim Duyulan Arazi Miktarı
- İnşa Süresi
- Yarattığı İstihdam
- Verimliliği
- Teknolojik Ömrü
- Maliyetleri

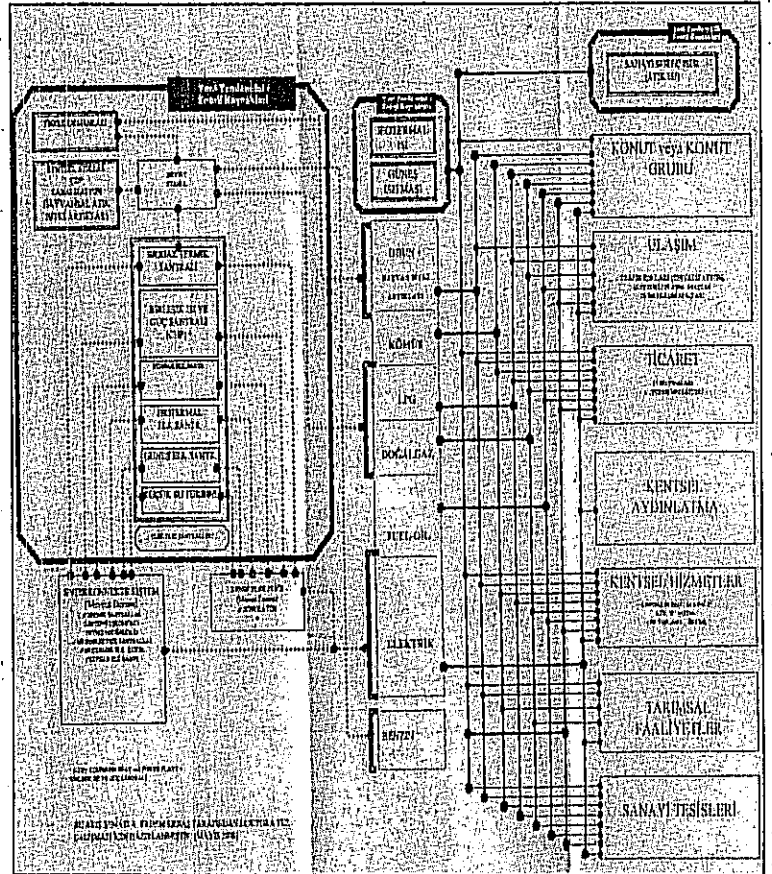
¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. FISHBONE, G.L., ABLOCK, H. (1980), Markal, A Linear-Programming Model For Energy Systems Analysis: Technical Description Of The BNL Version, Energy Research, Vol. 5,353-375.

- Arazi Maliyeti
- Yatırım Maliyeti
- İşletme ve Amortisman Maliyetleri
- Yakıt Maliyeti
- Ekonomik Ömrü Sonunda Tesisin Söküm Maliyeti ve Geri Dönüşüm Maliyeti
- Başta Kullanılan Arazinin Eski Yapısına Kavuşturulma Maliyeti
- Yarattığı Kirlilik ve Diğer Nedenlerle Birlikte Toplumsal Maliyeti

4. Konut Alanının Öneri Enerji Alış Şeması (Öneri Referans Enerji Sistemi – RES)

Sürecin bu aşamasında yerel enerji kaynaklarının mevcut enerji sistemine nasıl entegre edileceği belirlenmelidir. Bu nedenle seçilen enerji kaynaklarını da içeren planlanan konut alanı için öneri bir enerji akış şeması hazırlanmalıdır. Bu kaynakların kullanımında mutlaka kentin gelişme planları ile paralellik kurulmalıdır. Daha önce hazırlanan konut alanının içinde bulunduğu bölgedeki enerji kaynakları potansiyeli bu şemanın hazırlanmasında önemli rol oynayacaktır. (Bkz. Şema 3)

Şema 3: Örnek Bir Yerleşme Alanının Referans Enerji Sistemi

Rüzgardan Enerji Üretim Sistemleri İçin Yer Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler ve Ölçütler

KONU	ALICI ORTAM	ETKİ	ÖLÇEK*	ÖNEM SIRASI**
Enerji Üretim Teknolojisinin Üretimi Ve Taşınması	Çeşitli	Emisyon/Gürültü	Y/B/K	Düşük/Orta/Yüksek
SANTRAL İNŞAATI				
Santralin Enterkonnekte Sisteme Olan Mesafesi	Yerel Halk / Ekosistem	Elektrik İletim Maliyetinin Artması, Manyetik Etki Alanların Artışı	Y/B	Düşük/Orta/Yüksek
Santral Alanı İle En Yakın Yerleşme Alanı Arasındaki Mesafe	Yerel Yerleşme Dokusu	Pervanelerin Dönmesi İle Oluşan Gürültü, Elektrik İletilmesi	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Doğal Koruma Alanları Ve Kuşların Yuva Alanlarında Yer Seçimi	Kuşlar	Kuşların Türbine (Pervanelere) Çarpmaları, Parçalanmaları	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Arazi Kullanımı / Hafriyat M ² /Kwh	Yerel Yerleşme Dokusu / Ekosistem	Arazinin Kullanımı, Habitat Kaybı	Y	Düşük/Orta/Yüksek
İnşaat Fanliyeti Ve Yattığı Trafik Hacmi	Yerel Halk/ Ekosistem	Emisyon/Gürültü	Y/B/K	Düşük/Orta/Yüksek
Santrale Erişilebilirlik İçin Yol İnşaatı	Yerel Yerleşme Dokusu / Ekosistem	Yerel Erişilebilirliğin Artması	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Emisyonlar	Çeşitli	Emisyonlar	Y/B/K	Düşük/Orta/Yüksek
Görsel Etki	Yerel Halk	Hafriyattan Dolayı Arazi Yüzeyinin Bozulması Ve Buna Bağlı Görsel Etki,	Y	Düşük/Orta/Yüksek
İstihdam	İşgücü Piyasası	İstihdam Olanaklarının Artması	Y/B/K	Düşük/Orta/Yüksek
ELEKTRİK ÜRETİMİ				
Arazi Kullanımı M ² /Kwh	Ekosistem / Tarım Alanları	Habitat Kaybı / Arazi Kaybı	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Emisyon				
Rüzgar Türbinin Görsel Etkisi	Yerel Halk / Ziyaretçiler	Akan Trafik Ve Yerel Halk İçin Görsel Etki	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Türbine Gelen Güneş Işıklarının Yansıması	Yerel Halk / Ziyaretçiler	Dikkat Dağılımı, Göz Kamaşması	Y	Düşük/Orta/Yüksek
Radyo Dalgaları	Yerel Halk	Elektromanyetik İletişim Sistemlerine Etki	Y	Düşük/Orta/Yüksek
İstihdam	İşgücü Piyasası	İstihdam Olanaklarının Artması	Y	Düşük/Orta/Yüksek
SANTRAL SÖKÜM İŞLEMİ				
Santral Söküm İşlemi	Çeşitli	Emisyon/Gürültü	Y/B/K	Düşük/Orta/Yüksek

*Y=Yerel, B=Bölgesel, K=Küresel

**Enerji Üretim Kapasitesine, teknoloji tipine ve teknolojinin yer seçimine bağlıdır.

5. Seçilen Yerel Temiz Enerji Üretim Teknolojisine Ait Yer Seçimi Ölçütleri ve Arazi Kullanımı İlkeleri

Sürecin son aşamasında, üzerinde karar verilen enerji teknolojisinin yer seçim ölçütleri ve arazi kullanım ilkeleri oluşturulmalıdır. Kent planlama bilim dalı açısından sürecin en önemli kısmını bu bölüm oluşturmaktadır. Çünkü farklı enerji kaynaklarının yer seçimi olgusu eğer dikkat edilmezse önemli çevresel ve sosyal sorunlar yaratabilecek potansiyele sahiptir. Buna göre çevreye verdiği etkinin önem derecesine göre de 'temiz enerji' üretim biçimi olabilirler.

Bu nedenle 5. aşama iki kısımda ele alınmaktadır:

a. Yeni ve Yenilenebilir Enerji Teknolojilerinin Yer Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken Temel İlkeler ve Ölçütler

Bu bölümde rüzgar enerjisi, jeotermal enerji, Hidroelektrik enerji, fotovoltaik enerji, enerji bitkileri, biokütle enerjisi gibi yeni ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin yer seçiminde dikkat edilmesi gereken temel ilkeler ve ölçütler oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu yazı için sadece 'Rüzgardan Enerji Üretim Sistemleri İçin Yer Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler ve Ölçütler'in yer aldığı tabloya örnek olarak yer verilmiştir.² Bu tablolarda vurgulanmak istenen konulardan biri insan elinin değdiği her noktada çevresel kirliliğin mutlaka yer alacağıdır. Bu nedenle yenilenebilir olarak sunulan bir takım enerji kaynaklarının temiz enerji kaynağı olarak nitelendirilemeyeceğidir. Dolayısıyla ilk olarak alternatif enerji kaynağı ve temiz enerji kaynağı farklı anlamları içermektedir. Diğer yandan konvansiyonel enerji kaynaklarına göre alternatif enerji kaynakları daha temizdir. Ayrıca bu nitelikte bir akış tablosunda arazi kullanıma etki eden faktörleri de görmek mümkün olmaktadır. Bu tabloda yer alan önem sırası Düşük/Orta/Yüksek olarak belirlenmiştir. Seçilecek planlamanın ve araziye uygulamanın biçimine göre alıcı ortamın etkilenme oranı bu niteliklerinden birisi olacaktır.

b. Yeni Ve Yenilenebilir Enerji Teknolojilerinin Arazi Kullanım İhtiyacı Ve Buna

² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. A.Erdem ERBAŞ, Enerji Kaynak Çeşitliliğine Dayalı Konut Alanları Planlaması İçin Temel İlkeler Ve Ölçütlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSU,2000, İstanbul

Bağlı Mekansal Düzenlemeler

Bu bölümde yeni ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin arazi kullanım gereksinimi ele alınmaktadır. Bazı klasik enerji üretim santralleri ile yeni ve yenilenebilir enerji santrallerinin arazi kullanım gereksinimleri sol sayfadaki tabloda verilmiştir. Bu tablodaki veriler ortalama değerlere göre hazırlanmıştır.

Doğaldır ki bölgesel farklılıklara göre, bu değerlerde değişme olacaktır. Ancak bu değerler yaklaşık bir fikir vermesi açısından önemlidir. Bu nedenle yeni ve yenilenebilir enerji üretim santrallerinin yer seçim ilkeleri üzerinde enerji üretim teknolojisindeki değişimin yanı sıra, bölgesel bir takım özelliklerin yaratacağı farklılıklar aşağıda verilemeye çalışılmıştır.

- Arazinin topoğrafyası
- Arazinin toprak yapısı
- Bölgedeki doğal koruma alanlarının varlığı
- Bölgedeki sismik hareketler
- Bölgesel iklim koşulları, yağış miktarları, güneşlenme, nem vb.
- Yeraltı ve yerüstü su kaynakları
- Rüzgar hızları ve yönleri
- Bölgedeki orman ve bitki örtüsü
- Jeotermal enerjinin varlığı, kaynağın kapasitesi, akışkanın sıcaklığı,
- Bağlı güneşlenme şiddeti (w/m^2), güneşlenme süreleri,
- İklimsel koşullara bağlı olarak bitkinin yetiştirme koşulları,
- Santralin enterkonnekte sisteme olan mesafesi
- Santral alanı ile yakın yerleşme alanları arasındaki mesafe.

Mevcut fosil enerji kaynaklarının yerine konacak olan yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının en önemli dezavantajlarından birisi aşağıdaki tabloda da açıkça görülebileceği üzere fazla alan gerektirmeleridir. Ancak burada açıklanamaması gerekli bazı noktalar şunlardır:

- Alan gereksinimi bugünün ticari olan yeni ve yenilenebilir enerji teknolojileri üzerinden hesaplandığı için gelecekte bu standartlar değişecektir. Çünkü bu konudaki teknoloji geliştiğçe giderek daha az arazi kullanımı talep etmektedir. Bu nedenle kentsel alanda kullanılan enerji teknolojilerindeki gelişmeler mekansal bağlamda önemli sonuçlar doğurmaktadır.
- Klasik enerji kaynaklarına bağlı enerji üretim santralleri genellikle doğal güzelliklerin, akarsuların, nehirlerin hemen yanında kurulurlar. Oysa

yeni ve yenilenebilir enerji teknolojileri için her zaman bu durum söz konusu değildir. Örneğin güneş elektrik santralleri için hiç işe yaramadığı düşünülen çöl alanları önemli potansiyeller içerebilir. Verimsiz tarım alanlarında rüzgar potansiyeli yüksek olabilir ve rüzgar santralleri buralarda kurulabilir. Dolayısıyla alan gereksiniminde her m^2 aynı değerde değildir.

• Yeni ve yenilenebilir teknolojilerin hepsi yer yüzeyi talep etmeyebilirler. Örneğin güneş pilleri çok fazla alan talep ettikleri için, konut alanlarında, binaların çatıları, binaların güneş alan yüzeyleri ve otopark alanları üzeri potansiyel elektrik ve ısı üretim alanları olabilmektedir.

SON SÖZ OLARAK

Buraya kadar ele almaya çalıştığımız konulardan bir çok sonuç çıkarılmak olasıdır. Ancak yerleşme alanları planlaması bakış açısından çıkarılabilecek bazı sonuçları maddeler halinde ele almak, bundan sonra yapılacak tartışmaların ve çalışmaların yönü konusunda daha kolay bir ipucu verebilecektir. Bu maddeler şu şekilde sıralanabilir;

- Enerji politikaları mutlaka yerleşme politikaları ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu beşeri sistemin bir gerekliliğidir ve tüm sistem birlikte ele alınmalıdır.

Yeni Ve Yenilenebilir Enerji Santrallerinin Arazi Kullanım Gereksinimi

Enerji Üretim Santralleri *	1 gwh/yıl için gereken alan ha		1 ha'da üretilebilecek gwh/yıl	
Büyük Hidroelektrik	2,99	90,00	0,33	0,01
Biokütle Üretim Alanları	45,00	90,00	0,02	0,01
Küçük Hidroelektrik	0,06	6,12	16,34	0,16
Rüzgar **	0,11	6,12	9,26	0,16
Merkezi Güneş Pili	0,61	1,19	1,63	0,84
Güneş Enerjisi İle Çalışan Termik Santral	0,25	1,08	3,97	0,93
Doğalgazla Çalışan Türbin	0,07	0,24	13,89	4,15
Linyit Kömürlü Termik	2,41	-	0,41	-
Maden Kömürlü	0,24	1,19	4,15	0,84

* Arazi kullanım gereksinimi için iki farklı değer verilmiştir. Bu iki sayının arasında bir değer alınması gereği vurgulanmıştır.

** Rüzgar çivilikleri için verilmiş olan sayıların küçükleri türbinler ve servis yolları için gereken alanı, büyük olan ise bütün proje için gereken alanı ifade etmektedir.

Kaynak: IEA (1999), *Beneign Energy? The Environmental Implications of Renewables*, <http://www.iea.org/pubs/Free/beneign/00-bene.htm> FLAVIN C., LENSSEN, N. (1994), *Enerji ve Çevre Araştırmaları*, Worldwatch Uyarı Dizisi, Çeviren: Yaman Köseoglu, TEMA

• Fosil enerji kaynakları yerine alternatif enerji kaynakları kullanımı arttırılmalıdır. Yerleşme alanlarını planlarken mümkün olduğunca alternatif enerji kaynaklarının kullanımına dönük düzenlemelere yer verilmelidir. Doğal sistemin ve yaşam çevremizin devamlılığı buna bağlıdır. Unutulmamalıdır ki dünya üzerindeki insan olmanın da yaşam sürebilecektir.

• Yerleşmenin yapılaşma özellikleri ile enerji kullanma kabiliyeti ve doğal kaynak seçimi arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır. Mekansal organizasyon bu ilişkileri daha az doğal kaynak ve enerji kullanımı konusunda desteklemelidir.

• Türkiye fosil enerji kaynakları açısından zengin olmayan bir ülkedir. Buna rağmen ülke geleceği fosil kaynaklara bağlı hale gelmektedir. Bu nedenle giderek dışa bağımlı hale gelmekte ve önemli miktarda döviz kaybına uğramaktadır.

• Oysa Türkiye alternatif enerji kaynakları açısından zengin ama bu kaynaklarını iyi değerlendiremeyen bir ülkedir. Jeotermal enerji, rüzgar enerjisi, biokütle enerjisi, enerji tarımı, enerji ormanları, güneş enerjisi, hidrolik enerji gibi önemli potansiyeller içermektedir. Yeter ki doğru ve akılcı bir doğal kaynak yönetimi ile bu kaynaklar devreye sokulabilsin.

• Ülkenin tümünü aynımış gibi gören ve mekansal düzenlemeleri buna göre şekillendiren mekan düzenleme anlayışı terk edilmelidir. 3194 sayılı İmar Kanunu bütün ülke mekanını aynı kabul etmekte ve buna bağlı standartlar getirmektedir. Oysa yerel iklim koşullarına bağlı bir mekan düzenleme anlayışı yeni bir şehircilik yasasını gerekli kılmaktadır.

• Doğal kaynak kullanımını düzenleyen üst ölçekli planlar mutlaka çağın getirdiği yeni teknolojiler kullanılarak hazırlanmalıdır. Coğrafi bilgi sistemleri, uzaktan algılama yöntemleri gibi yenilikler kullanılmalıdır. Bu sistemler doğal kaynakların organizasyonunu ve buna bağlı mekansal ilişkilerin kurulmasında önemli araçlardır. Özellikle bu konudaki yapılmış örnek sayısının çoğaltılması açısından son derece kolaylıklar sağlayacaktır.

• 21. yüzyıla önemli bir kargaşa ortamında girilmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik

durum bu açıdan önemlidir. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Hazar Bölgesi, Avrupa, Akdeniz'de yaşanan değişimler ülke genel politikasını etkilemektedir. Bölgede yaşanan sıkıntıların arkasında önemli bir enerji krizinin yattığı ortadadır. Ortadoğu ve Hazar petrolleri ve doğalgazının kontrol edilmesi önemli bir güç paylaşımını doğurmuştur. Böyle bir ortamda ülke enerji politikası oluşturulmaya çalışılmaktadır. Enerjinin bu kadar değerli olduğu, uğruna çatışmaların yaşandığı bir ortamda enerjiyi verimsiz kullanma lüksüne kimse sahip olmamalıdır. Bu konuda yapılması gereken bir çok yeni düzenlemeye ve kontrole gereksinim vardır. Ayrıca fosil kaynaklara erişimin bu kadar zorlaştığı ve pahalandığı bir dönemde yerel yenilenebilir enerji kaynakları mutlaka harekete geçirilmelidir. Hayata geçirilen her bir proje, ülke ekonomisi için dolayısıyla ülkenin yarınları için atılmış bir adım olacaktır.

• Sonuçta Türkiye'yi önümüzdeki dönemde içinde bulunmayı hedef olarak koyduğu Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde önemli sorumluluklar beklemektedir. Enerji konusunda AB Ortak Enerji Politikası ve Eylem Planı'na eklenmek üzere uyum çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

A. Erdem ERBAŞ, Enerji Kaynak Çeşitliliğine Dayalı Konut Alanları Planlaması İçin Temel İlkeler ve Ölçütlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ, 2000, İstanbul

A. Erdem ERBAŞ, Bugünkü Japonya ve Chuşu Bölgesi'nin Dönüşümü, Kent Gündemi, Sayı 5, Şehir Plancıları Odası Yayını, 1998.

A. Erdem ERBAŞ, Bölgesel Enerji Krizleri İçinde Türkiye Enerji Politikalarına Bir Bakış, SDD (Sosyal Demokrat Değişim), Boyut Matbaacılık, sayı 12, S.95, İstanbul 1999.

J. LEITMANN, Energy - Environment Linkages in the Urban Sector, The World Bank, Washington, 1996.

S. OWENS, Models and Urban Energy Policy . A Review and Critique, Spatial Energy Analysis, The Royal Institute of Technology, Stochölm, 1989.